

2025 tavasz

Zempléni Múzsza

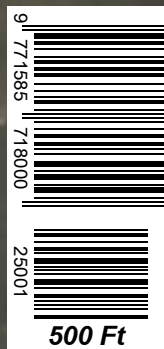
szerkeszti:
Bolvári-Takács
Gábor

XXV. évfolyam
1. szám

2025
tavasz

zemplenimuzsa.hu

500 Ft

Zempléni Múzsza

Klasszikusok – kemény korokból

KÉPES Géza epigrammái

Egy író halálára

Meghalt egy nagy író, nagy csendben, elhagyottan.
Szép temetése lesz. Neki már, persze, mindegy.
Az Írószövetség halottjának tekinti,
kit már életében halottnak tekintett.

Egy költőre

Írsz: a Nagydíjra függeszted szemed,
mindkét szemed, – így alkotsz elmerülve.
Függeszted legalább egyik szemed
a műre!

Egy sematikus íróra

Várja őt a falu; autója indul is már.
Lelkét nagy kérdések parazsa égeti.
Rég arról írt: belép-e a téesz-be Kis Pál;
ma arról ír: Kis Pál vajjon nem lép-e ki.

Egy szerkesztőre

Nem élővíz, de állóvíz a lapja –
Sohasem élt tán Gyulai vagy Osvát?
Tetteinek csak egy elv az alapja!
halált-megvető óvatosság.

1954

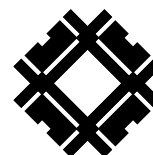
Rovatunk a szépirodalom mindenkori helyzetértékelő és programadó felelősségére fókuszál, történelmi idők példáival. A közlés forrása: Képes Géza: Vajudó világ. Válogatott és új versek. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1954. 92–95. o.

TOKAJ-HEGYALJA
EGYETEM

A **THE** egyetemed

LÁTÓTÉR

FREUND Tamás:
Zemplén és akadémikusai.
Elnöki megnyitó a
sárospataki konferencián

5

WAGNER Sára:
A beatkorszak után.
Dilemmák és viták
a populáris zene státuszáról
a '70–80-as években

8

ERDEI Róbert:
A pedagógiai értékelés
elméleti megközelítései –
nemzetközi kitekintés

27

RÓZSAI Tivadar:
A „pataki szellem”

34

LÁTÓHATÁR

FALTISZ Alexandra:
Új ajtók a Gutenberg-
galaxisban. Reflexiók
Bordás Márton alkotásaira

40

JÁNOSI Zoltán:
A finnugor kozmosz őre.
Pusztay János könyvéről –
három tételben

57

SZENTIRMAI László:
A bábszínháztan és
pedagógiája. Gondolatok
egy készülő kötet kapcsán

68

GODZSÁK Attila:
A Szent Jobb
Sátoraljaújhelyben, 1939

73

ERDŐS Tamás:
Közösségi borászati
feldolgozók Tokaj-
Hegyalján

79

LÁTÓSZÖG

KOCSIS Károly:
Állam és nemzet. Előszó
*Magyarország Nemzeti
Atlasza* legújabb kötetéhez

89

PACSUTA Szilvia:
Tokaj és Sauternes: bor és
történelem

95

**BENCZE-MOLNÁR
Fanni:**
Időutazás Lorántffy
Zsuzsanna udvarába

98

EGEY Emese:
Csekey István
jogászprofesszor emlékezete

101

**Egyetemi
könyvespolc:
ORBÁN Áron:**
A szellemi ember és az
áltudós

104

. . .

*Lapszámunkat Bordás Márton
képzőművész alkotásaival
illusztráltuk. A címlapon At
night 1., a bátsó borítón At
night 3. látható.*

Zempléni Múzsza

A Tokaj-Hegyalja Egyetem lektorált tudományos folyóirata

Szerkesztőség

Lapalapító és főszerkesztő: Bolvári-Takács Gábor

Lapigazgató és felelős kiadó: Bordás István

Szerkesztők: Egey Emese, Haffner Anikó, Lovas Anett

Szerkesztőségi titkár: Tóthné Durányik Angéla

Arculat és tördelés: Tellingner András

Szerkesztőbizottság

Prof. Dr. Baráth Béla Levente PhD

Dr. Bene Zsuzsanna PhD

Prof. Dr. Bolvári-Takács Gábor PhD

Dr. habil. Csorba Dávid PhD

Dr. habil. Kelemen Judit DLA

Dr. Koncz Gábor PhD

Dr. Koncz Péter PhD

Dr. Lapis József PhD

Prof. Dr. Pusztay János CSC

Dr. Soltész Márton PhD

Dr. Takács Ádám PhD

Dr. habil. Ugrai János PhD

ISSN: 1585-7182 (nyomtatott); 1587-1762 (online)

Kiadja a Zempléni Múzsza Társadalomtudományi és Kulturális Alapítvány, Sárospatak.

Adószám: 18442960-1-05 Bankszámlaszám: 11994105-06429168-10000001

Szerkesztőség: Tokaj-Hegyalja Egyetem Regionális Történeti és Művelődéskutató Tanszék, Sárospatak

Kiadói és szerkesztőségi postacím: 3950 Sárospatak, Pf. 235.

Kiadói és szerkesztőségi elektronikus levelezési cím: titkarsag@zemplenimuzsa.hu

Honlap: zemplenimuzsa.hu; facebook.com/zemplenimuzsa

Közlésre szánt kéziratot csak elektronikus formában fogadjuk.

Megjelenik évszakonként. Ára: 500,- Ft.

Előfizethető áttutalással a kiadónál. Előfizetési díj egy évre 1600,- Ft + postaköltség.

Megvásárolható a fővárosban, a megyeszékhelyeken és Zemplénben az *Inmedio* és *Relay* hírlapüzletekben, valamint Budapesten az Írók Boltjában.

Eredeti logó: Csetneki József. Nyomdai munkák: Kapitális Kft., Debrecen.

Támogató: Tokaj-Hegyalja Egyetem, Sárospatak

Számunk szerzői

Bencze-Molnár Fanni irodalomkutató, kritikus, PhD-hallgató. *Bolvári-Takács Gábor* PhD történész, kulturális menedzser, jogász, egyetemi tanár. *Egey Emese* PhD nyelvész, történész, egyetemi docens. *Erdei Róbert* PhD pszichológus, pedagógus, egyetemi docens. *Erdős Tamás* pedagógus, vállalkozásfejlesztési menedzser. *Faltisz Alexandra* meseillusztrátor, grafikus, művésztanár. *Freund Tamás* DSc Széchenyi-díjas neurobiológus, egyetemi tanár, az MTA rendes tagja, az MTA elnöke. *Godzsák Attila* történész, újságíró, PhD-hallgató. *Jánosi Zoltán* CSC József Attila-díjas irodalomtörténész, szerkesztő, egyetemi tanár, az MMA levelező tagja. *Kocsis Károly* DSc Széchenyi-díjas geográfus, egyetemi tanár, az MTA rendes tagja. *Orbán Áron* PhD irodalomtörténész, tudományos főmunkatárs. *Pacsuta Szilvia* költő, műfordító, kulturális örökség tanulmányok mesterszakos egyetemi hallgató. *Rózsai Tivadar* (1914–1990) református lelkész, vallástanár. *Szentirmai László* bábtervező, grafikusművész, c. egyetemi docens. *Wagner Sára* kultúrakutató, zenei újságíró, szerkesztő, PhD-hallgató.

FREUND Tamás

Zemplén és
akadémikusai

Elnöki megnyitó a sárospataki konferencián

„– Mi az élet? – Sár. – És az ember benne? – Arany a sárban.” A pataki kollégium egyik híres diákja, Móricz Zsigmond *Sárarany* című regényéből származik az idézett gondolat. Mi az ember? „Arany a sárban.” Képes arra, hogy jelleme, tehetsége, munkája és a szeretet által – akár nehéz sorsból érkezve vagy nehéz történelmi körülmények között is – értékékként ragyogjon, értéket teremtsen, és ezt hagyja örökölni az utána jövőknek. A sárospataki térség, Tokaj-Hegyalja és a zempléni vidék évszázadok óta ilyen embereket adott és ad a magyar tudománynak, kultúrának, történelemnek. Ezt mutatja fel a mai konferencia is mind az előadások témájában, mind a konferenciát megálmodók és létrehozók, valamint az előadók személyében.

A Magyar Tudományos Akadémia jövőre ünnepli alapításának 200. évfordulóját. A 2025-ös bicentenáriumi előestéjén vagyunk. Az ünnep pedig nem a napján, hanem az arra való készülődésben, várakozásban kezdődik, és a zsidó-keresztény hagyományok szerint az előestén köszönt be. Tulajdonképpen ez a mai konferencia, amely a sárospataki régió tudományos közössége – nevezetesen a Teleki József Akadémiai Klub, a Sárospataki Református Hittudományi Egyetem Újszászy Kálmán Református Örökség Kutatóintézete, valamint a Tokaj-Hegyalja Egyetem Regionális Történeti és Művelődéskutató Tanszéke – szervezésében megvalósul, az Akadémia bicentenáriumának akár előestéje is lehet. És ha belegondolok, hol máshol is lehetnének ezen az előestén, mint a sárospataki térségben, amely a magyar tudomány és kultúra egyik bölcsőhelye és forrása? És valamiképp a Magyar Tudományos Akadémia forrásvidéke is.

Mit értek ezen? Az Akadémia központja Budapesten van, ez így igaz. A konferencia szép plakátján, programtervének felvezető szövegében is ez szerepel: „az Akadémia működése mindig a fővárosban csúcsosodott ki”. Ám a szöveg így folytatódik: „az intézmény utánpótlása és kiemelkedő társadalmi legitimációja elképzelhetetlen lett volna a vidéki művelődési bázisok nélkül”. Ez is így igaz, sőt, talán még ennél is messzebb mehetünk. Talán nemcsak az Akadémia utánpótlására és társadalmi legitimációjára igaz az, hogy elképzelhetetlen lenne a vidéki források nélkül, hanem valamiképp az Akadémia születésére is. Bár az Akadémia központja Budapest, létrejöttének forrása, az a szellemiség, amely létrehozta, nem csupán és talán nem is elsősorban Pesté volt. Ahogy Magyarország kultúrájának és tudományos teljesítményeinek forrása ma sem egyedül a főváros tudományos élete – még ha helyszíne gyakran az is.

Jól érzékelhető ez abban a tapasztalatban, amikor egy fővárosi vagy évtizedek óta Budapesten élő ember vidékre látogat. Ilyenkor nem feltétlenül az az uralkodó érzés a szívünkben, hogy eltávolodunk a központtól. Sokkal inkább az, hogy közel megyünk a forráshoz, a gyökereinkhez. Különösen így van ez, ha a művelődéstörténet vagy a tudomány világában élünk, dolgozunk, és Sárospatakra látogatunk.

„A hagyomány szerint 1531-ben alapított Sárospataki Református Kollégium fennállásának közel ötszáz éve alatt államférfiak, tudósok, irodalmárok sorát adta a magyar kultúrának.” Gróf Teleki József pedig – akinek az itt, a Sárospataki Református Teológiai Akadémia Imatermében 2022. március 1-jén megalakult akadémiai klub a nevét viseli – a Magyar Tudományos Akadémia első elnöke, és közel harmincezer kötetnyi családi könyvtárának felajánlásával az Akadémia könyvtárának alapítója, 1824-től a Tiszáninneni Egyházkerület és a Sárospataki Főiskola főgondnoka is volt.

A Teleki család generációk óta „arany” embereket adott a magyar tudománynak, kultúrának és történelemnek. „Gróf Teleki József egy olyan erdélyi arisztokrata család leszármazottja volt, amelyben a tudomány pártolása, a művelődés és a könyvgyűjtés évszázados hagyományokra tekintett vissza.” Felmenői között tudhatta Teleki Sámuel, egyik jelentős kulturális örökségünk, a marosvásárhelyi Teleki Téka alapítóját. Sárospatak pedig évszázadokon át fontos kapocs volt Erdély és Magyarország között: nem véletlenül nevezték Patakot „az erdélyiek otthonának”.

Nemcsak az erdélyiek, hanem a magyar tudomány és az Akadémia számára is forrás Sárospatak. Hiszen a legkiválóbb pataki diákok közül sokan munkásságuk javát jórészt a Magyar Tudományos Akadémia tagjaiként fejtették ki. És azzal a szellemiséggel és emberi minőséggel voltak az Akadémia tagjai, amelyet itt, a nemzeti jelentőségű Sárospataki Református Kollégiumban kaptak útravalóként.

Sárospatakon számos olyan akadémikus tanított is, akik korábban ugyanitt diákok voltak, s közülük nem egy aktív pataki tanárként lett MTA tag. A Sárospataki Református Kollégium szellemi hatása a Magyar Tudományos Akadémia megalapításánál és reformkori fejlődésénél is kimutatható – és nemcsak a főgondnok, gróf Teleki József és a Teleki család kapcsán. Az alapítás utáni két évtizedben az Akadémia összlétszáma szempontjából a pataki iskola szellemi befolyása szembetűnő volt. 1841-ben a rendes tagok 16%-a (38-ból 6 fő), a levelező tagok 8,2%-a (97-ből 8 fő) egykori pataki diák, s volt még két tiszteleti tag is. Az ő munkájuk nyomán az Akadémia és Sárospatak „szellemi kölcsönhatásának eredményei az egész nemzeti kultúra javát szolgálták” – ahogy ezt szolgálták végig, két évszázadon át a pataki gyökerű akadémikusok, és szolgálják a térség kutatói, egyetemi oktatói ma is, köztük az egykori sárospataki diák, a Magyar Tudományos Akadémia rendes tagja, Fésüs László Széchenyi-díjas orvos, biokémikus, sejtbiológus.

A sárospataki kollégium egykori tanára, Makkai Sándor erdélyi magyar író, pedagógus, református lelkész és püspök *Táltoskirály* című regényében így ír: „Én csak magam vagyok, de sohase egyedül. Tele vagyok az egész világgal.” A Sárospataki Református Kollégium alapítása óta eltelt közel ötszáz év, az Akadémia alapítása

óta eltelt két évszázad és a mai konferencia bizonyítja, hogy Patak és a pataki régió is tele van az egész világgal. Köszönjük, hogy munkájukkal és a mai tanácskozással részletetnek bennünket az itt aranyló értékekből.

Köszönöm megtisztelő figyelmüket, és örömteli tanácskozást kívánok!

(Az MTA-MAB Teleki József Akadémiai Klub által rendezett „Zemplén és akadémikusai” című tudományos konferencián 2024. december 12-én, a Sárospataki Református Kollégium Imatermében elhangzott elnöki megnyitó szerkesztett szövege. A szövegben idézett források: Bolvári-Takács Gábor: Pataki tudósok az Akadémián. A Magyar Tudományos Akadémia és a Sárospataki Református Kollégium szellemi kapcsolatai. = Magyar Tudomány, CVII. évf. 2000. 5. szám, 612–620. o. [kötetben: Bolvári-Takács Gábor: Követek és követők. Közelítések Sárospatak szellemi hatástörténetéhez. Zempléni Múzsza, Sárospatak, 2015. 11–26. o.]; valamint: Czinege Szilvia: Gróf Teleki József. Az Akadémia megalapítója. In: Szilágyi Adrienn (szerk.): A Magyar Tudományos Akadémia elnökei és főtítkárai. Magyar Tudományos Akadémia – HUN-REN Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Budapest, 2023. 23–31. o.)

WAGNER Sára

A beatkorszak után

Dilemmák és viták a populáris zene
státuszáról a '70–80-as években

„Magyarországon a popzene sokáig mostohagyereknek számított a művészetek testvériségében” – fogalmazott Sebők János popzenei újságíró az 1981-ben megjelenő *Rock évkönyvben*, amely kötet visszatekintett a magyarországi rock történetére. Ez a kijelentés többek között arra utal, hogy a hetvenes évek elején a beat szocialista kultúrában betöltött társadalmi és kulturális szerepének keresése, értékének meghatározási kísérlete zajlott. Szociológusok, filozófusok és más értelmiségiek is foglalkoztak a beat státuszával, amely átszivárgott az ifjúsági sajtóban megjelenő popzenéről szóló írásokba is. A populáris zene „mostoha” helyzetére reagált 1969-ben például a *Népszabadság* cikke, amely kiválóan összegezte a fő kérdést: „Zene-e a beat vagy társadalmi kérdés”.¹ Ezt a beattól szóló korabeli diskurzust *beatvitaként* tartja számon a hazai populáriszene-kutatás, amely vitának egyik fő médiuma a sajtó volt.² Éppen ezért jogos megállapítás, hogy a hatvanas évek végétől a beat meghatározásának és a kultúrpolitikai célokhoz passzoló szabályrendszerének ki-forratlanságát, majd a hetvenes évek végéről való megerősödését az írott sajtó kiválóan szemlélteti. A hasábokon zajló viták egyrésztől visszatükrözik a beat kulturális és társadalmi értékének képlekenységét. Másrésztől a beat nyilvánosságát irányító intézmények szerepének ellentmondásosságát és változását kísérik, különös tekintettel a populáris zene fő intézményének, a hanglemezkiadásnak a kapitalista szemléletű átalakulását.

A Magyar Hanglemezgyártó Vállalat tájékoztatás- és kiadópolitikája a hetvenes évek végére vált tudatossá. A zeneipar efféle változását egy olyan diskurzus is kísérte, amelyben a zenei újságírás fő hangadói silánynak vélték koruk populáris zenéjét, szemben a hetvenes évek eleji múlttal. A szakírók a beatzene magyarországi megjelenése után két évtizeddel a *hanyatlás* történeti fordulatát ismerték fel.³ A felismerést azzal magyarázták, hogy a színtér „kommercializálódott”, és az értékes populáris zene (népzenei, progresszív rock, jazzrock elemek) háttérbe szorult.⁴ Az ellentmondásos folyamathoz szerintük az is hozzájárult, hogy a táncmuzika „kifulladt”, a mainstream rockzenekarok tagjai cserélődtek, és bezárt az Illés és az Omega klub. Éppen ezért fogalmazták meg, hogy az eredeti és hiteles magyar rockzene kikopott a színtérről, és „a beatünnep végét ért”.⁵

Sebők János „az utolsó beatünnepnek” a Sirius legendás felállása (1970–1973) utolsó koncertjét nevezte. A beat hanyatlásának kezdetekor is az akkor még aktív formációt tartotta „biztos pontnak”.⁶ Az 1973-as utolsó koncertet Kőbányai János a „spontaneitás”, a „demokratizmus”, a „jam session” és a „bonyolultság” csúcspontjának tartotta.⁷ Ez a megállapítás és a korabeli sajtóban történő hivatkozások száma magyarázza, hogy a zenekar az elemzés során meghatározó helyet kap.

A tanulmány megírásával az a célom, hogy bemutassam a populáris zenei élettel szemben megfogalmazott intézményi és szakmai elvárások kettősségét. Ennek érdekében a korabeli sajtódiskurzus egyes kérdéseivel, így a populáris zene csoportosításával, a hazai rock és a popzene intézményének kritikájával, valamint a hanglemezgyár stratégiáival foglalkozom.

A populáris zene csoportosításának korabeli kettőssége

A beat társadalmi szerepének és szórakoztató funkciójának a hatvanas évek végétől zajló tudományos feltárását a populáris zenén belüli hierarchia kialakulása kísérte. A differenciálódás azzal járt, hogy a tudomány mellett a sajtó is különbséget tett értékes és értéktelen populáris zene között. Ehhez azonban új színterek megjelenésére is szükség volt. A hetvenes évek elején jelent meg Magyarországon a jazzrock és a táncmuzika, amely irányzat a hetvenes évek végén vált csak igazán a kultúrpolitikához idomuló mainstream zene ellenpólusává,⁸ amelyet a populáris zenei intézmények működésének változása váltotta ki. A korszak ugyanis értékes zeneként a párhuzamosan fejlődő városi népzene és jazzrockot ismerte fel. Maróthy János zenetörténész például a szórakoztatóiparral állította szembe azt a „szuverén önki-fejezésre törekvő” amatőr népzene, amelyet Lévai Júlia „új zenei köznyelvnek” tartott.⁹ Wilpert Imre, aki a hetvenes évek végétől a Magyar Hanglemezgyártó Vállalat munkatársa volt, és az új hullámos zenekarok lemezkiadásaiért volt felelős, a városi népzene mellett a „dzsesszbeatet” emelte ki, amely stílus az ifjúsági sajtóban publikáló szakíróknál hasonló értéket képviselt, mint a népzene a tudományos munkákban.¹⁰ Az értékes populáris zene alapját a hitelesség adta, amely ebben a két stílusban volt felfedezhető.

Ezzel szemben Erdős Péter, a Hanglemezgyártó Vállalat változó pozíciót betöltő fő munkatársa a populáris zenét alapvetően két csoportra osztotta: ifjúsági zenére és szórakoztató zenére, amelyek közül prioritást az első élvezett.¹¹ A lemezkiadással, exkluzív szerződésekkel támogatott mainstream rockot (Fonográf, LGT, Koncz Zsuzsa stb.) tartotta a legértékesebbnek, amely kategóriát „koncert-beatnek” nevezett.¹² Erdős további három irányzatot is megnevezett, amely jelen volt Magyarországon: a rockot (Piramis), a discót és a hagyományos tánczenét.¹³ A csoportosítást egy helyütt a nagylemezek kiadásának mértékével magyarázta, így az első csoportba az exkluzív szerződésű zenekarok és zenészek tartoztak, a másodikba azok, akiknek „eddiggi munkássága bizonyította népszerűségüket”, a harmadikba pedig az egy nagylemezes, vagy olyan formációk kerültek, akik „megérették az első nagylemezre”.¹⁴ A nagylemez

nemcsak a korszak mérőeszköze volt, de egy olyan metafora is, amely leképezte a hanglemezgyár populáris zenével való ambivalens viszonyát. Ennek az az oka, hogy a kiadásokat nem mindig magyarázta Erdős modellje, hiszen voltak olyan nagylemezek – így a már nem aktív Syrius nagylemezének újrakiadása, vagy a késve kiadott Cseh Tamás és a politikai üzeneteket közvetítő P. Mobil és Bizottság esetében –, amely zenekarokat Erdős osztályozási rendszere alapján nehéz akárhol is elhelyezni.

A jazzrockot Erdős sosem nevezte meg, holott az egyre jobban teret nyerő „slágerzene” legtisztább kontrasztjának ez a perifériára került értékes zene bizonyult, amely „eltűnt a színről”.¹⁵ A hetvenes évek eleji underground, ekkor már jazzrock, vagy tűrt és tiltott zenekarokként hivatkozott mozgalom lehetséges alternatívájaként jelent meg a jazz fúziós irányzata (Mini, Dimenzió, Interbrass) és a több irányzatra osztható új hullám is, amelynek kulturális státusza, esztétikai értéke és társadalmi jelentősége, ha lehet, még képlékenyebb és megosztóbb volt, mint a mainstream vonalé.¹⁶ A támogatás rendszere és a korszak értékrendje ellentmondásos volt, kiváltképp „a disszenzussal és a művészi innovációval szemben”.¹⁷ Ebben az átláthatatlanságban biztos ponttá vált a radikális szövegeket megfogalmazó, az Erdős által „szennyhullámnak” nevezett első punk mozgalom kiiktatása.¹⁸ Ezt persze ki is provokálta többek között a CPG zenekar Erdősnek címzett gyűlöletdalával. A következő hullám (Balaton, Trabant, Európa Kiadó stb.) sem nyerte el a pártállam támogatását, amely Szőnyi megfogalmazásában „egyéni, s a korántsem kimagasló zenei tudás ellenére is élvezetes volt, a máról szólt, gondolkodásra késztetett, és sok szállal kapcsolódott más művészeti ágakhoz is”.¹⁹ Ezeknek a zenekaroknak azonban a hetvenes évek elején alkotókkal szemben már több eszköz állt rendelkezésére, hogy kialakítsák a saját alternatív terjesztő hálózatukat, mind a zene terjesztésében a hetvenes évek elején még nem létező vagy nem domináns médiumokkal, így a plakáttal és a kazettával, mind a nemzetközi alternatív szintéren.²⁰

A beatünnep vége

A beatünnep végét jelentő koncertet követően a Syrius még pár évig működött, ugyan kiadhattak még egy nagylemezt, sikerük és recepciójuk megváltozott.²¹ A stílus, amit játszottak, populárisabb lett, a közönségük megfogyatkozott.²² Kőbányai János jogászként végzett író, szerkesztő és szociográfus egyik beszámolójában érzékeltette az akkori felállás negatív fogadtatását. „[V]alaki a színpad felé vágta azt, ami itt valójában történt: »Megbuktatok!«”.²³ A zenekar egyediségét abban látta, hogy egyrészt ők voltak az első magyar jazzrock zenekar, másrészt új zenehallgatási gyakorlatot hoztak létre azáltal, hogy formálták a közönség ízlését.

Kőbányai erősen kritizálta a korabeli populáris zenét, amely vezérfonalává vált korabeli írásainak. „A Syrius [1973-ig] épp attól volt vonzó, hogy ellenállt az áradatnak, amely az utóbbi öt évben az ifjúsági zenét elöntötte”.²⁴ A magyar rocktörténet csalódássá vált, és ennek a csalódásnak a legkifejezőbb szimbóluma a Syrius lett, amely „a rocktól a kortárs zene felé fejlődő magyar iskola előremutató műhelye” volt

a Rákfogó és a Szabados mellett.²⁵ A zenekar sorsán keresztül be lehetett mutatni az okokat, amelyek elvezettek a magyar populáris zene silányságához. Kőbányai a zenekar korabeli sikereit háttérbe szorítva azt állította, hogy a legendás Syriust igazából már a saját kora sem tudta értékelni, „számtalanszor találkoztak meg nem értéssel, fütttyel, közbekiabálással”.

A Syrius feloszlása után, 1973-ban, megszűnt minden, ami érdekesnek, vonzónak tűnt az ifjúsági zenében. Sokan nem közvetlenül ebből az okból, de ettől el nem választhatóan a „kint” maradt zenészhősök után pattantak világot látni. Ez volt a beatzene, s persze sok minden más, első nagy hullámvölgye, kifulladás Magyarországon, hatvannyolc megkésett depressziója, begyűrűzése, mint iszapsivatag terült elénk reménytelenségével az elmúlt évtized.²⁶

A beat hőskorszakát és hanyatlását két tételadó írásában tárgyalta. A „Beat-ünnep” című írásában a nemzetközi beat egykori megjelenését pótcselekvésként és az elidegenedés reakciójaként értelmezte. Fő állítása az volt, hogy a beat csak születésekor volt erős, demokratikus, „spontán gyülekezetté válás”, „közösségteremtő lehetőségek” rejlettek benne, és az „amatőr jellege” miatt volt hiteles, azonban később már a beatkoncertek is elidegenedtek a hétköznapi élettől. A hőskorszak csúcsának a jazzrock vagy jam session mozgalmat és a progresszív hagyományt tartotta. Ennek ellenpólusa a hetvenes évek végi professzionalizáció.²⁷ „Az amatőrökből profik lesznek, s ezzel elindulnak a hanyatlás felé”.²⁸ Egy későbbi írásában Kőbányai részletesebben is taglalta, hogy az alulról jövő amatőr mozgalom hogyan alakult át felülről irányított „szórakoztatóiparrá”. „Kifakult sztárokról” és „mintha beatról” beszélt, arról, hogy az autonóm jelleg elveszett, és már nem létezik magyar beatzene. A hanglemezgyár kiadói politikájára utalt állítása, miszerint „[a]z az igazi érték, ami Nyugaton megvesznek tőlünk”.²⁹ Kőbányai írásában rendre kitért a beat első korszakának – az első beatnemzedék – tisztaságára, spontaneitására, az amatőr jellegre, amely hitelt adott a zenének.

Ezzel azonban nem volt egyedül. „Elmúlt a nagy közösségi élmény, a spontán aktivitásnak a mainál sokkal tágabb teret engedő, gyors fejlődés korszaka” – fejezte ki Boris János újságíró, fordító, az Akadémiai Kiadó, valamint a Kossuth Kiadó szerkesztője *Rock – a hetvenes évek végén* cím alatt csalódottságát.³⁰ „Már a 60-as évek második felében világossá vált, hogy a spontaneitásnak ez a korszaka rövidesen lezárul”. A szerző felvetette a rockzene kommercializálódásának és a populáris zenei műfajok értékelésének és meghatározásának problematikáját is. „Nem értjük – és könnyeinktől végképpen nem látjuk –, hogy a zenénk sohasem volt valóságos mozgalom, csak egy bizonyos pillanatban annak tűnt, és hogy a zene nem múlt el [...]. De nem tudjuk, mit kezdjünk ezzel a változással. Inkább kijelentjük: a rock halott.”³¹

Hosszabb történeti jellegű esszéjében a beatünnep végét és a popkritika kérdését is érintette, amely egyrészt a rockzene aranykorát siratta, másrészt érintette a popkritika kérdését is, amely arra mutatott rá, hogy a rockzene szakmai értékelőrendszere nem épült ki. „És mélységes gyászunkban ugyanúgy nem foglalkozunk a lényeggel – a zenével, a zene és közönség folyamatosan változó viszonyával –, mint ahogy a

rock fénykorában is hajlamosak voltunk arra, hogy misztifikáljuk azt”. Az újságíró hiányolta, hogy a rockzene elemzői nem foglalkoznak „magával a művészi produktummal”. Kifejtette, hogy „[a] »kultusz«, a »társadalmi jelenség« és a többi meghatározás lényegében elfedte a zene és a zenei nyelv kérdéseit, és voltaképpen azonosította a tartalmat és a formát”.³²

A magyar beatzene huszadik évfordulója alkalmából kiadott *Rockévkönyv 1981* című kötetben, amely Kőbányai már idézett Beat-ünnep című írását is közölte, több ponton köszönt vissza a rock vége és a hanyatlás toposza, a hivatal és a szórakoztatóipar kritikája, így a Földes László zenésszel készített interjúban is. Hobó szerint a hetvenes évek elején még ki tudták bontani a rockban rejlő lehetőségeket az undergroundba sorolt zenekarok, így a Liversing, a Meteor, a Scampolo, az Olympia, a Mini, a Sakk-Matt, a Tűzkerék, a Kex, a Syrius. „Valójában az elmúlt években Magyarországon meglehetősen merev profilok és értékrendszerek alakultak ki, de ezeket nem a közönség alakította ki – bár állandóan erre hivatkoznak –, hanem a közönség ízlését befolyásolták”.³³ Annak ellenére, hogy mind a ketten a hetvenes évek eleji underground vonalat tartották értéknek, Kőbányai a zenész munkásságát erősen kritizálta. Az első példa erre az, amikor megfogalmazta, hogy „[a]zóta állandó a hanyatlás – jött a Piramis, a Mobil, az Omega második korszaka, végül Hobo, aki már zenei antitalentum”.³⁴ A másik példa az, amikor szemben az Illéssel és a Syriusszal, amely zenekarok „népszerűségének fő forrása zenéjük” autonomitása és magyarsága, a kontrasztot a válság megtestesítőjében, Földes László „Hobóban” fedezte fel, aki nem tud énekelni, „állázadó”, és kihasználja „a rockot manipuláló tömegkommunikációt”, mert képtelen a „szellemi alkotó tevékenységre”, mégis megjelenik a lemeze.³⁵

A *Rockévkönyv 1981* kiadványról a korabeli kritika azt írta, hogy kiderül belőle, hogy „a hazai rock az egy »zűrös« dolog” és „az fáj mindenkinek, hogy a rocknak ma már csak fogyasztói vannak, a hallgatóság nem részese többé semmiféle varázslatnak”, és „a rock a manipuláció által megnyomorított művészetté degradálódott”.³⁶ A kritika szerzője azt is megfogalmazta, hogy „az őszinteségnek, az önkifejezési vágy tiszta formáinak külsőségei állandósultak”, és „azok, akik a néhai Kex, Syrius stb. koncertek atmoszféráját, a spontán és tartalmas zenélés örömét igyekeznek felidézni, valahogy ugyanarról beszélnek, mint az új hullámosok”.³⁷

Ebben az olvasatban tehát az értékes rockot egyrészt azok a hetvenes évek elején aktív zenekarok jelentették, akik a magyar népzenehez kötődtek, így a hatvanas évekbeli Illés, a Kex és a jazzrock mozgalom a Syriusszal az élen.³⁸ A jazzrock mozgalomba tartozó zenekarok Kőbányai szerint a Syrius mellett a Rákfogó, a Bajtala-trió, a Theatrum, az Atlasz, a Mini, a Panta Rhei és az Apostol.³⁹ Kőbányai a mozgalom utódjának tartotta a Török Ádám és a Minit; a zenekar a rock színterén szerinte az egyedüli példa volt, amely megőrizte „a magatartásformát” és a „zenei-gondolati programot”.⁴⁰ A jazzrock és így a Syrius által megteremtett „új szemlélet” másik folytatását a korabeli fúziós jazzben, a Dimenzió és az Interbrass munkásságában látta, amely „a bonyolultabb, mélyebb intellektuális felkészültség és az élményt nyújtó művészet”.⁴¹ Az egykori értékes zene korabeli lehetséges alternatívája volt az új hullám

is, amely akkor jelent meg a színen, „amikor az őszinteséget és kőkeményiséget zászlajukra tűző rock-együttesek hitelüket veszítették”.⁴² Noha az új hullám esztétikájában nem kötődött a hetvenes évek eleji jazzrock mozgalomhoz. Kőbányai szerint a punk a hatvanas évek végi beattal szemben „nem kínál új életformamodellt, célt, hanem a társadalom elosztási struktúráját kérdőjelezi meg”, és „nem mágikus-szimbolikus, hanem valóságos, e világi rombolásra szólít fel”.⁴³ A szaksajtóban több vélemény is formálódott erről az új színterről, Czippán például „többségében tehetségtelennek” tartotta az „önérzetesen tüntetőket”.⁴⁴ „E bandák jellegzetessége s megkülönböztetője is egyben a New Wave formai újdonságait lekoppintó, de tartalmi újdonságra nem törekvő együttesektől, hogy amatőrök a szó legjobb értelmében, s eszük ágában sincs a muzsikából megélni. Emlékeztetnek a beat hőskorára, amikor mindenki gitárt ragadott”.⁴⁵ A punknak azonban a zenén túl komoly társadalmi jelentőséget társított az értelmiség, amely értéket adott neki. A *Mozgó Világ*ban, a *Kultúra és Közösség*ben, a *Beszélő*ben megannyi tanulmány és esszé jelent meg e jelenség feltárása nyomán.

A hanyatlást kifejező írások rendre kitértek a Syriusra, amely zenekar történetének alakulása jelentősen hozzájárult a magyar populáris zene történetének értelmezéséhez és a hatvanas-hetvenes évek összegzéséhez. Az államszocialista populáris zene intézményi működése és a „slágeripar” kritikájának, az elsilányodó populáris zene kifejezésének egyik vezető hangja pedig Kőbányai János lett. A Syrius esete számára mindent példázott, ami miatt a populáris zenei élet rosszul működött, így a kereslet igénytelenségét, a lemezkiadás hibás gyakorlatát és a világszínvonalú magyar együttesek hiányát.⁴⁶

A magyar beat történetének túlnyomó részében mindig az értékes, világszínvonalú (ez a fogalom persze nem azonos a világhírrrel) zenekarok voltak a közönség körében is a „menők”, a divatosak. A nagy csomópontok: Illés, Syrius, Locomotiv. Az Illés és a Syrius esetében a népszerűség fő forrása zenéjük autonóm egyediségében, magyarságában rejtett.⁴⁷

A Syrius volt az a zenekar, amely megtestesítette a szerzők számára a hatvanas évek végi lázadó, tette kész, kritikus életérzést és életvitelt, amely társadalmi erővel bírt. Sebők és Kőbányai mellett Ungvári Tamás⁴⁸ is olyan „társadalmi feszítőerőt” és „izgalmas hangulatot” érzékelt a Syrius-koncerteken, amely a hetvenes évek végi színterről már hiányzott.⁴⁹

A popkritika

A rock hanyatlása mellett a populáris zene korabeli helyzetének más szempontjaival, így a zenészek és a hanglemezgyár véleményével is érdemes számot vetni, amely tovább árnyalja és más megvilágításba helyezi a populáris zene státuszának kérdését. A *Mozgó Világ*ban Kőbányai János huszonöt zenésznek tett fel kérdéseket a korszak zenei életére vonatkozóan.⁵⁰ A válaszokban vissza-visszatért a popkritika és a popzenei fórum vagy szaklap hiánya, ahogy a magas- és alacsony kultúra közti éles határ kártékonyasága is. Állandó elemek a támogatás és a „menedzselés”, a populáris zene

kulturális és társadalmi értékelésének hiánya. A válaszadók a popzene jelentőségét támasztották alá, sikereket soroltak fel, és többen is megfogalmazták, hogy ez a zene fontos a fiataloknak. A menedzselési gondokat és a szakmai-kritikai fórum hiányát nemcsak a zenészek, de az 1976-ban megalakult Fiatal Művészek Munkabizottságának KISZ-titkára, Szigeti Ferenc is kiemelte.⁵¹ Kőbányai a körkérdésre adott reflexiójában az első beatkorszakban is alkotó zenészek világát „beszűkültnak” és „egymás közt cirkulálónak” tartotta.⁵²

A válaszadók között szerepeltek a vezető zenekarok, a „beat-koncert” kategória tagjai, így Bródy János, Presser Gábor, Koncz Zsuzsa, Szűcs Judit, Balázs Fecó, Benkő Sándor. Az irányzatok közti versenyhelyezetre és intézményi kritikára Erdős úgy reagált, hogy az egyrészt a korszakváltásból fakad, másrészt pedig „abból, hogy [a zenészek] sok mindent nem látnak tisztán. Én klikkek helyett inkább alkotóműhelyekről beszélnék, harc helyett a már említett irányzatok versenyéről”.⁵³ Sebők János Szörényi Leventével (Fonográf) és Som Lajossal (Piramis) interjút készített a popzene korabeli helyzete nyomán, amelyre Erdős reflektált. A korabeli nyilatkozatainak fontos eleme volt a védekezés: annak a zenekarnak és előadónak a lemezét adják ki, amely biztos sikerrel kecsegtet, vagyis saját bevallása szerint nem a zene értéke, hanem a divat diktált. A helyzet pár évvel később valamelyest megváltozott, amikor a lemezgyár az új és ismeretlen, valamint a hetvenes évek elején alkotó, a nyolcvanas évek elején már nem aktív zenekarok lemezeinek kiadásához két márkát is bevezetett.

A körkérdésben felbukkanó témát vetett fel nem sokkal később az *Ifjúsági Magazin* vitája, amely a populáris zene státuszának kiforratlan helyzetét világította meg a kritikairás oldaláról. A vita során körvonalazódott a populáris zeneipar üzleti természete és annak szocialista sajátosságai. Köves István, a magazin irodalmi rovatvezetője felvezetőjének tárgya a szórakoztatásból kitörni nem tudó műfaj kritikájának hiánya volt.⁵⁴ Írásában előkerült a „feloszlások, kiválások, sikeres visszatérések” kérdése is. Ezekkel a problémákkal már a hetvenes évek elején is foglalkozott a sajtó. Az, hogy a popkritika problémáját Köves vetette fel, azért jelentős, mert a Kádár-korszakban sokat publikált költőként a kritikához való viszonya személyesebb és specifikusabb volt, mint a többi résztvevőé. Azt nehezményezte, hogy annak ellenére, hogy a populáris zene már társadalmi elismerést vívott ki és a nyilvánosságban teret nyert, nem épült fel köré a kritikairás gyakorlata, amely gátolja, hogy a műfaj „a szórakoztatóiparból önálló és elismert művészetté alakulhasson”. Az írásában ugyan konkrét stílusok nem kerülnek megnevezésre, de az intézményi struktúrára való utalás miatt olybá tűnik, hogy a jazzt nem a populáris zene részeként kezeli, amelynek sajtórepciója – ahogy azt a hetvenes évek eleji diskurzus szemléltette – különbözött a beat-, majd rockzenéről szóló írásoktól. A populáris zene kritikájának hiánya volt az oka annak, hogy nem volt kifejezhető a különbség értékes és értéktelen zene között: „a valódi kritika helyét elorzó reklámtevékenység legkárosabb vonása a nivellálás, aminek jegyében minden tárgyilagosság nélkül nevezhető az éppen soron következő nagylemez az év legjobb felvételének, zenekara a legeredményesebben működő együttesnek, szerzői a legegényibb hangzásvilágú muzsikuskoknak.”⁵⁵

Köves azt is részletesen tárgyalta, hogy mi a kritika funkciója és mi a feladata a kritikusnak: „szólnia kell a művészekhez, mégpedig – gyűjtsünk ide néhány jelzőt, hogy hogyan! – hozzáértően, felkészülten, elfogulatlanul, érdekektől mentesen, mértéktartóan, s szólnia kell a közönséghez elemzően, tárgyilagosan, helytállóan, sőt időtállóan, értéktisztelettel.”⁵⁶

Úgy tartotta, hogy a kritikának az értékes zenét kell képviselnie, és „orientálnia” kell a hallgatókat annak érdekében, hogy eligazodhassanak a kommersz zenei termékek hálózatában, és értékén kezeljék a „közhelyes diszkót”. Azonban a kritikusnak ehhez – ahogy Köves a cikk utolsó, a kritikus nehézségeiről szóló részében erre kitért – meg kell felelnie az elvárásoknak, szorgalmasnak és függetlennek kell lennie, szakmai tudást és erkölcsi fölényt kell szereznie.⁵⁷ A felvezetőben az intézményi kritikája mellett megjelentek már a sajtóban régebben kialakult toposzok is. Egyrészt a színtér *elűzetiesedése*, a kapitalista zeneipar kritikája, ami a hatvanas évek végi nyugati ifjúsági kultúrákról szóló külföldi írások vezérfonalát adta. Másrészt visszaköszönt bennük a hetvenes évek elején az underground diskurzusban teret nyerő zenei *tudás*. Harmadrészt az *autentikusság*, amely a tanulmány során elemzett sajtódiskurzusokban a korabeli ifjúsági zene értékelését meghatározta. A toposzok hármását egészíti ki az intézményi kritika részeként a populáris zene művészeti értékelésének kérdése, amely, ahogy azt a hanglemezyár működéséről szóló részben bemutatom, a klasszikus zenét prioritizáló hanglemezkidás gyakorlatára is hatással volt.

A vitaindítóra adott első válaszcikk Végh Miklóstól érkezett, aki már a hatvanas évek közepétől aktív újságírója volt az ifjúsági sajtónak, írt jazzről és populáris zenéről is, valamint Erdős Péterrel is készített interjút, amelyre később még kitérek. Bevallotta, saját írásai is „inkább a műfaj tömeghatását próbálták firtatni”, és nem a zenét értékelték. Azt nehezményezte, hogy szemben más szocialista országokkal, itthon a „zenekritikusok és zeneesztéták” nem foglalkoznak a populáris zenével. Hasonlóan Köveshez, Végh is a tudást helyezte a középpontba: „a kritikusnak nemcsak kedvelnie kell kritikája tárgyát, ismernie is kell a témáját, a lehető legteljesebb mértékben, minden vonzatában, lehetőleg egész háttérrel”. Az „egész háttérrel” Végh az itthoni zeneipar működésére utalt, részletezte annak monopolista jellegét, amely a (nem létező) kritikát is más szereppel ruházta fel. A rendszert egyértelműen kritizálta: „a »pop« mielőtt kritika tárgyává válhatna, már számtalan »kritikát kell hogy kiálljon«”.⁵⁸ A „nivellálás”, amelyet már Köves is „a valódi kritika helyét elorzó reklámtevékenység legkárosabb vonásként” emlegetett, Végh következtetésében tehát nem a sajtóban kezdődött el.⁵⁹

Sós Péter János, aki a hetvenes évektől kezdve például a *Magyar Hírek*, a *Népszabadság* és a *Magyar Ifjúság* lapjaiban publikált, személyesebb hangvétellel szólt, mint a vita előző két résztvevője. Fontosnak érezte, hogy bizonyítsa saját jogosultságát, ezért zenetörténeti, kotta- és hangszeres ismeretéről tett tanúbizonyságot. A jogi szabályozás hiánya mellett egy eddig még nem említett, de a korszakban visszatérő problémát vetett fel, mégpedig a zenészekről megkövetelt komoly anyagi befektetést. Arra a következtetésre jutott, hogy „a popzenészek ebben az üzletben inkább áldozatok, mint nyerők”.

Teljesen tisztázatlan a popzene feladata, funkciója, értékrendszere. Vannak, akik meggyőződéssel vallják, hogy a popmuzsikának és szövegének társadalmi mondani-valót kell hordoznia. Mások elegendőnek tartják, ha a sláger kedves csacsaságokkal foglalkozik. A szakemberek egy csoportja az igényes, elvont zenét tűzi zászlajára.⁶⁰

Ebben a felosztásban visszaköszön a mainstream rock, a hagyományos tánczene és jazzrock hármasa, amely jól példázza a „divatot követő” lemezkiadással meghatározható korabeli műfajok és zenekarok közötti státuszharcot. Sós azzal, hogy azt írta, hogy „a kritikusok többsége a progresszív rockot szereti”, a sajtó hetvenes évek eleji aranykor iránti elköteleződését erősítette meg. Írásában a *tudás* mellett a szintén a hetvenes évek elején kialakuló *autentikusság* toposza szintén megjelent.

Nem a slágerzene és a progresszív zene, a mély értelmű és felszínen maradó szöveg között húzódik az ellentét, hanem az eredeti ötlet és a közhelyé merevedett sablon között. A popélet akkor egészséges, ha változatos. S az alapvető érték, amely minősít, az újat teremtő szándék, az eredeti megvalósítás. A dzsesszrocktól a slágerig.⁶¹

A közművelődés kérdését és a „munkás- és parasztfűség” nevelését is felhozta, amely problémáknak a hatvanas-hetvenes évek fordulójának zeneszociológiai írásai, az 1971-es ifjúsági törvény és az 1976-os közművelődésről szóló törvény ad keretet. Ennek szellemében írta azt, hogy „[a] kritikus elsőrendű feladata, hogy írásaival támogassa az eredeti, művészi célú és megvalósítású produkciókat – és harcoljon az ízlésromboló, a tisztán üzleti eredetű, sekélyes, közhelyes slágeripar ellen”.⁶²

Muzsai András újságíró, zenész és dalfordító szakmabeliként szállt be a disputába. Egyrészt a „műfaji bizonytalanságot” emelte ki, azt, hogy mit milyen zenének neveznek, másrészt a fogalmi „tisztázatlanságot”, amely szerinte a jó kritikusok hiányának az egyik következménye. Végh Miklóssal ellentétben szerinte nem egységes zenekritikára volt szükség, amelyet a zenetudósok írnak, „hanem popkritikára, amely szól zenéről, szövegről, előadói képességekről”.⁶³ A zenészekhez hasonlóan egy zenei szaklap indítását hiányolta, amellyel ebben az időszakban egyébként a Magyar Hanglemezgyártó Vállalat többször is próbálkozott, de sikertelenül. Erre is kitértek még a következő részben részletesebben.

A vita zárását Kőbányai János jegyzi, aki az eddigiekhez képest a legrészletesebb és legszigorúbb rendszerkritikát fogalmazta meg.⁶⁴ Az írást a „célozgató” popkritika-vita bennfentességének és az ez évben megrendezésre kerülő (harmadik) *Szolidaritási Rock Fesztivál* reklámkiadványának elítélésével kezdte. Ebben a füzetben egy Erdős-interjú is olvasható, amelynek tartalmát Kőbányai nehezményezte, amelyet a kiadvány főszerkesztője, Hegedős László készített, aki ekkoriban az LGT ügyintézője volt. Ezt az anyagot az alábbiakban összegzem, nemcsak azért, mert maga Kőbányai tette a vita részévé, hanem mert Erdős a vita egyes kérdéseire is reflektált.

Bálint Péter *Popkritika, sznobizmus és sok minden más: Elmondom, ami eddig kimaradt* cím alatt Erdőst „a popzene helyzetéről” kérdezte. Az interjú a popsznobizmus jelenségének leírásával kezdődik, a nemzetközi popvilág illúziójának taglalásával folytatódik, majd a hanglemezgyártó támogatásának biztosításával zárul. Ezzel reflektált az elüzetlenség és az intézmény kritikájára. Erdős a popsznobot a magyar zene

lebecsülőjeként és a nyugati zene dicsőítőjeként definiálta, ezzel voltaképp odapirítva azoknak az újságíróknak, akik keresték és hiányolták az értékes popzenét a piacon. Erdős „címzettként” meg is nevezte „az egész most bimbózó popkritikát”. A művészi érték kérdésére, számonkérésére azt a választ adta, hogy „egy-egy pillanatban a popzene legjobb teljesítményei megközelítik a művészetek értékvilágát”. Azt is megfogalmazta, hogy a popzene akkor képes átlépni a szórakoztatás funkcióját, amikor „magatartás-mintákat, hangulatvilágot, sőt néha gondolatvilágot közvetít az ifjúság tömegei számára”.⁶⁵ Vagyis akkor, amikor megfelel a közművelődés által diktált elvárásoknak is. A hanglemezgyártó márkamenedzsere a magyar zene eredetiségét igyekezett hangsúlyozni, azt, hogy a popzene attól magyar, hogy „a mi társadalmi valóságunkat integrálja, a mi nyelvünkön szól”: „Stúdiótechnikában, koncerttermekben, a koncertek hangosításában lemaradtunk. Tehetségekben nem, és nem hiszem, hogy társadalmi felelősségérzetben, ötlet és gondolatgazdagságban, a magyar popzene hangulatvilágának humanitásában ne lennénk egyenrangúak, vagy egyszerűen egyszerűen akár bajnokok is.”⁶⁶

Kőbányai magára vette a popsznobbal szemben megfogalmazott kritikát, és ebből a sértett pozícióból szólalt meg. Abban voltaképp egyetértett Erdőssel, hogy az eredetiség nem Nyugatról érkezik, és hogy illúzió az, amit a magyar fiatalok megéreznek a nyugati zenéből. „Sóvárogva csodáljuk, éljenezzük, modernnek tartjuk azt az alig használt ragyogást, ami csak azért tűnik egzotikusnak, mert a Kisstadion közönségének a maguk eredetiségében megközelíthetetlenek”.⁶⁷ Ez azt jelenti, hogy kettősségre lehetünk figyelmesek. Kőbányai a márkamenedzser üzleti politikáját kritizálta, miközben azt is papírra vetette, hogy „Dr. Erdős Péter a magyar popzene fő teoretikusa. Ő az egyetlen a magyar pop irányítói közül, aki nagy súlyt helyez munkája elméleti megalapozására”. Ezek a mondatok fékeké válhattak a bűjtött kritikában, amelynek „ellenzéki” műfajként feladata pont az volna, hogy „a szakmát» függőségben tartó tevékenységet folyamatos ellenkontroll alatt tartsa”.⁶⁸

Kőbányai a vita lezárásában összegezte a populáris zene helyzetét, amelyet a kulturális vezetés „sokáig nem ismert el művészetnek”. Megállapította, hogy „[ö]nálló fóruma máig nincs”, és hogy „[a] műfaj sajátosságaiból eredő fogalmak máig kidolgozatlanok, az értékek rendszerezése elvégezetlen”. A populáris zene eredeti, hatvanas évek végi funkciója, amelyet szerinte ifjúsági zenének is hívhatnának, az, hogy a fiatalokhoz szóljon arról, hogy „hogyan éljenek, hogyan változtassanak az életükön”. Emiatt várta volna el a kritikától, hogy „szoros, elválaszthatatlan egységben” elemezze „az ifjúsági zene produktumait mindazzal a sokrétű társadalmi, politikai környezettel, amelyben megszólal”.⁶⁹ Erdős Péter 1974-ben a Magyar Hanglemezgyártó Vállalatot „ifjúsági hanglemezkiadónak” nevezte. Nem csupán „a beat-lemezekre, hanem a művészlemezre” gondolt, amelyek „fiatal előadóművészeket mutat be nemcsak a hazai lemezgyűjtőknek, hanem a nagyvilágnak is”.⁷⁰

A sajtódiskurzusok állandó része volt az autentikusság és a hozzáértés jelentésének és a magyar zeneipar működőképességének kérdése. Másrészről az ifjúsági sajtó visszatérő sajátossága az is, hogy kritizálták az az intézmény működését, és dialógus-

ba léptek vele annak érdekében, hogy támogassák az értékes zenét. A hatvanas évek végi zeneszociológia kérdései, így az értékelés rendszerének kialakítása a hetvenes évek végén az újságírók témája volt – ekkoriban az ifjúsági és kulturális sajtóban már sokkal kevesebb tudományos írás jelent meg, mint egy évtizeddel korábban. Ezek az írások ugyan célzottan nem az ifjúságpolitikával foglalkoztak, de hangsúlyozták a közművelődés feladatát a populáris zene státuszának és értékének megerősítésében.

A szórakoztatóipar kritikájától annak megerősödéséig

A populáris zene korabeli művészi értékelésének további szemléltetésére az *Élet és Irodalom* tömeg- és „felületzenéről” szóló szociológiai vitáját választom, amely a témát az eddig bemutatott forrásoknál tudományosabb szinten tárgyalta. A régebbre visszavezethető disputa Hernádi Miklós író, műfordító, szociológus és a már hivatkozott Ungvári Tamás, valamint Vitányi Iván szociológus és Kőbányai János között zajlott. Noha ezzel két évet visszalepek az előbb tárgyalt írások dátumától, az értekezés egyrészt a szórakoztatóipar és a populáris zene értékelésének helyzetére kiválóan világít rá, másrészt jó felvezető a Magyar Hanglemezgyártó Vállalat korabeli üzletpolitikájának tárgyalásához.

Hernádi vitaindító írásában igen kritikusan közelítette meg a populáris zene funkcióját, amely mindenhol szól, nincs tartalma, és hallgatása nem igényel figyelmet. Pedig a jó zenéhez hozzátartozik a „belefeledkező figyelem”. Azt, hogy a „könnyűzene” terjedhet, a kapitalizmus rovására írta – kijelentésére vitatársai sem cáfoltak rá.⁷¹ Ahogy a reflexiók követték egymást, a szerzők egyre differenciáltabban közelítették meg a problémát. Sok mindenre tértek ki, Adornótól a felesleges időtöltésen át a közművelődés ügyéig.⁷² A populáris zene kulturális státuszának szempontjából azonban a legfontosabb kérdés a disputa végére, Vitányi, majd Kőbányai írásában kristályosodott ki. Ez a kérdés pedig az értékes és értéktelen zene közti különbségtétel volt. Kőbányai a jazzben látta a megoldást, amely feloldhatja a „könnyű” és a „komoly” közti szakadékot. A kultúrviita hangját általánostól a személyes tapasztalatig vezette el, addig a mély zenei élményig, amelyet az élő koncert ad.⁷³

A négyrészes sorozat a szórakoztatóipar és a tömegkultúra veszélyét vitatta abban az időszakban, amikor a Magyar Hanglemezgyártó Vállalat működésében a „nagyüzemi termelés, az áru- és pénzgazdálkodás” elve megerősödött.⁷⁴ A hetvenes évek elején még a kultúrpolitika által is élesen kritizált nyugati tömegtermelésének – és az ezzel járó esetleges kulturális süllyedésnek – hazai adaptációja zajlott, amely a hanglemezgyár bevételelnövelésre és az exporttevékenységre irányuló üzleti szemléletében nyilvánult meg. Az export megoszlott az Interkoncert és a lemezgyár között. Erdős Péter 1979-ben tette híres kijelentését, miszerint „három éven belül világsztárunk lesz”, amely egyúttal a kapitalista zeneipar eszköztárához és működési logikájához való alkalmazkodást is jelentette.⁷⁵

A kiadáspolitika változása sok szinten volt érzékelhető. 1976-ban nyitotta meg a kapuit a dorogi lemezgyár, így a kiadott lemezek száma jelentősen növekedett. Pár

évvél később az MHV bevezette az előadói jogdíjat. A hanglemezgyárnak átalakult és nyilvánossá vált a szervezeti struktúrája, amely az üzleti döntéseket és a bevételi célok megvalósítását segítette elő.⁷⁶ Erdős elmondása szerint a kiadásról a művészi vezető, kereskedelmi vezető, kiadói vezető és a propagandáért menedzselésért felelős sajtóosztály közösen döntött.⁷⁷ Az ifjúsági sajtóban a hetvenes évek végére állandó téma volt a rock és a popzene exportértéke, az együttesek külföldi szerepeltetése, az üzleti stratégia, az eladási statisztikák és az államszocialista lemezgyártás fejlesztése. Az igazgatóságot a nyolcvanas évek elején pedig már „Pop Managementnek” is nevezték.⁷⁸ A hanglemezgyár és az Interkoncert munkatársai a sajtónak rendszeresen nyilatkoztak. Fontos volt számukra, hogy bizonyítsák, párbeszédben állnak a zenészekkel és a közönséggel, vagyis felméri a keresletet, amelyhez igazítják a kínálatot. Erdős rendszeresen hangsúlyozta, hogy a lemezgyár segíti a zenészeket, és a közönséggel aktívan tartja a kapcsolatot.⁷⁹ 1981-ben hirdették meg a „Nyitott vállalat” akciót, amely lényege ugyancsak az volt, hogy bemutassák, kikéri a fiatalok véleményét arról, hogy milyen nagylemezeket szeretnének látni a polcokon.⁸⁰ A nyolcvanas évek elején történtek az első lépések, amelyek „a pártállami monopolhelyzet feladásához” vezettek el. A liberális szemlélet visszaköszönt abban, hogy a hivatal tekintetbe vette a belső igényeket, teret nyert a menedzselés támogatása, a műsorrendezés joga szabaddabb lett, amely az ORI monopolhelyzetének felszámolásához járult hozzá.⁸¹

Agárdi öt alkorszakra osztotta fel az aczéli kultúrpolitikát, amelyek között különbséget lehet tenni.⁸² A hanglemezgyár kapitalista váltása a negyedik korszakra esik (1974–1984), amelyben a „kulturális értékvesztés” együtt járt a „modernizációval” és a „kulturális piacossodással”.⁸³ A hanglemezgyártás területén a „termelés”, a Nyugaton legsikeresebb stílusok adaptálása (disco), valamint a nyugati export tekintetében fejlődés mutatkozott. Annak ellenére, hogy az új gazdasági mechanizmus „elbukott”, és „a kulturális intézmények gazdálkodási rendszere változatlanul merev és rugalmatlan maradt”, a Magyar Hanglemezgyártó Vállalat következőkben bemutatott kísérletei, az export megerősödése és a különböző márkák bevezetése a kapitalista zeneipar felé való közeledést bizonyítják. Ezek a változások magukon hordozták a nyolcvanas évek jellemző „ideológiai bomlást” is.⁸⁴ A modernizáció megtorpant és kezdetét vette „a felemás liberalizálódás folyamata, valamint a fogyasztáscentrikus depolitizálás és a piaci kommerszialisálódás”.⁸⁵

A hanglemezgyártás újításai részben a zenészek kritikájára, főleg a támogatás hiányára adott reakciók voltak, amelyeket az 1981-ben rendezésre kerülő poptalálkózón és interjúkban fogalmaztak meg, például a már korábban tárgyalt „Sztárok felelnek” körkérdés során.⁸⁶ Miközben a zenészek nehezményezték, hogy nincs érdekvédelmi szervezetük és nem áll mögöttük jogi biztonság, a hanglemezgyár az előadói jogdíj mellett az exkluzív szerződés bevezetésével igyekezett támogatását alátámasztani, amelynek keretében öt éven keresztül egy-egy nagylemezt adhattak ki.⁸⁷ Ilyen szerződést kötöttek például Kovács Katalin és Szűcs Judittal. A szakmai fórum hiányát voltak hivatottak pótolni az 1981-ben megrendezésre kerülő tatabányai poptalálkozó mellett a lemezgyár saját reklámkiadványai, így a *Pop Magazin* (1979–1980) és

a több évig működő *Pick-up* (1981–1986) elindítása. Utóbbiban, erősítve a közönségkapcsolat reprezentációját, sok olvasói levelet és az arra adott válaszokat közöltek. Ez a kezdeményezés más intézményeknél is megfigyelhető, az Ifjúsági Rendező Iroda *Rock Révkalauz* című tájékoztatója hat számot élt meg.

Kapitalista jelleget mutat az is, hogy a Magyar Rádió és a hanglemezgyár versengett egymással.⁸⁸ Ezzel kapcsolatban Erdős is megfogalmazta, hogy „[r]engeteg konfliktusa volt a Hanglemezgyártónak a Rádióval, annak ellenére, hogy a Rádió lemezeket szinte nem is igényelt. Saját hangfelvételt csináltak azokkal, akiket szerettek. [...] A Rádióban az ott dolgozó könnyűzenei szerkesztő ízlése érvényesült, ahogy egyébként nálunk is a miénk, csak nálunk keményebb piaci kényszer alatt”.⁸⁹ Arra Lévai Júlia is kitért, hogy az intézmények közötti konfliktusok befolyásolták a rock történetét, és hogy „túlnyomórészt azonosultak a hagyományos tánczene képviselőinek érdekeivel”.⁹⁰

Erdős állítása az volt, hogy a hanglemezgyárnak a divatot kellett követnie, nem kísérletezhetett úgy, mint a rádió és a tévé.⁹¹ Ezt a stratégiát egészíti ki az a tétel, miszerint „[a] sikert a rádióban, a televízióban kell kezdeni, azután mi [a hanglemezgyár] is tudunk segíteni”.⁹² A vizályt jól jelzi, hogy a televízió a maga részéről ugyanezt fogalmazta meg: „azokat tudjuk a képernyőn bemutatni, akiknek van zenei felvételük”.⁹³ Ez azonban nem jelenti azt, hogy a hanglemezgyár ne részesített volna előnyben bizonyos stílusokat és előadókat, így az évtizedek óta az államszocialista piacon domináló rockzenekarokat és a hetvenes évek végén berobbanó disco stílust. A lemezkiadói politika törekvései között nemcsak a külföldi piacon való jelenlét szerepelt, de az egyedi magyar rockzene megteremtése is. Erdős ezért mondta azt, hogy számukra „a Fonográf sikere a legkellemesebb élmény, mert esetükben a hazai érték és a külföldi érdeklődés egybeesik”.⁹⁴ Ugyanakkor ez a kettős cél ellent is mondhatott egymásnak, például az ABBA-jelenség adaptálásában, a Neoton stílusának tudatos építésében és nemzetközi ismeretségének elősegítésében, erőltetésében.⁹⁵ Amellett, hogy az intézmény a „koncert-beatet” és a közkedvelt női énekeseket (Katona Klári, Koncz Zsuzsa, Szűcs Judit) preferálta, a nyolcvanas évek elejétől „egyrészt integrálta, másrészt megsemmisítette azokat az együtteseket, amelyek a hetvenes évek végén még komoly fejtörést okoztak. A »fekete bárányok« közül a Hobo Blues Band 1980 szeptemberében, a P. Mobil rá egy évre készíthette el első nagylemezét”.⁹⁶ Ennek az egyik eredménye az a Hobo-jelenség, amelyről Kőbányai igen kritikusan szólt a már idézett cikkben, és amely a melankolikus Cseh Tamás és Bereményi Géza kultuszának építéséhez hasonló. Ehhez köthető a kultúrpolitika által támogatott Piramis- és Neoton-jelenség is. A „kemény, amerikai diszkó”, Koncz Zsuzsa, Szűcs Judit, a Neoton Família, az LGT, a Fonográf és a Piramis együttes neve került elő támogatott vonalként a popmenedzser akkori nyilatkozataiban. A lemezkiadói gyakorlat változásának következménye volt az is, hogy a hatvanas évek végi forradalmi hangulatra visszatekintő Cseh-Berményi duó 1977-ben kiadhatta első nagylemezét („Levél nővéremhez”), ahogy 1978-ban a fúziós zene felé hajló Mini együttes is.⁹⁷ A hanglemezgyár részéről tudatos volt annak a kifejezése, hogy nem csak az

évtizedek óta bejáratott zenekarokat támogatják. Annak érdekében, hogy a valódi, a szinténre addig ismeretlen viselkedést és szókimondást közvetítő új hullámot el-
törölhessék, egyensúlyt teremtettek a régebben kevésbé támogatott, jazzhez kötődő zenekarok lemezeinek újrakiadásában, és a szerkezetében a „koncert-beathez” kötődő új rockzenekarok felkarolásában. „Nagyon bízunk a Dinamitban, a Miniben és éb-
ren figyeljük a kezdőket”.⁹⁸

A popzene differenciált kiadása is a piaci fejlesztés része volt. Míg a hetvenes években még egy hármas márkajelzés működött (a komolyzene a Hungaroton, a rock a Pepita és minden más a Qualiton márka alatt jelent meg), addig a nyolcvanas évek elején a hanglemezgyár több márkanevet is bevezetett annak érdekében, hogy megkülönböztesse a különböző zenei stílusokat, illetve a külföldi és a magyar piacra szánt lemezeket és zenészeket. A *Start* és a *Krém* emblémák elindítása egyúttal azt a célt is szolgálta, hogy a monopol helyzetben működő hanglemezgyár a „más intézményekkel, szervezetekkel, vállalatokkal” zajló vetélkedés mellett legalább a látszat szintjén megteremtse azt a „verseny nélküli” versenyhelyzetet, amelyre a zenészek és a közönség részéről igény volt. A lépést már a korszak is kritizálhatta. „Az ország egyetlen hanglemezkiadó vállalata házon belül próbálja szimulálni a piaci körülményeket, verseny így csak az előadók és nem a cégek között van, ami rányomja a bélyegét az utánpótlás helyzetére, a műfaj fejlődésére, megújulására”.⁹⁹

A hivatalos kultúrává szilárduló „koncert-beat”, más néven a „nemzedék, amely a magyar beatzenét létrehozta, továbbra is *Pepita* márka alatt publikálja lemezeit”.¹⁰⁰ Az új zenekarokra specializálódó *Start* funkciója szerint „keményebb” és „populárisabb” rockot dobott a piacra. Az embléma alatt jelenhetett meg az első nagylemeze az előbb említett P. Mobil vagy a hamar sikeressé váló Edda, Kft, 100 Folk Celsius és Karthago együtteseknek. Ha a lemezgyár eleinte nyitottnak is tűntette fel magát, és úgy tett, mintha támogatná az „új hullámot” – amely kifejezést önkényesen használt az itt felsorolt, nem az akkori hazai kemény punkot megalapító zenekarokra –, részben a neoavantgárdból születő, stílusa szerinti new wave vagy punk zenét nem adta ki, a Bizottság kivételével.¹⁰¹ (A témában lásd a Partizán *Szennyhullám: Magyar punkmozaik '78–84* című dokumentumfilmjét.) A szélesedő stíluspaletta nemcsak a hetvenes évek elején, de ezúttal is kifogott a kiadáspolitika tudatosságán, amely az új hullám helyzetének képlékenységében megmutatkozott. „Ezek a zenekarok zenei hiányosságait többnyire politizáló szövegekkel, több értelmű célozgatásokkal pótolják, s így teszik »izgalmassá« produkcióikat” – fogalmazott Wilpert Imre márka-
menedzser.¹⁰²

Az új zenekarok bevezetése mellett teret nyert a „nosztalgialemez”, amely azt jelentette, hogy újra kiadták az előző évtized dicső lemezeit.¹⁰³ A *Krém* azonban nemcsak a mainstream vonalból válogatott, hanem kiadott jazz és a „kategóriákba nem sorolható igényesebb” zenei lemezeket is. „Az ismételt megjelentetést a nosztalgiahullámon túl, az együttes és a lemez zenei értéke is indokolja”.¹⁰⁴ A lemez „a maga idejében kevésbé fogyott, nem volt sikeres, azóta azonban sok levélírónk érdeklődését felkeltette, sok kitűnő mai zenész elődjét tiszteli a hajdani Syriusban, és mi

úgy gondoljuk, méltó lesz arra, hogy az új márká első darabja legyen”.¹⁰⁵ A márkánév alatt jelent meg „[a] magyar rockzene keletkezésének 20. évfordulója alkalmából” a *Rocklegendák* című lemez is, amely „a magyar rockzene eltelt két évtizedének legnépszerűbb számaiból válogat[ott]”.¹⁰⁶ Az albumon szereplő 16 zenekar között több undergroundként fémjelzett zenekar is szerepelt. A Krém által kiadott zenekarokra, arra a világszínvonalú aranykorra utalhatott Erdős, mint Kőbányai (Illés, LGT, Syrius), amikor munkájukat mentegelve megfogalmazta, hogy „hat-nyolc évvel ezelőtt nemhogy ilyen, hanem a mainál üdőbb, izgalmasabb, erősebb popzenével rukkolhattunk volna ki. Ám akkoriban nem voltak meg az anyagi feltételei egy ilyesfajta befektetésnek”.¹⁰⁷ A Krém ugyanis újra kiadta az olyan, a lemezeladásban legsikeresebb „koncert-beat” zenekarok hetvenes évek eleji lemezeit is, mint az LGT vagy az Omega. Ezek a kiadások többnyire szerény, akár rossz minőségű felvételek voltak. A márká célja láthatóan nem a gazdasági nyereség volt, hanem a költséghatékonyság és egy bizonyos réteg keresletének kielégítése, miközben az igényes zene hordozójaként hirdették. „Jelenjen meg az is, — most csak populáris zenéről beszélünk — ami nem fog el több mint 5–6 ezer példányban és nem azért, mert rossz, hanem mert különleges, túl bonyolult, vagy a jövőbe mutat”.¹⁰⁸ A kiadásokkal a fejezet első részében érintett diskurzusra reagáltak, amelyben a korabeli silány zene ellentétéként a hetvenes évek eleji aranykor jelent meg. Erre utalt Wilpert Imre is, amikor megfogalmazta, hogy „a leggyakrabban számonkért mulasztások (a dzsessz általában, illetve a Syrius csúcscorszaka, a Kex vagy a Beatrice) intő példaként szolgálnak”. Ezt arra értette, hogy meg kell öröközni a zenét, és „az egyetlen igazi dokumentum, amiből a múlt megismerhető, a lemez”.¹⁰⁹

*

A nyolcvanas évek elejére Magyarországon az előző évtizedhez képest sokkal tudatosabb, sőt, kapitalista működési elemeket felhasználó zeneipar épült ki, amelyben a klasszikus zene mellett a populáris zene szerepe is megerősödött. A korabeli sajtódiskurzusok témái éppen ezért a hetvenes évek elejéhez képest azt is új megvilágításba helyezik, hogy hogyan ütközött a közművelődés feladata a piaci követelményekkel a hidegháborús játszma és a változékony kultúrpolitika hatására.¹¹⁰ Hiszen míg a hetvenes évek elején a hanglemezgyártás és a külföldi fellépés a klasszikus zenei előadók tekintetében volt fontos, addig a hetvenes-nyolcvanas évek fordulóján már a populáris zenét is el akarták adni Nyugaton. A Magyar Hanglemezgyártó Vállalat irányítója, Erdős Péter pozícióinak változása már önmagában mutatja a hanglemezgyár működésének alakulását és a piacorientáltság fejlődését. Maga is írt cikkeket és rendszeresen adott interjút a sajtónak, amely a hetvenes évek nagyobb részében a sajtóosztály vezetőjeként, propagandafőnökként, a hetvenes évek végétől már többnyire márkamenedzserként hivatkozott rá. A munkaköri besorolásának változása jól szemlélteti a szocialista-monopolista lemezkiadás kapitalista szellemiségű átalakulását, amely a nyolcvanas évek elején ért be. Ennek fényében érdekes a tanulmány elején érintett ellentmondásos felosztás, amely alapján a tudomány és a szakújságírás, illetőleg a hanglemezgyár a populáris zenét minősítette.

A zeneipar kapitalista megerősödéséből és a hanglemezgyár korabeli helyzetéből adódó elértéktelenedés, a fejlődés hiánya a korabeli sajtódiskurzusok alapvető problémája volt. A viták hangadói – Gyárfás Tamás, Kőbányai János, Sebők János, Szőnyi Tamás, Végh Miklós – olyan aktorok voltak, akiknek egyrészt értékítéletét zenei kötődésük szubjektívvá tette, másrészt képviselték azokat a zenehallgatókat, akik az értékes populáris zene, a jazz és a fúzió mellett köteleződtek el.

Mind a hanglemezkiadásra, mind a zenei sajtó tematikájára hatott a populáris zene kulturális státuszának kiforratlansága, amelyre befolyással volt a populáris zenei intézmények fejlődése, a professzionalizáció, a hanglemezgyártás profitorientáltsága és a zenészek és intézmények közötti együttműködés is.¹¹¹ Erre jó példa, hogy a *Krém* embléma vezetője Benkó Sándor, a Benkó Dixiland Band alapítója lett. Az újságírás ezzel szemben fogalmazta meg a tömegkultúra elleni kritikáját, és fejezte ki az értékes populáris zene hiányát, illetve az az utáni vágyódást. Az értékteremtés és a fejlődés kétirányúvá vált, hiszen két lehetőség állt előtte. Vagy a ma már egyszer létező zenét kellett újratemteni és *reaktíválni*, vagy új zenét kellett találni, amely méltó az előzőhöz. Ez a kétirányultság jelent meg a lemezkiadásokban, amely ugyan csökkentett üzemmódban, de a magyar populáris zene huszadik évfordulóján újra kiadta a dicső múlt lemezeit.¹¹²

Jegyzetek

- 1 Makara Péter – Machin Róbert – Váradi László: A beatről – eksztázis nélkül. = Népszabadság, 29. évf. 293. szám, 1978. december 13., 5. o.
- 2 Ignác Ádám: Milliók zenéje. Populáris zene és zenetudomány az államszocialista Magyarországon. Rózsavölgyi Kiadó, Budapest, 2020. 282. o.
- 3 Sebők János (szerk.): Rockévkönyv 1981. Zeneműkiadó, Budapest, 1982. 18. o.
- 4 Sebők János: Magya-rock 2. A beat-hippi jelenség 1973–1983. Zeneműkiadó, Budapest, 1984; Kőbányai János: Beatünnep után. Gondolat Kiadó, Budapest, 1986.
- 5 Kőbányai János: Beat-ünnep. = Valóság, 21. évf. 8. szám, 1978. augusztus, 90–98. o.; Sebők János: Magya-rock 2., i. m. 77. o.
- 6 Sebők János: Magya-rock 2., i. m. 8. o.
- 7 Kőbányai János: Beat-ünnep, i. m. 97–98. o.
- 8 Wagner Sára: A modern zenész ismérve: Ráduly Mihály recepciója (1970–1973). In: Hajnáczy Tamás (szerk.): Cigány zene, zenész cigány alakváltozásai. Gondolat Kiadó, Budapest, 2023. 408–439. o.
- 9 Maróthy János: Mire való a vita a gitárról? = Magyar Ifjúság, 18. évf. 26. szám, 1974. június 28., 35. o.; Lévai Júlia: Új zenei köznyelv. = Magyar Ifjúság, 18. évf. 17. szám, 1974. április 26., 26–27. o.
- 10 Wilpert Imre: Mit kell felismerni? = Magyar Ifjúság, 18. évf. 17. szám, 1974. április 26., 26. o.
- 11 Gyárfás Péter: Fordulat és egyeztetés. = Magyar Ifjúság, 23. évf. 38. szám, 1979. szeptember 21., 37. o.
- 12 Tardos Péter: Beat–Pop–Rock. A dallam világ hírei. = Ifjúsági Magazin, 15. évf. 5. szám, 1979. május, 36. o.
- 13 Sebők János: Meglovagoljuk a divatot. Interjú Erdős Péterrel, az MHV márkamenedzserével. = Ifjúsági Magazin, 14. évf. 9. szám, 1978. szeptember, 23. o.
- 14 Tardos Péter: Beat–Pop–Rock, i. m. 36. o.
- 15 Gyárfás Péter: Igények. = Magyar Ifjúság, 21. évf. 43. szám, 1977. október 28., 50. o.

- 16 Szőnyi Tamás: Start. Lássuk a medvét! Beszélgetés Wilpert Imrével, az MHV könnyűzenei főszerkesztőjével. = Magyar Ifjúság, 26. évf. 48. szám, 1982. november 26., 48–49. o.
- 17 Lévai Júlia: Egy elkallódott forradalom után. = Kultúra és Közösség, 9. évf. 1982. 1–2. szám, 202–212. o.; Szemere Anna: Up from the Underground. The Culture of Rock Music in Postsocialist Hungary. The Pennsylvania State University, 2001. 140–141. o.
- 18 Erdős Péter: Felszólalás a szennyhullám ügyében. = Kritika, 12. évf. 7. szám, 1983. július, 16–17. o.
- 19 Szőnyi Tamás: A magyar rock útja a nemzetközítől a nemzeti felé és vissza. = Magyar Ifjúság, 30. évf. 40. szám, 1986. október 3., 34. o.
- 20 Szemere Anna: Up from the Underground, i.m. 140. o.
- 21 Pop Archívum. = Ifjúsági Magazin, 18. évf. 6. szám, 1982. június, 56. o.
- 22 Sebők János: Magyarrock 1. A beat-hippi jelenség 1958–1973. Zeneműkiadó, Budapest, 1983. 300. o.
- 23 Kőbányai János: Hazaindult a hallgatóság. Nem tündökölt a Syrius. = Esti Hírlap, 21. évf. 16. szám, 1976. január 20., 2. o.
- 24 Uo.
- 25 Kőbányai János: Visszhang. Egy zárójel felbontása. = Élet és Irodalom, 20. évf. 45. szám, 1976. november 6., 2. o.
- 26 Kőbányai János: Beat[Korszak]regény. Múlt és Jövő kiadó, Budapest, 2023. 88. o.
- 27 Kőbányai János: Beat-ünnep, i.m. 90–98. o.
- 28 Uo. 90. o.
- 29 Kőbányai János: Beatünnep után. = Kultúra és Közösség, 7. évf. 1980. 5. szám, 79. o.
- 30 Boris János: Rock – a hetvenes évek végén. = Valóság, 22. évf. 6. szám, 1979. június, 45–57. o.
- 31 Uo. 45. o.
- 32 Uo.
- 33 Sebők János: Kelet-európaiság a rockzenében – Interjú Földes Lászlóval. In: Rockévkönyv 1981, i. m. 28. o.
- 34 Kőbányai János: Ilyen volt és milyen lett. Merre tart a magyar popzene? = Ifjúsági Magazin, 17. évf. 12. szám, 1981. december, 16. o.
- 35 Kőbányai János: Mindenki lehet sztár. = Mozgó Világ, 7. évf. 12. szám, 1981. december, 98–102. o.
- 36 D. Szabó Ede: Könyv, évkönyv, rock évkönyv. Ez még az a mondat? Sok volt az adósság. = Magyar Ifjúság, 26. évf. 30. szám, 1982. július 23., 30. o.
- 37 Uo.
- 38 Kőbányai János: Beatünnep után. = Kultúra és Közösség, i. m. 70. o.
- 39 Kőbányai János: Ilyen volt és milyen lett, i. m. 16. o.
- 40 Kőbányai János: Bem rakpart blues. = Veszprémi Napló, 33. évf. 124. szám, 1977. május 28., 6. o.
- 41 Kőbányai János: Dzsessz – Debrecen. = Magyar Ifjúság, 24. évf. 42. szám, 1980. október 17., 36–37. o.
- 42 Bozóki András: A zene nem zene, a szöveg nem szöveg. In: Rockévkönyv 1981, i. m. 151. o.
- 43 Kőbányai János: Beatünnep után. Gondolat Kiadó, i. m. 174. o.
- 44 Czippán György: Ki kicsoda a magyar rockzenében? Ifjúsági Lapkiadó Vállalat, Budapest, 1982. 17. o.
- 45 Molnár Miklós: Punk? Avantgarde? Underground? Új Hullám? In: Rockévkönyv 1981, i. m. 126. o.
- 46 Kőbányai János: Beatünnep után. Gondolat Kiadó, i. m. 81. o.
- 47 Kőbányai János: Mindenki lehet sztár, i. m.
- 48 Ungvári Tamás író és műfordító, irodalomtörténész, több kötetet is írt a nemzetközi populáris zenéről. *Beatles Biblia* (1969); *A rock mesterei: Az ellenkultúra kultúrtörténete* (1974). *Rock, rock, rock* (1976)
- 49 Kőbányai János: Beszélgetés Ungvári Tamással a rockkönyvekről. = Esti Hírlap, 21. évf. 241. szám, 1976. október 10., 2. o.
- 50 Sztárok felelnek. = Mozgó Világ, 5. évf. 4. szám, 1979. április, 5–28. o.
- 51 Végh Miklós: Sirámok helyett – javaslatok. = Magyar Ifjúság, 23. évf. 50. szám, 1979. december 14., 36–37. o.
- 52 Kőbányai János: Beatünnep után. = Kultúra és Közösség, i. m. 73. o.
- 53 Sebők János: Meglovagoljuk a divatot. Interjú Erdős Péterrel, az MHV márkamenedzserével. = Ifjúsági Magazin, 15. évf. 9. szám, 1978. szeptember, 25. o.

- 54 A szórakoztatás funkciójáról lásd Szemere Anna és Ignácz Ádám tanulmányát Maróthy János munkásságáról.
- 55 Köves István: A popkritikáról a popkritikáért. = Magyar Ifjúság, 22. évf. 26. szám, 1978. június 30., 35. o.
- 56 Uo.
- 57 Uo.
- 58 Végh Miklós: Propkritika. = Magyar Ifjúság, 22. évf. 30. szám, 1978. július 28., 36. o.
- 59 Köves István: A popkritikáról a popkritikáért, i. m. 35. o.
- 60 Sós Péter János: A popkritikáról: nem lett semmi bajod? = Magyar Ifjúság, 22. évf. 34. szám, 1978. augusztus 25., 47. o.
- 61 Uo.
- 62 Uo.
- 63 Muzsay András: Friss borsó a málló falra (Vita a popkritikáról). = Magyar Ifjúság, 22. évf. 38. szám, 1978. szeptember 22., 37. o.
- 64 Kőbányai János: Tisztasága az egész társadalom érdeke. = Magyar Ifjúság, 23. évf. 1. szám, 1979. január 5., 36–37. o.
- 65 Bálint Péter: Popkritika, sznobság és sok minden más: Elmondom, ami eddig kimaradt. = Szolidaritási Rock Fesztivál, 1978. 4. o.
- 66 Uo. 5. o.
- 67 Kőbányai János: Tisztasága az egész társadalom érdeke, i. m. 36. o.
- 68 Uo. 37. o.
- 69 Uo.
- 70 IM | 75 | 7. = Ifjúsági Magazin, 11. évf. 7. szám, 1975. július, 4. o.
- 71 Hernádi Miklós: Sok a zene. = Élet és Irodalom, 20. évf. 40. szám, 1976. október 2., 3. o.
- 72 Ungvári Tamás: Sok-e a zene? = Élet és Irodalom, 20. évf. 41. szám, 1976. október 9., 12. o.; Vitányi Iván: Apollón vagy Marszüasz. = Élet és Irodalom, 20. évf. 42. szám, 1976. október 16., 3. o.
- 73 Kőbányai János: Visszhang. Egy zárójel felbontása. = Élet és Irodalom, 20. évf. 45. szám, 1976. november 6., 2. o.
- 74 Csatári Bence: A pártállam felszámolásának hatása a Magyar Hanglemezgyártó Vállalat működésére. = Múltunk, 64. évf. 2019. 3. szám, 145–172. o.
- 75 Galla [Miklós]: „Három éven belül világsztárunk lesz.” = Magyar Ifjúság, 23. évf. 3. szám, 1979. január 19., 37. o.
- 76 Végh Miklós: Mitől ragyognak az aranylemezek? = Magyar Ifjúság, 22. évf. 14. szám, 1978. április 7., 36. o.
- 77 Uo.
- 78 Nyitott vállalat. = Pick-up, 1. évf. 1. szám, 1981. július, 3–4. o.
- 79 Uo. 3. o.
- 80 L. G. [Lovas Gyula]: A fiatalok véleményét kéri a Hanglemezgyártó Vállalat. = Somogyi Néplap, 37. évf. 1. szám, 1981. január 1., 9. o.
- 81 Csatári Bence: Az Országos Rendező Iroda (ORI) útja az 1991-es felszámolásig. Egy kulturális monopólium végőrái. = Rendszerváltó Archívum, 6. évf. 2021. 4. szám, 46–54. o.
- 82 Agárdi Péter: Közéleti és Kádár-korszak művelődéspolitikájához. = Eszmélet, 5. évf. 1993. 20. szám, 129–165. o.
- 83 Eörsi László: Ideológiai pragmatizmus és (ön)cenzúra. A három „T” kultúrpolitikája. = Világosság, 49. évf. 2008. 11–12. szám, 73–96. o.
- 84 K. Horváth Zsolt: Ex occidente luc. Occidentalizmus az 1970-es évek magyar társadalmi képzetében. = Korunk, 21. évf. 7. szám, 2010. július, 100. o.
- 85 Eörsi László: Ideológiai pragmatizmus és (ön)cenzúra, i. m. 88–89. o.
- 86 Sztárok felelnek, i. m.; Almási Tamás: Sok húron pendülnek. Magyar dokumentumfilm. Magyar Televízió, Budapest, 1982.
- 87 Sebők János: Meglovagoljuk a divatot, i. m.
- 88 Csatári Bence: A pártállam felszámolásának hatása..., i. m. 281. o.

- 89 Acsay Judit: Hogyan készül a popmenedzser? Erdős Péterrel beszélget Acsay Judit. Unió Lap- és Könyvkiadó, Budapest, 1990. 200–201. o.
- 90 Lévai Júlia: Egy elkallódott forradalom után, i. m. 204. o.
- 91 Sebők János: Meglovagoljuk a divatot, i. m. 25. o.
- 92 Marafkó László: Bartóktól a beatig. = Magyar Ifjúság, 20. évf. 46. szám, 1976. november 12., 16–17. o.
- 93 Módos Péter: Levél a szerkesztőséghez. Az Egymillió fontos és társai. = Magyar Ifjúság, 22. évf. 44. szám, 1978. november 3., 35. o.
- 94 Sebők János: Csillagjósolás. = Ifjúsági Magazin, 16. évf. 1. szám, 1980. január, 31. o.
- 95 Hammer Ferenc: The Songs Remain the Same: Structures of Cultural Politics of Retro in Hungarian Pop Music. In: Tófalvy Tamás és Barna Emília (szerk.): Made in Hungary: Studies in Popular Music. Routledge, New York, 2017. 61–69. o.
- 96 Csatári Bence: A pártállam felszámolásának hatása..., i. m. 147. o.; uő: A Kádár-rendszer könnyűzenei politikája. Doktori értekezés, ELTE BTK, Budapest, 2007. 281. o. (<https://doktori.hu/index.php?menuid=193&lang=HU&vid=631>)
- 97 Szemere Anna: „Let’s Turn Hegel from His Head onto his Feet”: Hopes, Myths and Memories of the 1960s in Tamas Cseh’s Musical Album „A Letter to My Sister. = Slavic Review, 77. évf. 2018. 4. szám, 881–889. o.
- 98 Erdős Péter: Popzene? Köszönjük, jól van! = Pop Magazin, 1. évf. 2. szám, 1979. ősz, 28–29. o.
- 99 Szőnyi Tamás: A magyar rock útja..., i. m. 34. o.
- 100 Nyitott vállalat. = Pick-up, 1. évf. 1. szám, 1981. július, 3–4. o.
- 101 Szőnyi Tamás: Baksa. = Polifon, 1. évf. 1985. 4. szám, 12. o.
- 102 Sebők János: Fodrok az új hullámból. Hogyan startol a Start? = Ifjúsági Magazin, 18. évf. 1982. 1. szám, 18–19. o.
- 103 Nyitott vállalat, i. m. 3. o.
- 104 Cz. Gy. [Czippán György]: East, P. Mobil, Start és Krém. = Déli Hírlap, 13. évf. 280. szám, 1981. december 1., 2. o.
- 105 Nyitott vállalat, i. m. 3. o.
- 106 Sági Tóth Tibor: Rocklegendák. = Hét, 28. évf. 27. szám, 1983. július 1., 8. o.
- 107 Galla [Miklós]: „Három éven belül világsztárunk lesz.”, i. m.; Kőbányai János: Beatünnep után. = Kultúra és Közösség, i. m.
- 108 Nyitott vállalat, i. m. 3. o.; lásd még: Életképes újszülött. = Pick-up, 3. évf. 7. szám, 1983. február, 7. o.
- 109 Szőnyi Tamás: Start: Lássuk a medvét! Beszélgetés Wilpert Imrével, az MHV könnyűzenei főszerkesztőjével. = Magyar Ifjúság, 26. évf. 48. szám, 1982. november 26., 48–49. o.
- 110 Kalmár Melinda: Az optimalizálás kísérlete. Reformmodell a kultúrában 1965–1973. In: Rainer M. János (szerk.): „Hatvanas évek” Magyarországon: Tanulmányok. 1956-os Intézet, Budapest, 2004. 161–197. o.
- 111 Csatári Bence: A pártállam felszámolásának hatása..., i. m. 154. o.
- 112 Keith Negus: Music Genres and Corporate Cultures. Routledge, London, 1999.

ERDEI Róbert

A pedagógiai értékelés elméleti megközelítései

nemzetközi kitekintés

Tanulmányomban az oktatás és a tanítás számos szempontját és értékelési módszerét tárgyalom, valamint az értékelés különböző elméleti megközelítéseit vizsgálom meg. Ugyanakkor az értékelésnek a tanulók fejlődésére, valamint a tanárok fejlődésére és gyakorlatára gyakorolt hatásáról is szót ejtek. Az oktatási tevékenység során végzett értékelés összetett folyamat, amely adatgyűjtést és elemzést is magába foglal. Ezek fő funkciója a tanulókkal kapcsolatos döntéshozatal, valamint a tanulmányi programok vagy oktatáspolitikai döntések támogatása.¹ Az értékelés döntő szerepet játszik a tanítás-tanulás folyamatában.² Beck és Earl³ hangsúlyozza, hogy minden tanárnak jelentős szerepe van a pedagógiai értékelésben, ami egyúttal azt is jelenti, hogy értékelést kell végezniük az értékelés lehetőségeit és korlátait illetően. A pedagógiai értékelés folyamatosan zajlik, utalva arra, hogy a tanulási célokat és eredményeket összhangba próbáljuk hozni az értékelési folyamatokkal. Az értékelés módszerei függhetnek a tantárgytól, a tanulók igényeitől és az értékelés céljaitól. A tanulmány célja továbbá annak bemutatása, hogy az értékelés milyen hatással lehet a tanulók motivációjára és önbecsülésére.

Az oktatási értékelés magában foglalhat minden olyan folyamatot, amely információt ad a tanulók tanulásáról, előrehaladásáról,⁴ egyidejűleg azonban a tanulók önértékelése is figyelembe vehető tényezőként jelenik meg benne.⁵ Ellis⁶ szerint azonban az értékelésnek nem szabad meghatározni, hogy mit tanítanak vagy tanulnak. Az értékelés a tanterv szolgálja, nem pedig ura. Turner⁷ szerint az értelmes pedagógiai értékelés kulcsfontosságú elem annak megértésében, hogy mennyire sikeres a tanterv. Gipps⁸ egyetért ezzel a felfogással és azt javasolja, hogy az értékelésnek támogatnia kell a tanulást, nem pedig csupán az aktuális vagy múltbeli teljesítményt kell jeleznie. Az értékelési gyakorlatnak az alapvető fogalmak elsajátítására és a tudás alkalmazására kell összpontosítania az adott tudományágakban. Emellett a megfelelő értékelési folyamatok további eredménye, hogy a diákok problémákat megfogalmazó és strukturáló, forrásokat értékelő vagy különböző témákkal kísérletező képességei fejlődnek.⁹

Az értékeléseknek mindig célja van, és nem légtüres térben léteznek. Az adott értékelés eredményeit annak célja alapján kell értelmezni.¹⁰ Az értékelések célja eltérő lehet, vagyis többféle értékeléstípust különböztethetünk meg. Az instrukciós értékelés

a tanulóknak adott utasítások módosítására utal, hogy azok megfeleljenek a tanulók igényeinek. Az ilyen értékelésre általában az osztályteremben kerül sor. A tanulók előre haladásának nyomon követése tipikus példája az oktató jellegű értékelésnek. A prediktív értékelési módszerek célja annak megállapítása, hogy a tanuló el tud-e érni egy előre meghatározott célt. A referenciaértékelés egy olyan standard előrejelző értékelési módszer, amely jelzi, hogy a tanulók jó úton haladnak-e az év végi teljesítménycélok elérése felé. Ha vannak olyan tanulók, akik nem haladják meg a kitűzött célt, további oktatásban vagy speciális szolgáltatásokban részesülhetnek, hogy a kitűzött cél mégis elérhető legyen számukra. A diagnosztikai értékelések segíthetnek a különböző területek erősségeinek és gyengeségeinek, például a tanulók tanulmányi vagy kognitív készségeinek azonosításában. Az ilyen módszerek meghaladják a tanulók tanulmányi eredményeit, átfogó képet nyújtanak a pszichés funkciókról vagy működésükről. Az átfogó-elemző értékelések meghatározzák a szakpolitikák, programok vagy tantervek eredményeit. Az ilyen értékelési módszerek nem feltétlenül a tanulókra vagy az iskolákra vonatkozó információkra összpontosítanak. Az értékelő módszerek fő célja annak megállapítása, hogy mit tanultak a tanulók, és nem az erősségek és gyengeségek diagnosztizálása, az instrukciók megtervezése vagy a tanulók jövőbeli teljesítményének előrejelzése.¹¹ Technikai segítséget jelenthet az értékelés során az úgynevezett visszakeresési gyakorlat az információk emlékezetből történő felidézésére utal, segítség nélkül vagy kevés segítséggel.¹² A visszakeresési gyakorlat mögött az a feltételezés áll, hogy minden egyes alkalommal, amikor az információt előhívjuk, az eredeti emléket erősíti. Jones¹³ szerint a visszakeresési gyakorlat egy tanulási és nem egy értékelési eszköz, de a technika tanulást támogató szerepe a bizonyos értékelési formákhoz kapcsolja.

Cowan¹⁴ szerint az értékelés két fő típusa a formatív és a szummatív értékelés, amelyeket a magyar pedagógiai terminológiában és általánosan használunk. A szummatív értékelések a tanuló egy adott időpontban elért teljesítményére vonatkoznak. Ezzel szemben a formatív értékelés inkább a tanítás fejlesztésével foglalkozik, hogy megfeleljen a tanulók igényeinek. Az összegző értékelést gyakran a tanulási folyamat értékelésének nevezzük. Másrészt a formatív értékelés a tanulást támogató értékelésként jellemezhető. Caffrey¹⁵ a formatív és az összegző értékelést átfogó értékelésként írja le. A formatív és az összegző értékelési módszerek kombinálhatók, de a közöttük levő határvonalat tisztázni kell.

Formális és informális értékelési módszereket is meg lehet különböztetni. A legtöbb tanár a pedagógiai gyakorlatában egyaránt alkalmaz formális és informális értékelési módszereket. Az értékeléssel kapcsolatos szakirodalom nagy része azonban a formális módszerekre, különösen a standardizált tesztekre összpontosít.¹⁶ Számos standardizált értékelési módszert nagy mintákon vizsgálnak be, és eredményeiket percentilisekké alakítják Wragg¹⁷ szerint. Az összegző értékelések meghatározzák, hogy a tanulók mit tanultak egy lecke, félév vagy tanév végén. Elsődleges céljuk az értékelés és a diagnosztika. Az összegző értékeléseknek nagy tétje lehet, mivel meghatározhatják a következményeket, például az érettségit. Az összegző értékelések

jutalmazhatják a teljesítményt is.¹⁸ A tanulók teljesítményének és a fejlesztések mérésére szolgáló egyik módszer, amelyet megterveznek, kidolgoznak, megszerveznek és végrehajtanak, az úgynevezett iskolai értékelés.¹⁹ A módszer a tanulók tudását, készségeit és szövegértését értékelő többféle technikán alapul.

A formatív értékelést egyes szerzők az oktatás leghatékonyabb eszközeként írják le, amellyel növelhető a tanulók teljesítménye és felkészíthetők az egész életen át tartó tanulásra.²⁰ Boyle és Charles²¹ bemutatják a formatív tanulás összefüggő koncepcióját, amely magában foglalja a párbeszédet és a dialogikus, irányított csoportos tanulást, a differenciálást, a megfigyelést és a bizonyítékok előhívását, az elemzést és a visszajelzést, a ko-konstrukciót, az átgondolt tervezést és az önszabályozást. A visszajelzés adásának jelentőségét az értékelésben Wragg²² is hangsúlyozza. A csoportmunka sok osztályterem része, és az érintett tanulókat gyakran értékeli a csoportban végzett munka során Boyle és Charles²³ szerint. Az ilyen visszajelzés ugyanolyan lényeges, mint az, amely a tanulók által a tanulási céljaik eléréséhez szükséges tanulási támogatás azonosítására utal.²⁴

Boyle és Charles²⁵ szerint az értékelés elválaszthatatlan a tanulástól és a tanítástól. Véleményük szerint az értékelés csak úgy értelmezhető, hogy olyan információkat állít elő, amelyek támogatják a tanárokat és a tanulókat a tanulási folyamatban. Cowan²⁶ szerint az értékelés arra használható, hogy visszajelzést adjunk a tanulóknak, hogy segítsük őket abban, hogy megértsék, hogyan javíthatják jelenlegi és jövőbeli munkájukat. A tanulóknak adott visszajelzésnek egyértelműnek kell lennie, és jeleznie kell, hogy mit értek el, és hogyan tudnak továbblépni.²⁷ Az értékelés céljai közé tartozik a gondolkodás és a teljesítmény elemzése; a tanulók, a tanárok és a szülők számára történő visszajelzés; a tanulók motiválása, az előrejelzés és a kiválasztás; a normák ellenőrzése és fenntartása, továbbá a tanterv tartalmának és a tanítási stílusoknak az ellenőrzése.²⁸

Az értékelésnek a tanulókra gyakorolt hatását tekintve Hattie²⁹ megállapította, hogy a pedagógusok értékelési műveltségének van a legjelentősebb hatása a tanulásra, figyelembe véve a különböző hatótényezőket. Ebben az esetben az értékelési műveltség a tanulók megértésére utal, arra, hogy pedagógusként felfogjuk, mit és hogyan tanulnak, tisztában vagyunk az önértékelési képességükkel és saját tanulásuk fejlesztésének lehetőségeivel, amelyek a formatív értékelés szükséges összetevői. Emellett a tanulást jelentősen befolyásoló egyéb aspektusok is kapcsolódnak a formatív értékeléshez, mint például az osztálytermi megbeszélések, ahol a tanulók és a tanár együttműködve vitatják meg a különböző kérdéseket a tanulás javítása érdekében. Ezenkívül a visszajelzés és a metakognitív stratégiák is jelentősen befolyásolják a tanulást.³⁰

A formatív értékelésnek Clarke³¹ szerint számos jellemzője van, mint például a tanulók bevonása a tervezésbe, a tanulók egymás által felhasználható erőforrásokként értelmezése, a tanulási kultúra jellemzői, a differenciálással járó vegyes képességű tanulói csoportok, az explicit tanulási célok használata, a sikerkritériumok közös kialakítása, a megértés megállapítására irányuló hatékony kérdezés, az egyéni és osztály-

szintű visszajelzések kiigazítása a szükségleteknek megfelelően, a társaik visszajelzéseire való támaszkodás, valamint a tanórák gyakorlatias befejezése összefoglalókkal és reflexiókkal.

Cowan,³² valamint Black és Wiliam³³ a következőkben írja le a formatív értékelés legfontosabb jellemzőit. A tanulók megértik az elérni kívánt standardot, és össze tudják hasonlítani azzal a munkájukat. A tanulók igényeiknek és szükségleteiknek megfelelő visszajelzést kapnak, ami segít nekik leküzdeni teljesítményük gyengeségeit. A tanárok és a tanulók közötti átgondolt párbeszédet ösztönzik. A tanulók kidolgozhatják tanulási céljaikat, és szükség esetén képesek módosítani munkájukat. Az osztálytermi stratégiák ezekhez a fő jellemzőkhöz köthetők. A normák megértése összekapcsolható a jó teljesítményre vonatkozó normák és sikerkritériumok megosztásával. A gyengeségek leküzdését segítheti, ha a tanulónak részletes visszajelzést adunk javítás nélkül. A tanulók és a tanárok közötti párbeszéd ösztönzése elősegíthető az összegző tesztek formatív használatával, az interaktív kérdezéssel, a hosszabb gondolkodási idő engedélyezésével és a „nincs felemelt kéz” elvvel, amely arra utal, hogy minden tanulónak fel kell készülnie a kérdés megválaszolására. A tanulási célok megosztása megtörténhet a társak között, ami segíthet a tanulónak felvázolni tanulási szándékaikat. Végül a munkájuk módosítására vonatkozó készségek fejlesztése a társ- és önértékeléshez kapcsolódik.³⁴ A tanárok és a tanulók közötti párbeszéd az értékelés lényeges aspektusa, amely a tanulók igényeihez igazítható.³⁵ A tanulók tanulását javíthatja a formatív értékelés hatékony alkalmazása a középiskolákban, amely visszajelzést adhat és egyénre szabhatja a számukra adott utasításokat.³⁶ Christodoulou³⁷ hangsúlyozza az alapvető fontosságát annak, hogy az összetett készségek is kisebb részekre bonthatók, az értékelési rendszerek javíthatók, és nem az eredményes tanítás-tanulás akadályozóiként kell rájuk tekintenünk.

Kiemelt jelentőségű lehet a társak általi értékelés, amely Wragg³⁸ szerint az önértékeléssel áll kapcsolatban. A tanulók például egymás munkáját kapják meg, és értékelik egy másik tanuló produktumainak minőségét, szabatoságát és megfelelőségét. A reflektív értékelés, az önértékelés és a társak általi értékelés kombinációjának előmozdítása javíthatja a tanulás hatékonyságát, ahogy azt Black és Wiliam³⁹ megállapította.

Az összegző és a formatív értékelés szorosan összehangolható a tanítás hatékonyságának és a tanulók teljesítményének javítása érdekében. A formatív módszerek gyakran javítják a teljesítményszintet, és előre jelzik az összegző értékelésen elért teljesítményt.⁴⁰ Boyle és Charles⁴¹ szerint a gyakorlati formatív értékelés központi elemei közé sorolhatjuk az osztálytermi tanítási gyakorlat megváltoztatását. A pedagógiai praktikum egyik legjelentősebb javulását az adja, hogy a tanárok képesek lesznek általa újraértékelni megfigyeléseiket, reflektálni tapasztalataikra, és a tanulók igényeinek megfelelően felülvizsgálni a tervezésüket. Az elszámoltathatóság az értékelés lényeges szempontja a tanulók, a tanárok és az iskolák teljesítményének értékelésében. A tanárok elszámoltathatók a tanulók, a szülők és gondviselők, valamint az iskolák vezetői és fenntartói felé.⁴² Beck és Earl,⁴³ valamint Gipps⁴⁴ szerint az értékelésnek mélyreható hatása van a tanításra és a tanulásra.

Az értékelésnek a pedagógiában különböző buktatói is lehetnek Wragg⁴⁵ szerint. Az egyik leglényegesebb kérdés az értékelési módszerek érvényessége (validitása), amely arra vonatkozik, hogy hogyan méri azt, amit mérniük kell. Az érvényesség arra utal, hogy az értékelésből származó következtetés mennyire értelmes és megfelelő.⁴⁶ A megbízhatóság (reliabilitás) egy másik lehetséges aggályos terület. Azt jelenti, hogy egy értékelési módszer eredményei markánsan eltérnek az értékelők között vagy különböző alkalmakkor.⁴⁷ A megbízhatóság a mérés következetességét jelenti, amikor az eljárást megismétlik.⁴⁸

Az értékelés tanításban és tanulásban betöltött fontos szerepe ellenére Wragg⁴⁹ arra figyelmeztet, hogy az értékelési módszerek nem minden esetben felelnek meg bizonyos céloknak vagy helyszíneknek. A gyermekek eltérő tanulási módjai szükségessé teszik, hogy az alkalmazott értékelési módszerek tükrözzék ezt a fajta sokféleséget. Ellis⁵⁰ szerint a tanulók igényeinek sokféleségére való reflektálás hozzájárul az egyenlő tanulási lehetőségek biztosításához. Black és Wiliam⁵¹ szerint a tanulók szerepe az értékelésben jelentős, de gyakran rejtett szempont, mivel az értékeléseket végzők ezt gyakran természetesnek veszik. Az értékelés hatékonysága azonban több, mint a visszajelzés megadása és az értékelés nyomán felmerülő tanulási lehetőségek. Ugyanakkor a tágabb kontextust is figyelembe kell venni, például a tanulók motivációját és önértékelését.

A tanárokat is lehet értékelni, ahogyan azt a brit Oktatási Minisztérium⁵² jelentése is mutatja. A korábbi tanári értékelések készletei aggodalomra adtak okot. Black és Wiliam⁵³ nagyszabású tanulmányukban azt találták, hogy a tanárok jellemzően nem hajlamosak az értékelések tartalmával és eredményeivel kapcsolatos célzott reflexióra. Ugyanakkor meg kell érteniük a formatív értékelés fontosságát a tanítási folyamatban, és alkalmazniuk azt a hatékony tanítás érdekében.⁵⁴ Black és Wiliam⁵⁵ megállapította, hogy az értékelésben túlhangsúlyozzák a jegyek adását és az osztályozást, míg a pedagógiai tanácsadási vagy a kollaboratív tanulási funkciót alulhangsúlyozzák.

Jelen tanulmány az oktatásban alkalmazott értékelési módszerek több típusát mutatta be. A leggyakoribb értékelési típusokat részletesen megvitattuk és elemeztük. Módszertani ajánlásokat is fontolóra vettünk a különböző értékelési típusok alkalmazásához. Megvizsgáltuk az értékelés szerepét a diákok tanulásában, és elemeztük az értékelésnek a tanárok önfejlesztésre és a tanítási gyakorlatra gyakorolt hatását is. Bemutattuk, hogy az értékelés kulcsfontosságú az oktatási folyamatban, mivel információt nyújt a tanulók fejlődéséről, valamint a tanulási folyamatban mutatókozó erősségeikről és gyengeségeikről.

Emellett az értékelés segíthet a tanároknak abban, hogy növeljék a tanítási módszerek hatékonyságát, és azokat a tanulók igényeihez igazítsák. Az értékelés továbbá visszajelzést adhat a tanulónak a tanulásukról, a tanulási célok eléréséről, illetve a fejlesztendő területek meghatározásáról. Az értékelés rendszerszinten is használható a tanítási programok vagy az oktatási politikák hatékonyságának értékelésére.

Jegyzetek

- 1 Erin D. Caffrey: Assessment in Elementary and Secondary Education: A Primer. Congressional Research Service, 2009.
- 2 Kh. Atikur Rahman – Md. Kamrul Hasan – Ehsan Namaziandost – Prodhan Mahbub Ibna Seraj: Implementing a Formative Assessment Model at the Secondary Schools: Attitudes and Challenges. = Language Testing in Asia. 2021. Vol. 11. No. 18.
- 3 John Beck – Mary Earl (szerk.): Key Issues in Secondary Education. Introductory Readings. London, Continuum, 2006²
- 4 Uo.
- 5 Paul Black – Dylan Wiliam: Inside the Black Box: Raising Standards through Classroom Assessment. = Phi Delta Kappan. 1998. Vol. 80. Issue 2. 139–148. o.
- 6 Viv Ellis (szerk.): Learning and Teaching in Secondary Schools. Exeter, Learning Matters, 2013⁵
- 7 Summer Turner: Bloomsbury CPD Library: Secondary Curriculum and Assessment Design. London, Bloomsbury Publishing, 2016.
- 8 Caroline V. Gipps: Beyond Testing: Towards a Theory of Educational Assessment. Abingdon, Routledge, 2015.
- 9 Linda Darling-Hammond – Jacqueline Ancess – Beverly Falk: Authentic Assessment in Action. Studies of Schools and Students at Work. New York, Teachers College Press, 1995.
- 10 Erin D. Caffrey, i. m.
- 11 Uo.; valamint: Paul Black – Dylan Wiliam: Assessment and Classroom Learning. = Assessment in Education: Principles, Policy, and Practice. 1998. Vol. 5. Issue 1. 7–74. o.
- 12 Kate Jones: Retrieval Practice. Research & Resources for Every Classroom. Woodbridge, John Catt, 2019.
- 13 Uo.
- 14 Elaine M. Cowan: Implementing Formative Assessment: Student Teachers' Experiences on Placements. = Teacher Development. 2009. Vol. 13. Issue 1. 71–84. o.
- 15 Erin D. Caffrey, i. m.
- 16 Edward C. Wragg: Assessment and Learning in the Secondary School. London, Taylor & Francis, 2017.
- 17 Uo.
- 18 Erin D. Caffrey, i. m.; valamint: Tina Isaacs: Curriculum and Assessment Reform Gone Wrong: The Perfect Storm of GCSE English. = The Curriculum Journal. 2014. Vol. 25. Issue 1. 130–147. o.
- 19 Kh. Atikur Rahman et al., i. m.
- 20 Shirley Clarke: Outstanding Formative Assessment: Culture and Practice. London, Hodder Education, 2014.
- 21 Bill Boyle – Marie Charles: Formative Assessment for Teaching and Learning. London, SAGE Publications, 2014.
- 22 Edward C. Wragg, i. m.
- 23 Bill Boyle – Marie Charles, i. m.
- 24 Uo.
- 25 Uo.
- 26 Elaine M. Cowan, i. m.
- 27 Viv Ellis, i. m.
- 28 John Beck – Mary Earl, i. m.
- 29 John Hattie: Visible Learning: A Synthesis of over 800 Meta-Analyses Relating to Achievement. London, Routledge, 2009.
- 30 Uo.; valamint Shirley Clarke, i. m.
- 31 Shirley Clarke, i. m.
- 32 Elaine M. Cowan, i. m.
- 33 Paul Black – Dylan Wiliam: Assessment and Classroom Learning, i. m.
- 34 Uo.; valamint Elaine M. Cowan, i. m.

35 Edward C. Wragg, i. m.

36 Melanie Brink – David E. Bartz: Effective Use of Formative Assessment by High School Teachers. = Practical Assessment, Research, and Evaluation. 2017. Vol. 22. Issue 1. No. 8. 1–10. o.

37 Daisy Christodoulou: Making Good Progress? The Future of Assessment for Learning. Oxford, Oxford University Press, 2016.

38 Edward C. Wragg, i. m.

39 Paul Black – Dylan Wiliam: Assessment and Classroom Learning, i. m.

40 Erin D. Caffrey, i. m.; valamint: Nikki Booth: The Significance of Formative Assessment for Pupils' Spiral Progression in English Lower Secondary School Group Composing. = British Journal of Music Education. 2022. Vol. 39. Issue 1. 120–124. o.

41 Bill Boyle – Marie Charles, i. m.

42 Viv Ellis, i. m.

43 John Beck – Mary Earl, i. m.

44 Caroline V. Gipps, i. m.

45 Edward C. Wragg, i. m.

46 Erin D. Caffrey, i. m.; Edward C. Wragg, i. m.

47 Uo.

48 Erin D. Caffrey, i. m.

49 Edward C. Wragg, i. m.

50 Viv Ellis, i. m.

51 Paul Black – Dylan Wiliam: Assessment and Classroom Learning, i. m.

52 How Do Pupils Progress during Key Stages 2 and 3? Research Report DFE-RR096. Education Standards Analysis and Research Division, Department for Education, London, 2011.

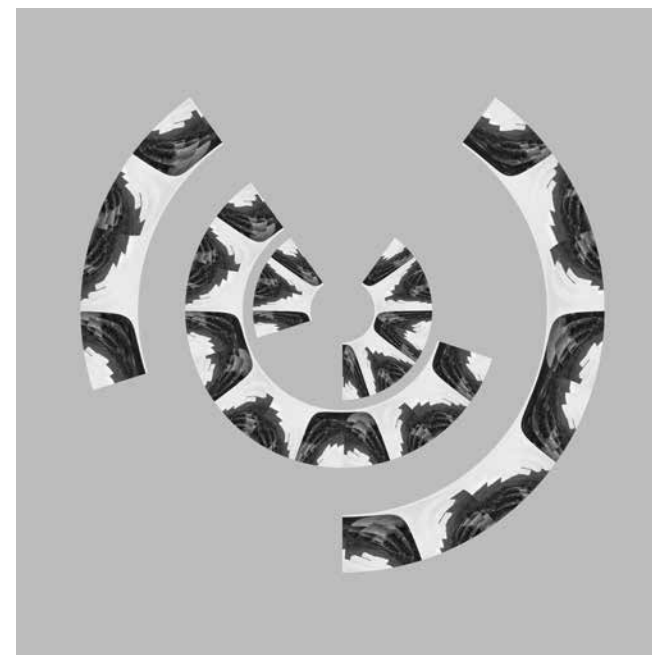
53 Paul Black – Dylan Wiliam: Assessment and Classroom Learning, i. m.

54 Melanie Brink – David E. Bartz, i. m.

55 Paul Black – Dylan Wiliam: Inside the Black Box..., i. m.

Körök 13.3

RÓZSAI Tivadar

A „pataki szellem”

Rózsai Tivadar (1914–1990) a 20. század utolsó harmadának legnagyobb hatású református vallásánára volt. Bár az esztergomi ferences rendi Szent Imre reálgymnáziumban érettségizett, a református lelkész pályát választotta és a sárospataki teológián szerzett oklevelet; tanulmányait részben Halléban és Bázelen folytatta. 1944-ben a debreceni egyetemen teológiai doktorrá avatták. 1939-től segédlelkészként, 1949-től 1967-ig megválasztott lelképásztorként szolgált Hegyalján, a Bodroghözben és a Hajdúságban, majd 1984-ig a Debreceni Református Kollégium Gimnáziumának vallásánára volt. Páratlanul eredményes nevelőmunkája nyomán 1967 és 1987 között a diákjai közül közel háromszázán iratkoztak be teológus hallgatónak Budapesten vagy Debrecenben. Rózsai Tivadar 1990-ben az újrainduló Sárospataki Református Kollégium Ideiglenes Igazgatótanácsának tagja és a pataki gimnázium felkért vallásánára lett. E körülmények inspirálták a pataki szellemről szóló cikkének megírására, amely a Reformátusok Lapja 1990. június 17-ei és július 1-jei számaiban jelent meg.¹ Az első tanév megnyitását azonban nem érthette meg, 1990 nyarán elhunyt. A cikk közlésével reá emlékezünk, egyúttal folytatjuk a „pataki szellem” mibenlétét tárgyaló sorozatunkat, amelyben eddig Barcza József, Bertha Zoltán, Deme László, Koncz Gábor, Ködöböcz József, Maller Sándor, Stumpf István és Szathmáry Béla írásait jelentettük meg.²

*

Úgy vélem, egyházunk valamennyi tagjának őszinte örömül szolgál az egyre többször jelentkező híradás, hogy szeptemberben megindul a tanítás a Sárospataki Református Gimnáziumban. Vannak, akikben ez a hír osztatlan örömet kelt, de vannak méltán aggodalmaskodók is. Valaki úgy nyilatkozott a közelmúltban, hogy ha sikerül az ún. „pataki szellemet” újra feléleszteni, akkor az iskoláért való minden fáradozás, anyagi és szellemi erőfeszítés jó célt szolgál. Ha azonban ennyi idő után többé nem támasztható fel az, amit „pataki szellemnek” nevezett a volt pataki diák, akkor kár minden erőfeszítésért. Ha ez igaz, akkor felmerül a kérdés: mi is az, amit „pataki szellemnek” mondunk?

Amikor megpróbálom gondolataimat ebben az irányban rendezni, akkor a következőt kell előre bocsátanom: 1.) A legnagyobb témahűség esetén is szubjektív vagyok. Elfoglaltságomat nem tudom és nem is akarom leplezni. 2.) A ma emlékező pataki diák számára nem feltétlenül ugyanazt jelenti a „pataki szellem”, mint

korábban. 3.) Más iskolákban is volt bizonyára olyan jelenség, amely hasonló vagy azonos a patakiéval.

Ennek feltétele mellett próbálom véleményemet megfogalmazni azzal a kifejezett kéréssel, hogy ezt az emlékező-értékelő munkát minden volt pataki diáktársam végezze el magában, mert napjainkban erre multhatatlanul szükség van. Emlékezőm során a „pataki szellemet” négy jelenségben látom érvényesülni.

I. A Sárospataki Kollégium hallatlan *asszimiláló képessége*. Aki hatása alá került, aki belekóstolt abba a szellemi légkörbe, amit Patak jelentett, az többé nem tudott hatása alól szabadulni. Készséggel elismerem, hogy vonzó-megtartó ereje más iskolának vagy szervezetnek is volt. De érzésem szerint nem olyan mindent meghatározó, lenyűgöző mértékben, mint Patakon. Azt szoktam mondani, hogy amint zágoni Mikes Kelemenből soha nem lehetett rodostói Mikes Kelemen, még a jelen lévő Nagyságos Fejedelem személyisége ellenére sem, úgy nem lesz, mert nem lehet a pataki diákból valami olyan személyiség, aki feladná pataki voltát vagy le tudna mondani róla.

És ez nem valami csoda, nincs benne semmi rendkívüli. Véleményem szerint sokkal inkább arról van szó, hogy földrajzi fekvése következtében, történelmi hagyományok hatása alatt és egy csodálatos pedagógiai szemlélet révén alakult az ki, amit „pataki szellemnek” értek. Ennek a hármas hatótényezőnek együttes megjelenésében fogalmazódott meg Patakon pl. a ma szabadidő-mozgalomnak mondott gyakorlat ama nagyszerű formája, amely már akkor meghatározó nevelési tényezője volt, amikor szabadidőről a hatnapi munka rendjében beszélni sem lehetett. Ez az „iskolán belüli”, de „iskolán kívüli” tevékenység-sorozat alapvetően meghatározta a diákok kapcsolatát az iskolával, az iskolát irányító tanári karral, foglalkozásuk témájával és nem utolsósorban egymással.

Nem tudom, hogy volt-e, és ha igen, tudatosan volt-e szándékosság abban a nagyszerű felépítményben, amely szerint ezek az „iskolán kívüli” hasznos és okos időfelhasználások önmagukat kiegészítve kínálták a nemes időtöltés sorozatát: ének- és zenekar, téli sítábor és nyári evezős tábor, faluszeminárium és népfőiskola, cserkészlet és regös munka, országos építőtábor és rendszeres gyűjtő kiszállások. Figyeljük meg az egymást kiegészítő rendszerességet, sokoldalúságot, a szerteágazó gyökérzetet. Művészi, szellemi, tudományos, szociológiai és sport elfoglaltságot talált a pataki diák rendszeres tanulmányi munkája mellett. És ez az egész *együtt* alakított belőle olyan sokoldalúan érdekelt személyiséget, aki kiválóan alkalmas volt feladata végzésére. Nem mondok rendkívülit, ha azt állítom – emlékeimből leszűrt tapasztalásként –, hogy volt olyan vakációba nyúló vállalkozása a Kollégiumnak, amelyen csoportonként vettek részt a diákok és nehezükre esett otthagyni Patakot és hazautazni. Kiszakadni abból az ideális légkörből, amit „pataki szellemként” éltünk át. Íme, a pataki Kollégium integráló, asszimiláló erejének a titka.

II. A második tényezőt, ami meghatározó volt a pataki szellemiség kialakításában, a *jövővel való lépéstartásnak* mondanám. Patak közismerten mindig időszerű kívánt lenni és tudatosan építette bele pedagógiai, didaktikai és kifejezetten nevelői mun-

kájába azt, ami mindig új volt, amit megvalósíthatónak vagy megvalósítandónak vélt. Gondolom, egy anekdota fogja alkalmasan megvilágítani az iskolának azt a szándékát, amire célzok. Egy németországi teológiai professzor látogatott Magyarországra a harmincas években. Pataki városnézése során feltűnt neki egy fiatalember, aki egy fa árnyékában elmerülten tanulmányozott egy – a professzor számára – ismerős külsejű könyvet. Közelebb lépve kiderült, hogy a fiatalember pataki teológus, aki a következő évben ösztöndíjjal készül Németországba és már most igyekszik előzetesen ismereteket szerezni eljövendő tanulmányaihoz. Ezért foglalkozik K. Heussi *Kompendium der Kirchengeschichte* c. könyvével.³ A következő szemeszter elején az illető német professzor elmesélte tanítványainak magyarországi élményét. Mire a diák felállt, mondván, hogy ő az az illető teológus, aki előre készült tanulmányaira.

A példa nem egyedülálló. Egy olyasféle mentalitást tartalmaz, amely mindig előre igyekezett felkészülni a későbbi feladatokra. Az elv ez volt: lépést tartani, jelen lenni, egyidejűségben élni a nyugati teológia világával. Nem a kizárólagosság hangsúlyozásával, de a tények meggyőző erejével mondhatom, hogy egy valamire való teológus külföldi tanulmányútja során nem annyira felnézett az ott honos tudományok területére, hanem inkább körülnézett ezek között. Többet keresett annál, ha nem is mást, mint amire idehaza lehetősége volt. Szaktanulmányait nem elkezdnie kellett, hanem folytatnia. Erre a jelenségre mondta egy alkalommal a nagynevű debreceni egyháztörténész professzor egy Patakon tartott előadásában: *Van iskola, amely bevárja a tavaszt, Patak pedig élébe megy a tavasznak*.⁴ Véleményem szerint ez a lépéstartás, egyidejűség újra az, ami Patak szellemiségét meghatározta. Egy, a tanár és diák közötti közös munkát meghatározó tényezőre lehet gondolni. Arra, hogy Patakon nem voltak méltóságos, főtiszteletű professzor urak. Tekintélye nem a címnek és a ragnak, hanem a tudásnak és a diák-közei baráti közvetlenségnek volt.

Emlékszem arra az időre, amikor a teológusok túljelentkezése fékezésére olyan gondolattal foglalkoztak felső egyházi körökben, hogy Debrecen maradjon a magas fokú teológiai képzés iskolája, míg Patakon a gyülekezeti szolgálatra felkészítő, gyakorló tanfolyamot kellene berendezni. Diákoktól indult el az a beszélgetéssorozat, hogy miként lehetne ezt az eleve téves tervet megakadályozni. A diák-tanár döntés úgy látta, hogy Patakon a tanulmányi munkát mind a tanárok, mind a diákok részéről olyan magasra kell emelni, ami egyszerűen lehetetlenné teszi a Kollégium bármiféle leminősítését. A következtetés az, hogy a tanulmányi munka kérdésében diák és tanár együtt, egyszerre határozott. Együtt és egyszerre vállalt felelősséget a Kollégiumban történő szolgálatért. Ezt jelentette az, hogy Patak élébe ment a tavasznak. És ez a fajta magatartás is része volt a „pataki szellemnek”.

III. *Mindent a gyülekezetért.* Ez a harmadik sajátossága az ún. „pataki szellemnek”. Érdekes eredményre vezetne egy olyan történeti vizsgálódás, hogy vajon egy határozott, céltudatos, valóban új megoldást hozó szellemi áramlat és gondolkozási mód át tudja-e vészlni az utána következő, esetleg lényegében más, vagy éppen ellentétes gondolatrendszereket? Esetünkben arról van szó, hogy milyen hatása volt a „pata-

ki szellemre” a pataki nevelésre a puritanizmusnak. Érezhető-e a későbbiek során a puritanizmus hatása az iskolai magatartásban és a gyülekezetek sajátos életében? Egyházunknak egy közelmúltban elhunyt, kiváló egyháztörténészre erre a kérdéssel igennel felelt.⁵ Ha pedig ez így van, akkor a mai Patak ösztönző példát kap a puritanizmustól, mindannak megőrzésére, ami abban a gondolatrendszerben előre vivő volt. Konkrétan a „pataki szellemet” meghatározó társadalmi tényezőkre gondolok. Az iskola diákjai között voltak ún. úrfiak, a gazdag birtokosok gyermekei, voltak ún. közemberek, akik amazoknál szerényebb körülmények között, de saját vagyoni helyzetükből tudták biztosítani fenntartásukat, és végül voltak ún. inasok, vagy szolgadiákok, akik gazdagabb társaik körül végzett szolgálataikért kaptak szerény szállást és ellátást. Nem arról van szó, hogy ezzel a helyzettel Patakon minden ideális körülmények között elintéztnek volt tekinthető, hanem arról, hogy viszont a tanulócsoporthoz, mondjuk osztályokhoz, mint tanulótársak teljesen egyenlők voltak. Csak az életkor és a tudás számított tekintélyformáló erőnek. És ezt az értékítéletet a *tanárok* is pontosan és következetesen megtartották. Ez azt jelenti, hogy a feudalizmus idején ez a fajta humanista szemlélet a későbbi demokrácia bölcsője lehetett.

A második jelenség, ami a puritanizmusra jellemző: az egyházi szolgálat értékelése. A puritanizmus állami és egyházi vezetésben a népakarat kifejezésre jutását szorgalmazta. Például a presbiteri rendszerhez ragaszkodásban. De ha a nép az, vagyis a gyülekezet az, amely egyházfenntartó és egyházkormányzó közösség, akkor a népnek meg is kell kapnia az egyházi szolgálatot. A bibliai missziótudathoz való ragaszkodás és a gondozandó gyülekezet értékelése a magyarázata annak, hogy a gyülekezetben és ezen belül a Kollégium ifjúsági gyülekezetében az elméleti, formális vallásosságot ápoló ortodoxia helyét a személyes vallásos kegyesség váltotta fel. Fennhangon történő imádkozással, bibliaolvasással, személyes bizonyágtétellel, gyülekezetlátogatással, beteglátogatással, pásztori lelkigondozással és az élő, evangéliumi szolgálat sokféle egyéb megnyilvánulásával. Ez a tradíció éljen tovább, illetőleg vár újjáélesztésre, a mai „pataki szellem” által.

A harmadik tényező, ami a puritanizmus gyümölcse, a munka istentiszteleti komolyságának megbecsülése. Az a komplementer szemlélet, amely az egyházi életet a maga kegyességi megnyilvánulásaival (istentisztelet, bibliaórák stb.) megkülönböztette, de el nem választotta a keresztyén ember világ szerint való, szekuláris tevékenységétől. Erre is a Biblia ad utasítást. Isten hat napon át munkálkodott és a hetedikén megnyugodott. Ennek megfelelően adja az utasítást, hogy hat napon át munkálkodjál, s végezd minden dolgot, de a hetedik nap az Úr napja, semmi munkát ne tégy azon. Mind az istentisztelet nyugalmanak és a szív szerint való békességnek, mind a hat napig tartó testi fáradozásának Ura és rendelője egyként maga Isten. Isten utasításában pedig nem tehetünk értékbeli különbséget. A munka is Isten kegyelmes ajándéka. Ez a szemlélet az oka annak, hogy például a puritán ember kereskedelmében az abszolút megbízhatóság, ipari tevékenységében az abszolút becsületesség uralkodott. hiszen kicsinytől nagyig el, egészen az országvezetés szolgálatáig minden az Úr dicsőségére történik. A puritanizmusban a „*soli Deo gloria*”: életelv. Ez

a harmadik olyan szemlélet, ami évszázadokon át vezérelte és alakította a „pataki szellemet”. És ennek a szellemnek a feltámasztása létfontosságú feladat a mai magyar társadalomban. Erre a szemléletre kell, hogy a mai Sárospataki Kollégium a rábízott ifjúságot formálja. A munkálkodásnak kétségtelenül van közvetett ihletője: hajlamok megélése, a mindennapi kenyér megszerzése, jótétemény cselekvése. Meggyőződés azonban az, hogy a munkálkodásnak mindent megelőzően van egy közvetlen értéke, és ez az *Isten akaratának való engedelmség öröme*. Ez is egy része a „pataki szellemnek”.

IV. Negyedik pataki jegyként említeném az első pont alatt megállapítottak kiegészítését. Ha Patak alkalmas volt az összegyűjtésre, akkor *alkalmas volt az együtt-tartásra* is. Együtt-tartáson pedig a közösségi fegyelem gyakorlását értem. Fegyelemre a közösség együtt-tartása érdekében van szükség. Külső indítású és eredetű közösség számára külső fegyelmezés lehet hathatós, de belső származású közösséget a belső fegyelmezés tart össze. Belső fegyelmezésen azonban nem az ún. önfegyelmet értem, hanem a közösséghez alkalmazkodás meggyőződésből eredő készségét. Nem véletlen, hogy a gyülekezeti fegyelemre való tanítást megelőzően (Mt 18, 15–17) Jézus a nyájából elvesztett, de a nyájba újra visszahozott bárányról beszél (Mt 18, 12–14). A fegyelmezés célja tehát: visszaszerkeszteni, illetőleg beleszerkeszteni a nyájba, ami odatartozik. Hogy ez miként történhet, azt tanultam meg első éves teológus időmben Patakon. És ennél jobb módszert a fegyelmezésre azóta sem találtam.

A Teológiára való jelentkezésem idején az egyes akadémiák szigorúan zárt felvételi számmal dolgoztak, mert akkor nehéz volt a segédlelkészek elhelyezése. A felvehetőek száma Patakon 30 fő volt, egyetlen emberrel sem több. Ezt a számot az egyházkerület iskolái bőven biztosították. És akkor jöttem én Dunántúlról, más felekezetű iskolából, ismeretség, kapcsolat nélkül. Ma sem tudom a titkát, de beteljesedett a reménytelen és váratlan esemény: felvettek Patakra, minden magyarázat, indoklás nélkül. Csupán figyelmeztettek, hogy cserébe milyen magatartást vár tőlem a Kollégium. De ez a figyelmeztetés felesleges volt, mert rögtön életbe lépett az, amit fegyelmezésmechanizmusnak mondanék. Ami azt jelentette, hogy mindent el kell követnem annak érdekében, hogy maradhassak és semmit sem szabad tennem, aminek következtében el kellene hagynom Patakot. Könnyű volt, mert Patak olyan miliőt jelentett számomra, amelyben jövőmet láttam meg. Ezt a lehetőséget pedig csak megbecsülni és értékelni lehet. A fegyelmezés lényegében tehát nem fenyegetést, büntetést, retorzióalkalmazást jelent, bár időnként erre is sor kerülhet. A fegyelmezés azt jelenti, hogy eltéphetetlen szálakkal összetartozni és az odatartozás, az egybetartozás örömét megélni.

Az igazi fegyelmezés körülményeket teremtő erő és ezért elsősorban attól függ, aki a közösséget formálja, az összetartozást teremti. Anániás és Szafira,⁶ Hofni és Fineás⁷ vagy Júdás számára a közösség nem azt jelentette, amiért érdemes mindent odaáldozni a résztvételért, a részvétel boldogságáért. A fegyelmezés azt a meggyőződést jelenti, hogy szinte csak ezen a helyen kapok levegőt, csak ott bontakozhatok ki,

csak ott élhetem meg személyiségem lehetőségeit. A fegyelmezés egyfajta életfolytatás, amely mellett másféle életfolytatás szinte elképzelhetetlen. Ez a fajta fegyelmezés nem teremt Nyilas Misiket, viszont megteremti azt a Pétert és azt a Tamást, akik bár elmentek, de vissza kellett jönniük. Eltávozásuk csak arra volt jó, hogy a Jézussal való együttlét kizárólagos áldásáról meggyőződhesse nek.

Tudjuk, hogy Isten segítségével a Sárospataki Kollégium Gimnáziuma szeptemberben megnyílik. Az eddigi tanári karral és az eddigi diáksággal fog működni. Számukra kell olyan környezetet teremteni, amely ezzel a belső fegyellemmel fogja őket összetartani. Akinek Patak bármit is jelentett a múltban, vagy a jelenben, kérjük, hogy segítsen ebben.

Jegyzetek

- 1 Rózsai Tivadar: A „pataki szellem”. 1. rész = Reformátusok Lapja, XXXIV. évf. 24. szám, 1990. jún. 17., 7. o.; 2. rész = Reformátusok Lapja, XXXIV. évf. 25. szám, július 1., 7. o. Az újraközlés során a szöveghez néhány magyarázó lábjegyzetet illesztettünk. A szöveget bevezette és közléstesi: Bolvári-Takács Gábor.
- 2 A szóban forgó közlemények a Zempléni Múzsában való megjelenés sorrendjében: Bertha Zoltán: Magyarság, irodalom, patakiság (I. évf. 2001. 1. szám, 32–37. o.), Koncz Gábor: Sárospataki eu-tópiák (I. évf. 2001. 1. szám, 38–45. o.), Maller Sándor: Patak lelke (II. évf. 2003. 3. szám, 56. o.), Szathmáry Béla: Mi van a pataki tarisznyában? (IV. évf. 2004. 1. szám, 98–101. o.), Deme László: Az emberség szolgálata és a szolgálat embersége. Gondolatok a patakiságról (IV. évf. 2004. 3. szám, 91–92. o.), Barcza József: A pataki szellem (VI. évf. 2006. 4. szám, 31–37. o.), Stumpf István: Ötven éve újra város Patak (XVIII. évf. 2018. 4. szám, 39–42. o.), Ködöböcz József: A „pataki szellem” (XXIV. évf. 2024. 4. szám, 23–30. o.).
- 3 Karl Heussi (1877–1961) német teológus Kompendium der Kirchengeschichte című könyve 1907-ben jelent meg Tübingenben. Magyarul: Az egyháztörténet kézikönyve. Osiris Kiadó, Budapest, 2000.
- 4 Révész Imre (1889–1967) egyháztörténészről, tiszántúli református püspökről van szó. Az anekdotát leírja: Harsányi István: Sárospatak a magyar nevelésügy szolgálatában. Sárospataki füzetek – Kis füzetek, 16. szám. Kiadja a Sárospataki Református Lapok szerkesztősége, Sárospatak. 1943. 6–7. o.
- 5 Makkai László (1914–1989) egyháztörténészről van szó. Vö.: Makkai László: A Kollégium története alapításától 1650-ig. In: A Sárospataki Református Kollégium története. Tanulmányok alapításának 450. évfordulójára. Református Zsinati Iroda Sajtóosztálya, Budapest, 17–58. o.
- 6 ApCsel 5, 1–11
- 7 1Sám 2, 1–21

FALTISZ Alexandra

Új ajtók a Gutenberg-galaxisban

Reflexiók Bordás Márton alkotásaira

Bordás Mártont sok éve ismerem, egyik legkedvesebb tanítványom volt. Így azonnal le is szögezhetem, nem tudok róla elfogultság nélkül írni. Ma pedig már büszkén húzom ki magam, hiszen egy kiváló kollégám gondolatmenetét követhetem, mikor betekintést nyújt alkotói folyamataiba, felkér egy megtisztelő feladatra, a munkáit elemző cikk megírására.

Ez a különleges látásmód, történetesen a rendszerező elme logikus építkezései mindig ámulattal töltenek el, de Marci esetében nem lep meg, hiszen igen fiatalon is az elemző attitűd jellemezte, és emelte ki kortársai közül. Pécssett, a Pécsi Tudományegyetem grafikusművész tervezőgrafika szakirányán eltöltött évei során készült munkái jelentős mérföldköveknek tekinthetők, mivel mindegyik az ugyanitt diplomamunkaként készült *Citron nevű antikva betűkészlet* felé mutat. A betűtervezés a grafikán belül is egyedi képesség, ami óriási kitartást, precizitást, kivételes arányérzéklet követel meg. Értérendszer, intelligenciája, maximalizmusa, és nem utolsósorban szorgalma azonban alkalmassá tették Marcit a magasra helyezett léc ellenére is.

1936-ban, a *Grafikai Szemle* XXVI. évfolyam 7. számában büszkén hirdeti a cikk: „Föltámad a kéziszedés!” A kétoldalas írásos beszámoló végén egy csodás, szívmengető fotót közöl a szaklap, amelyen a Luxemburgban megrendezett XIII. nyomdászkonferencián részt vett 14 ország 103.932 nyomdászegyesületi tagjainak büszke képviselőit láthatjuk. Megbecsült, rangos szakma volt valaha a nyomdászoké. Majd teret követelt magának a Letraset (jól emlékszünk rá!), aztán jött a dafont.com, Google fonts egy gombnyomásra... és máris itt az új generáció! Szerencsére egyre több fiatal van, akik közül sokan ismét felfedezik maguknak az ólomszedett betűk varázslatos világát. Pontosabban jön valaki, akit elvarázsol a betűk világa. Bordás Márton egyike ezeknek a tipográfia iránt rajongó fiataloknak. Elhivatottságát, kivételes elköteleződését jelzi az is, hogy mikor diplomamunkájára készült, előtanulmányként igen alaposan utánajárt a nagy elődöknek. Tekinthejtük ezt akár tisztelésnek a jó öreg mainzi tipográfus, vésnök és feltaláló előtt. Netán pont Gutenberg fa-masínájának köszönhetően kapott kedvet ahhoz, hogy lézervágott fa betű dúcokkal végezzen kísérleteket. A kísérletezés fázisait dokumentálta, azután a későbbiekben ezeket a momentumokat esszenciálisan alkalmazta egy betűkészlet tervezésekor.

Emellett Mestereinek, Molnár Tamásnak, Böhm Gergelynek és Boskovitz Oszkárnak köszönhetően betekintést nyert az offszet nyomtatás „bűvös-bájos” világába, ami könnyen rabul ejtheti a digitális világon cseperedőket. Ma, az egyetemi évek műhelyhangulatát megidézve tagja a Drukker nyomda műhelynek. Itt, a közös műhelyben dolgozik töretlen szeretettel analóg nyomdai, kötészeti és fotográfiai technikákkal, többek között ólomöntött betűkkel is. (Ez itt a reklám helye: <https://www.instagram.com/d.r.u.k.k.e.r/> <https://www.facebook.com/drukkerpecs>) Hiszen mikor Marcinál – ha csak az előzményeknek tekinthető munkáit nézzük –, már abból láthatjuk, hogy eddig nem ismert dimenziók határait feszegeti, új ajtókat nyitogat a Gutenberg-galaxisban. Bordás Márton tehát ezt az újra szerveződő galaxis-rendszert fürkészi, kutatja. Három projekten keresztül viszi végig nézőit, amelyek egymásra épülnek, logikusan következnek egymásból.

Képzeletünkben akár tovább írhatjuk az általa írott ősi legendát, elmerülve az ismeretlenség misztikus, titkos kalandjába. Ahogy analóg fotóin is megidézi egy feltételezett világ képét. Otthonosan mozog az általa teremtett díszletek között. Vele együtt tárjuk fel a ködbe vesző korok kultúráját, történelmet írunk, jeleket kutatunk, új jeleket hozunk létre mi magunk is. Új-Atlantiszt teremtünk. Világát sajátos nyelvvel építi fel: *„Az At Night c. képsorozat ilyen alkotói attitűddel jött létre, technikáját tekintve 3D és az analóg fényképhívás keresztezésével. Az »At Night« projekt rejtélyes, az emberi civilizációtól független világokat mutat be, amelyről néhány »történelmi fotón« kívül más dokumentum nem áll rendelkezésre. A képek jellegüket tekintve régi archív felvételeket imitálnak a letűnt birodalomról, vizsgálatukkal lehetőség mutatkozik felfedezni, feltárni ezeket az ismeretlen világokat. A felvételeken monumentális toronyok és hozzájuk tartozó kulcsok alakja ismerhető fel. A képek láttán rengeteg kérdés merülhet fel...”*

Kik lakták ezeket a kastélyokat, kik hozták létre ennek a ködösen derengő, mégis szikáran építkező világnak a kultúráját, vajon írtak-e, olvastak-e? Nem kapunk egyértelmű válaszokat, csak a wayang golek bábokra emlékeztető elenyésző számú, töredékes maszkok jelenléte utal a valaha volt kultúra homályba vesző alakjaira. Maga teremti meg az ősi tárgyi emlékeket. Így sugallja, hogy a hajdanvolt lények egy magas kultúrát képviseltek, akik kommunikálhattak akár jelekkel is.

Bordás Márton számos munkája digitális eszközökhöz és programokhoz kötődik, de ő maga fogalmazza meg következő témájával kapcsolatban: *„érdeklődéssel fordulok a manuális, analóg vagy klasszikus művészeti vagy sokszorosító eljárások és technikák irányába is, mint az analóg fotózás és az ezzel való kísérletezés. Izgalmas kérdésként tekintek arra, miként alkalmazhatók és integrálhatók ezek a régi eszközök és esztétikai jellemzőik, lenyomataik a mai vizuális környezetben. (Körök c. munkámban analóg fotókat dolgozok fel 3D-s környezetben.)”*

Az analóg technikák alkalmazása úgy hat rám, mint tikkasztó nyáridőben a jég-hideg limonádé! Üdítő...! Szinte újra tapintható a sötétkamrák világa, érezhető a hívó és fixír illata és ott az izgalom is, milyen lesz a kép, mikor kilépünk a vörös fénnel megvilágított kis helyiségből? Óhatatlanul felmerül a projekt végére a jogos igény:

az alkotó vizualizálja az általa feltárt archaikus civilizáció történetét egy ma íródo kép-dialógusban.

Éppen ezért talán a legizgalmasabb felütése a *KÖRÖK* című projekt. Nevezetesen az, hogyan rendezi és redukálja a 3D teret síkká. Bordás Márton csodálatosan összefoglalja a fényvel való festésről, írásról alkotott gondolatait. Szép, pontos gondolatsort alkot a képről képre történő építkezésről. Ennél precízebb, lényegre törőbb meghatározást nem tudok írni magam sem: *„Egy fotó nem csupán vizuális ingereket tárol magában, annál sokkal több dolgot képes elraktározni: számtalan ponton kapcsolódik a készítőjéhez, a térhez, ahol készült és az időhöz, amiben megalkotásra került. A fénykép onnantól, hogy megszületik, készítője által folyamatos változáson megy keresztül. Ahogy halad előre az időben, számtalan emlék és érzés kapcsolódhat hozzá, így a kép, a visszatekintés során átalakul a néző által, aki ezáltal folyamatosan formálja, »mozgásban« tartja. Ebben a tekintetben a »mozgás« nem csupán az időre, hanem a térre vonatkozóan is megvalósul. A projekt lényege tehát nem a kép vizuális tartalmának feldolgozása, hanem a kép és a készítője, valamint a néző közti kapcsolatból kibontakozó folyamatos változás bemutatása.”*

A fotó a másodperc töredéke alatt készül. Márton ezt az időt nyújtja meg és terjeszti ki többféle módon, több dimenzióba. Tehát van egy tényleges idő, mikor a fotó készül. Majd manipulálja azt. Szabályosan metszett körszeletek, majd később különböző geometriai formák síkjára transzformálva, így egészen más jelentést nyernek. Izgalmas, hogy ezek a formák néhol egy másik, a *Signal* címet viselő projekt jeleit idézik. A síkra kifeszítve rögzít egy-egy idilli tájképet, pillanatot. Felrúgja az arányok rendszerét; más, új arányrendszereket alkotva ily módon. Különösen érdekes momentum, hogy az alkalmazott fotográfiák békés, majdhogynem neoklasszicista vonalat képviselnek. Ezeknek a szétzilálása, majd új rendbe állítása még különlegesebbé teszi a sorozatot.

Egy kis matematika: feltételezzük, hogy ha a fotó elkészültének ideje (záridő) 1 egység és a létrejött kép (a kép jelentése) maga is 1 egységnyi (1:1), akkor, ha a képet megnyújtja/ sokszorozza/ többszörözi, ez esetben az alapvetést, vagyis az alap arányrendszert rúgja fel. Így az újonnan létrehozott kép arányai változnak, ami új jelentéstartalommal bír (1:X).

Természetesen nem mindegy, milyen arányban és milyen irányba történik a torzítás. Minden egyes eltérés újabb és újabb képet mutat, vagyis sokszorozódik az értékelhető variánsok száma. Marci az arányrendszerrel úgy operál, hogy nem az időt nyújtja, hanem kizárólag a képet torzítja. Nem több idő alatt helyez több információt a képre, hanem a már elkészült kép információját nyújtja és manipulálja, így másodlagos (vagy több jelentésű) információt hoz létre. A még továbbgondolt, sokszorozással, tükrözésekkel, kaleidoszkópszerű megoldásokkal valóságos csipkeképződményeket, vagyis „statikus mozgóképeket” hoz létre.

Valahogy minduntalan egy gondolat képzele motoszkál bennem az elkészült lapok láttán. Minél hosszabb ideig szemlélem ezeket a variánsokat, számomra annál inkább anamorfózishoz hasonló módon áll össze a kép... Feszegeti a tér-idő fogalmát

térbeli, időbeli lenyomatok formájában. Felépít ugyanis – még a saját rendszerén belül is – egy új jelképrendszert, mely rétegek egymásra rakódásával áll össze és ezeken a rétegeken mindig újabb és újabb jelentéstartalom bukkan fel.

A filmek montázsaihoz hasonlatos módon jár el, mégsem mozgókép lesz a végeredmény. Ennek az elgondolásnak alapjai Eizensteinnek és Kulesovnak köszönhetően így definiálhatóak: $1+1=3$. Azaz létrejön a harmadik valóság, ahol a fizikai tér és idő gyakorlatilag bármikor bármely irányba módosítható, sohasem konstans. Vagyis a tudatunkban jön létre az újonnan létrejött kép jelentése, majd az új jelentéseket rakja szépen egymásra rétegenként. Végig a projekt folyamán magyarázatokat keres, elemez.

Nem csak a *KÖRÖK* című munkájánál mondható el, hogy végül egy szép ívvé redukálódott, lecsupaszított jellel záródik a gondolatsor, hanem a következő nagyszabású alkotói folyamatnál is.

Ha csak a *SIGNAL (2020–2024)* című kísérleti tipográfiai munkájának kulcsfogalmait nézzük, már önmagában ez a gondolatsor árulkodó: *Mindennapi élet vizuális ingerei; Írás-olvasás és kép kapcsolata; Vizuális ingerek túlterheltsége; Képi elemek információtartalma; Képi érzékelés redukálása; Szubjektív képi ingerek csoportosítása.* Ő maga így ír róla: *„Reflexióm tárgya kimondottan a vizuális területeken jelentkező túlterheltség mindennapivá vált tapasztalásra irányul, mely csupán egy a valóságunkat érintő, hasonló természetű jelenségek közül (gondoljunk csak a globális ökológiai túlterhelésre, a túlnépesedésre vagy a fogyasztói mértéktelenségre...”*

Felmerül a kérdés, kommunikációnknak hány százaléka az írás? Miért fontosak a jelek, a jelhagyás? A betűk szerepe, az írás mit jelent az emberiségnek? Az emberi interakciókban az írás mellett jóval nagyobb arányban, jelentős többségben van jelen a nonverbális metakommunikáció vagy a verbális közeledés. Az effektív nyelv kódolva vagy dekódolva van, hogy minél hatékonyabban tudjon kommunikálni?

Mindezen kérdések és összefüggéseik elemzése, kutatása, feldolgozása nemes feladat, egy felelősen gondolkodó ember gondolat-folyama. A mindenre kiterjedő lehetséges válaszokért különböző szegmensekben vizsgálódik az alkotó... Szépen megfogalmazott vizuális válaszában egy jól felépített rendszeren belül mozog. Az olvasó ember új identitását, átrendezett értékrendszerét keresi. Az újraértékelt énonozossággal rendelkező egyén napról napra tapasztalja, érzékeli újra írt vagy éppen most íródo történelmét, majd „frissít” a tér-idő rendszer és magától értetődően simul bele a születendő világkép szövetébe.

Ez a kialakult más-identitás természetesen kiterjesztett jelentéstartalmakkal manipulál, amelyek szinte észrevétlenül, de teljesen logikusan átértékelik a vizuális nyelv általános, bejáratott eszközeit, a betűket. Vagy ha úgy tetszik, az eddig elfogadott eszköztárunkkal megy szembe, ami új médiát is hoz magával.

Első lépésként akár logóként is értelmezhető jeleket gyűjtött egybe. Ezek rendezésekor új karaktereket hozott létre, majd ezzel az eszköztárral dolgozott tovább. Éppen ennek a megteremtett „jel-tárnak” használata feltételez egy eddig nem észlelt, még fel nem épített rendszert, fel nem tárt világot. Mivel a rendszerezett, begyűjtött

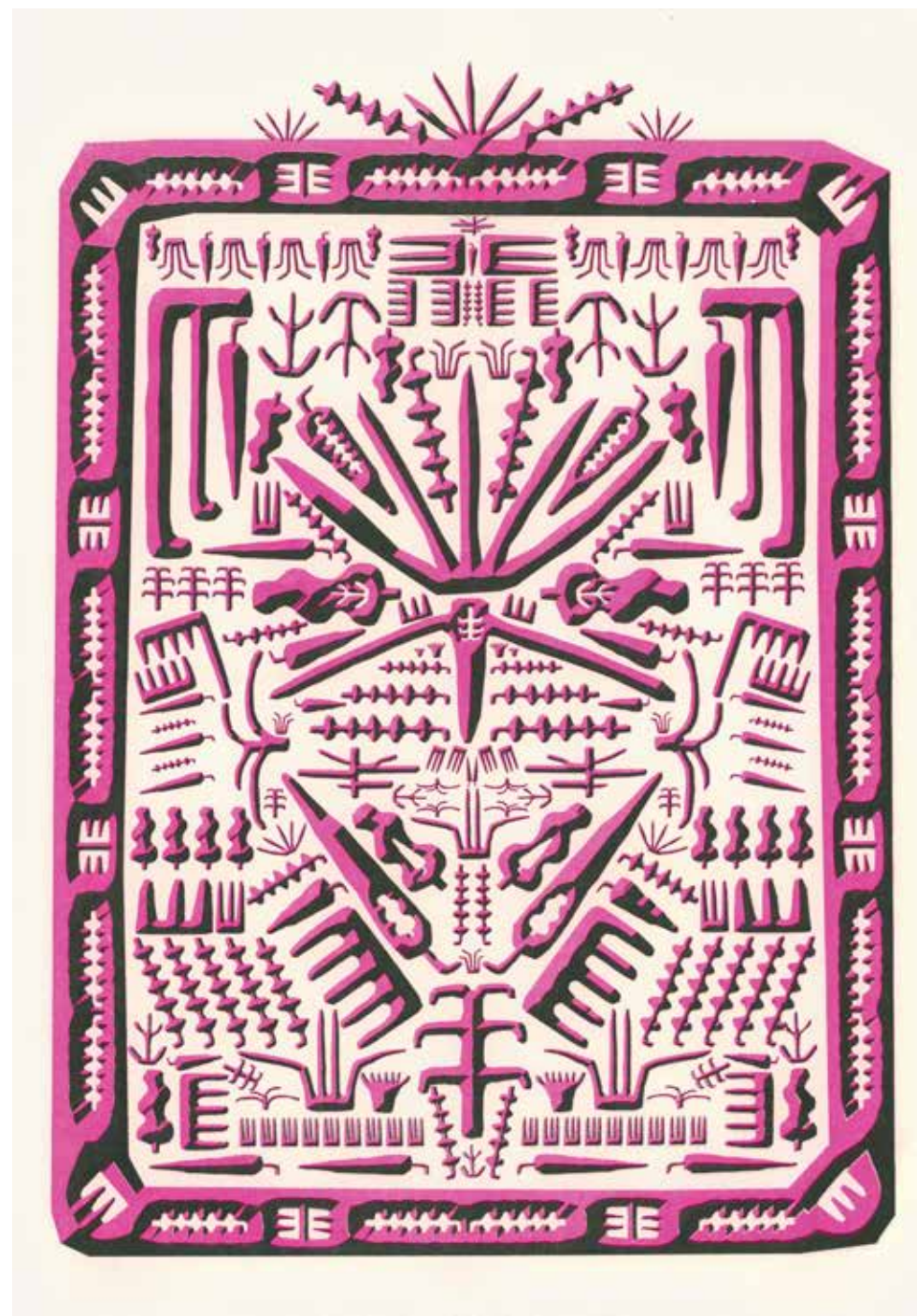
jegyek akár ismétlődhetnek, tükröződhetnek vagy sokszorozódhatnak, ezért aztán tovább lépett és azoknak kapcsolatát különféle kontextusokban vizsgálta. „A kompozíciós lehetséges módszerei közül a legérdekesebbnek és legrelevánsabbnak a méretbeli eltérések okozta hatást és a szövegszerű, lineáris elhelyezést (a betűket és szavakat képekkel való helyettesítését) tartom.”

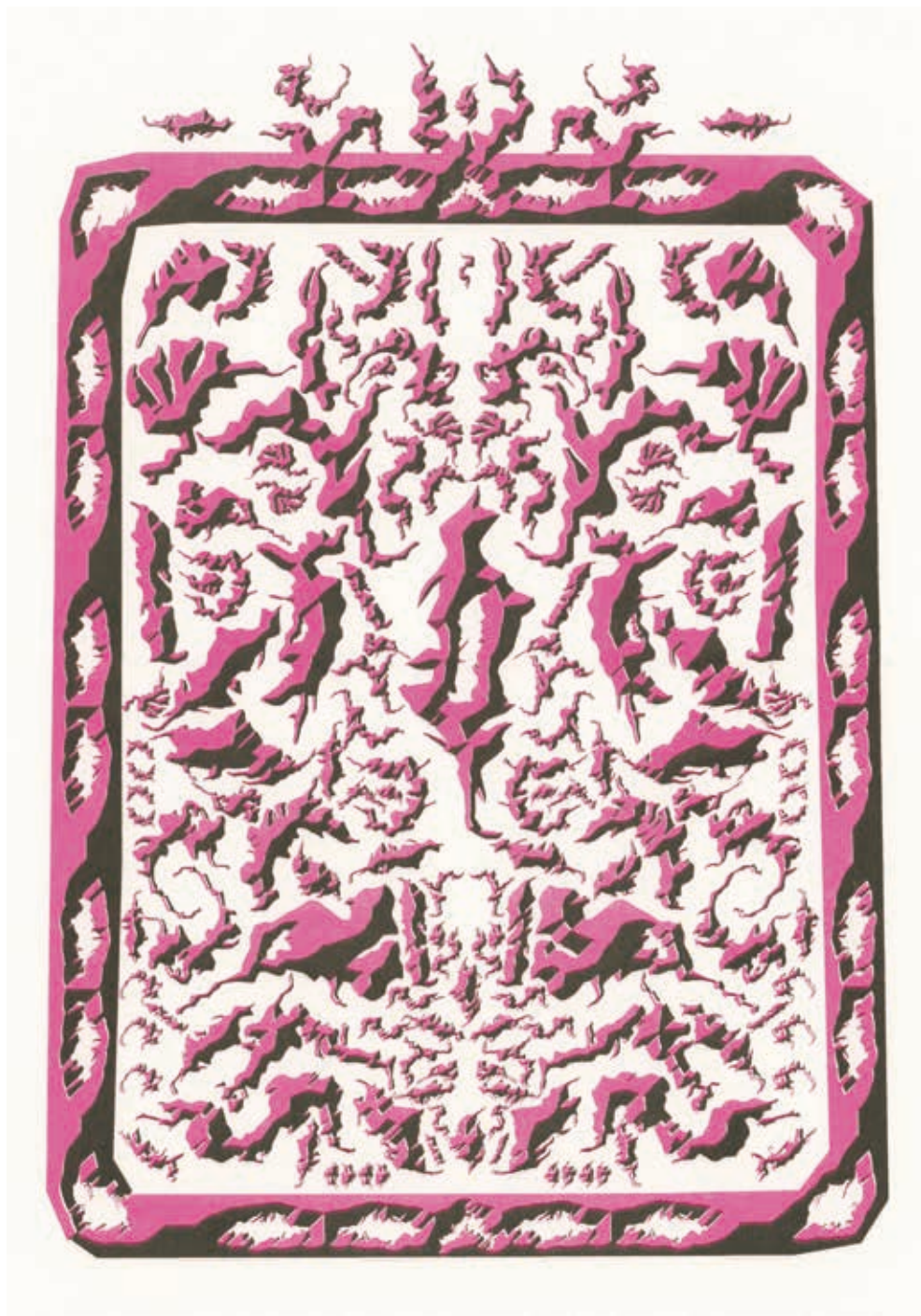
Új fundamentumokon teremtett dimenziókról mesél, ezért különféle jelentéstartalmakkal operáló rendszereket hoz létre, kapcsol össze. Látszólag játékosan, ritmusképletekre hagyatkozva rendezgeti alkotórészeit, mint egy kirakós játék elemeit. Holott valójában, mint a nyomtatott áramkörök tábláin, itt is felfedezhető a rend, az egymáshoz kapcsolódó jelek viszonya. Ezt a rendszert működteti szép kompozíciók képében – kísérleteiben, egyedi képet mutató variánsaiban. Vagyis a különböző táblák, amik elkészülnek, mind más-más értelemmel bírnak, mindegyik egymástól eltérő dinamikával működik. Sok esetben valóban az ABC szabályainak megfelelő rendet vélhetünk felfedezni, sőt akár ligatúrákat is találhatunk a kompozíciókon. Majd a gondolatsort befejezendő, visszafelé gondolkozva lefejt a sallangokat és csak a végtelenül lecsupaszított ősi jelek maradnak a lapokon. Megejtő, puritán szépségű ornamentális kézjegyek.

Bordás Márton a tőle megszokott alapossggal járja körül a jel és jelhagyás kérdését. Honnan erednek a jeleink? Válaszokat keres és talál. Keresgél, vagyis egy eddig nem ismert, új eszközt keres az írott kommunikációhoz az új rendszerben. Kutatásai végén (Deux ex machina!) az elemző elme magától értetődő logikájával új aspektusokat vet fel, így válik maga is egy nyelvet alkotó = jelalkotó = szimbólum rendszer építő emberré... Talán ez a módszere... itt lehet „tetten érni”, hogyan épül fel logikája: „A folyamat során azt vizsgáltam, hogy a sematizálás mértéke és a létrehozás eszköze hogyan befolyásolja értelmezhetőségét és a jelentését, azaz a gyűjtött képek hogyan absztrahálódnak egységes formákká vagy gesztusokká.” „Munkám egyik fő szempontjává vált, hogy a képi információk befogadásának folyamatát párhuzamba állítsam az írás-olvasás menetével. A cél nem csupán az írás imitálása, hanem annak felfedése, hogy a betűk kompozíciós rendszere milyen hatást vált ki, ha a betűket képi elemek váltják fel.”

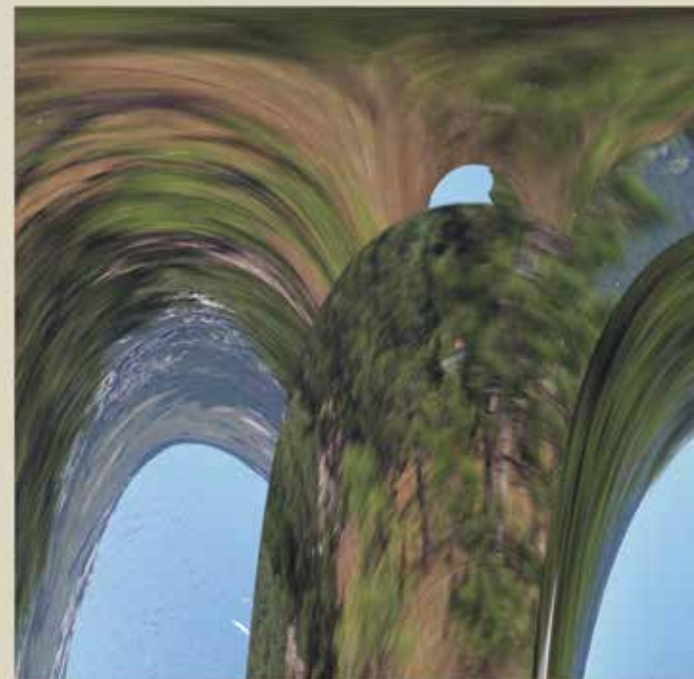
Azt gondolom, összegezve az eddig leírtakat – bárki láthatja, talán nem csak az elfogultság mondatja velem –, Bordás Mártonnak minden képessége megvan arra, hogy új jeleket hozzon létre, ezekből pedig egy szép és jól működő rendszert állítson fel. Tehát birtokában van a tudás, hogy fontos nyomot hagyjon a kortárs grafikában. Elég, ha ceruzát és papírt kap a kezébe, abból mindig valami új, valami jó születik. A többi már csak részletkérdés...

(Bordás Márton 1996-ban született, Sárospatakon nevelkedett, 2021-ben diplomázott a Pécsi Tudományegyetem Művészeti Karán. A szövegben felhasznált, tőle származó idézeteket a projektek prezentációja során fogalmazta meg.)

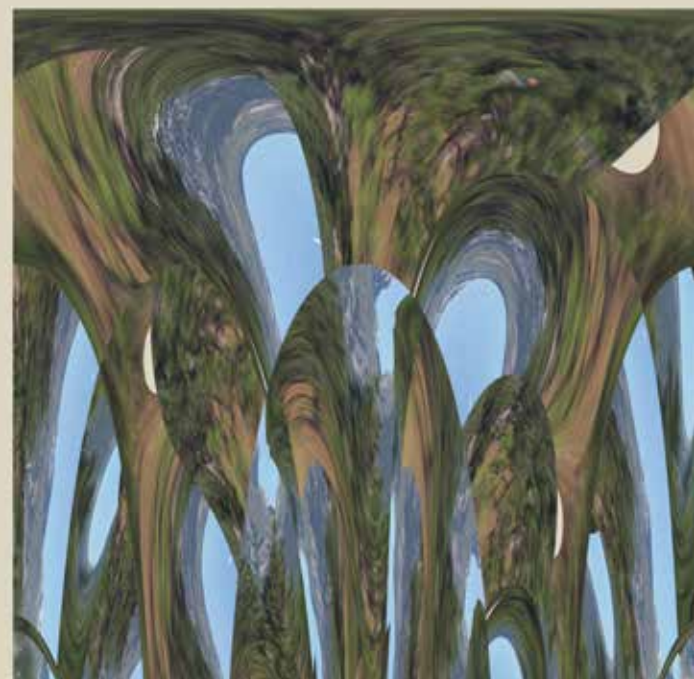

Signal Rug 2

Körök 7.2

Körök 7.1

Körök 9.2

Körök 2.3

Körök 7.3

Körök 10.1

Signal Rug 4

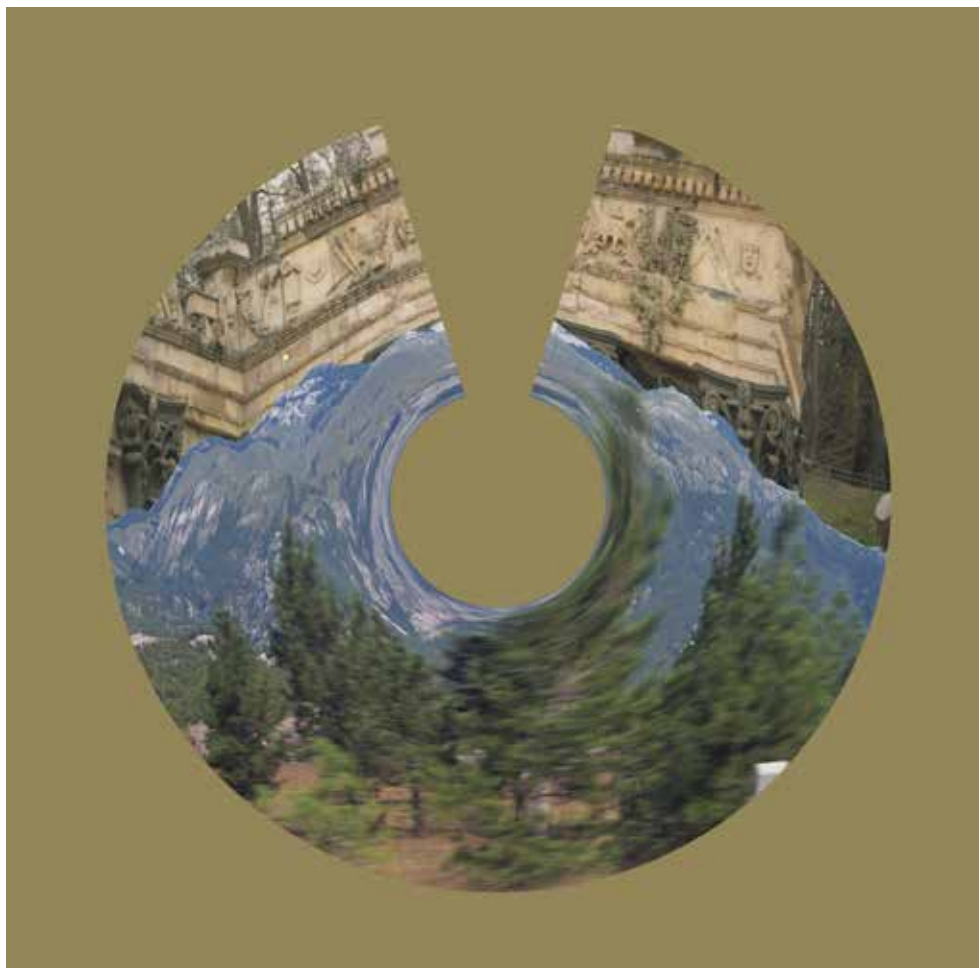

Signal 1

SL

Körök 2.1

At night 2

At night 4

Key 4

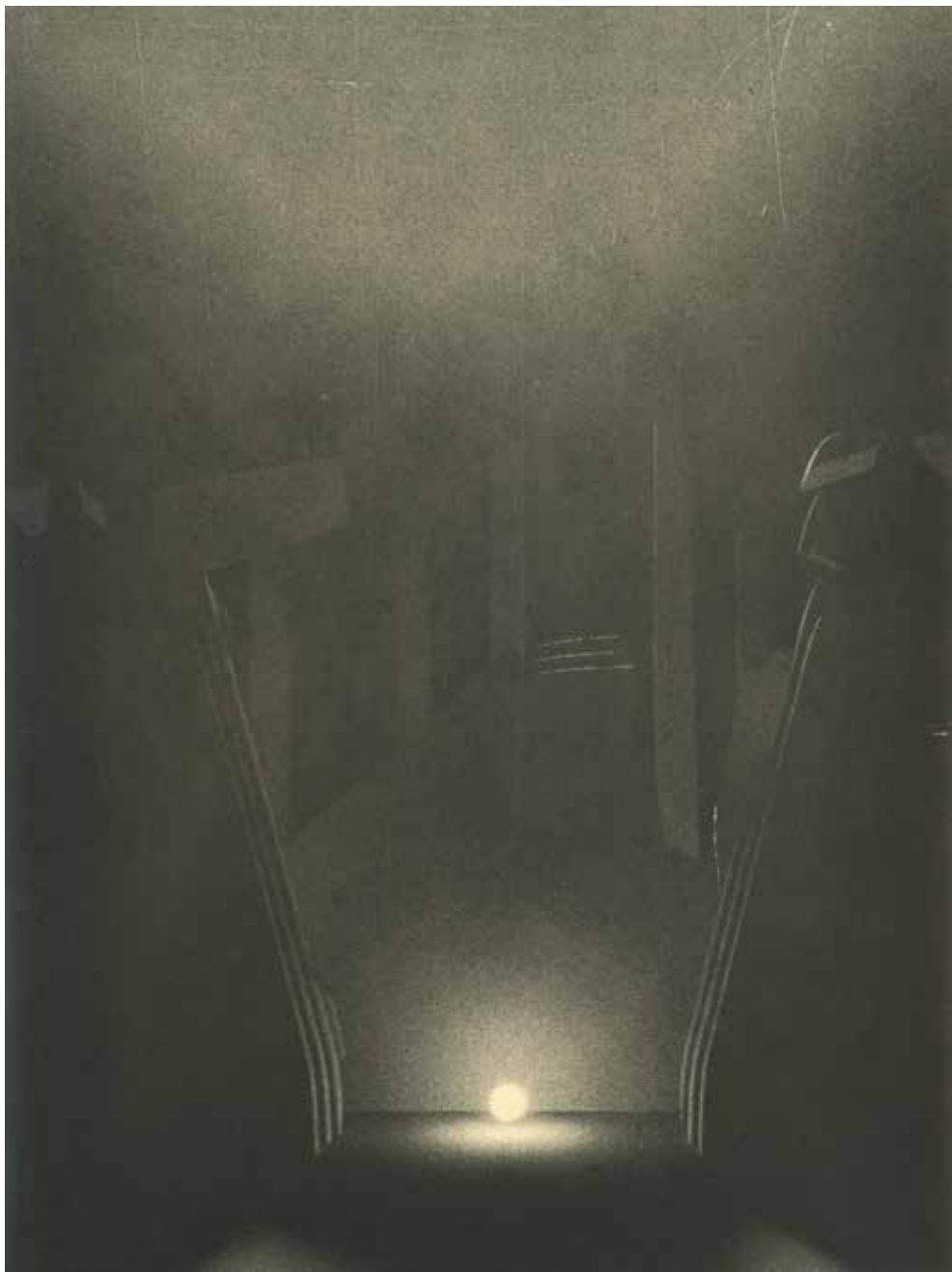

Key 1

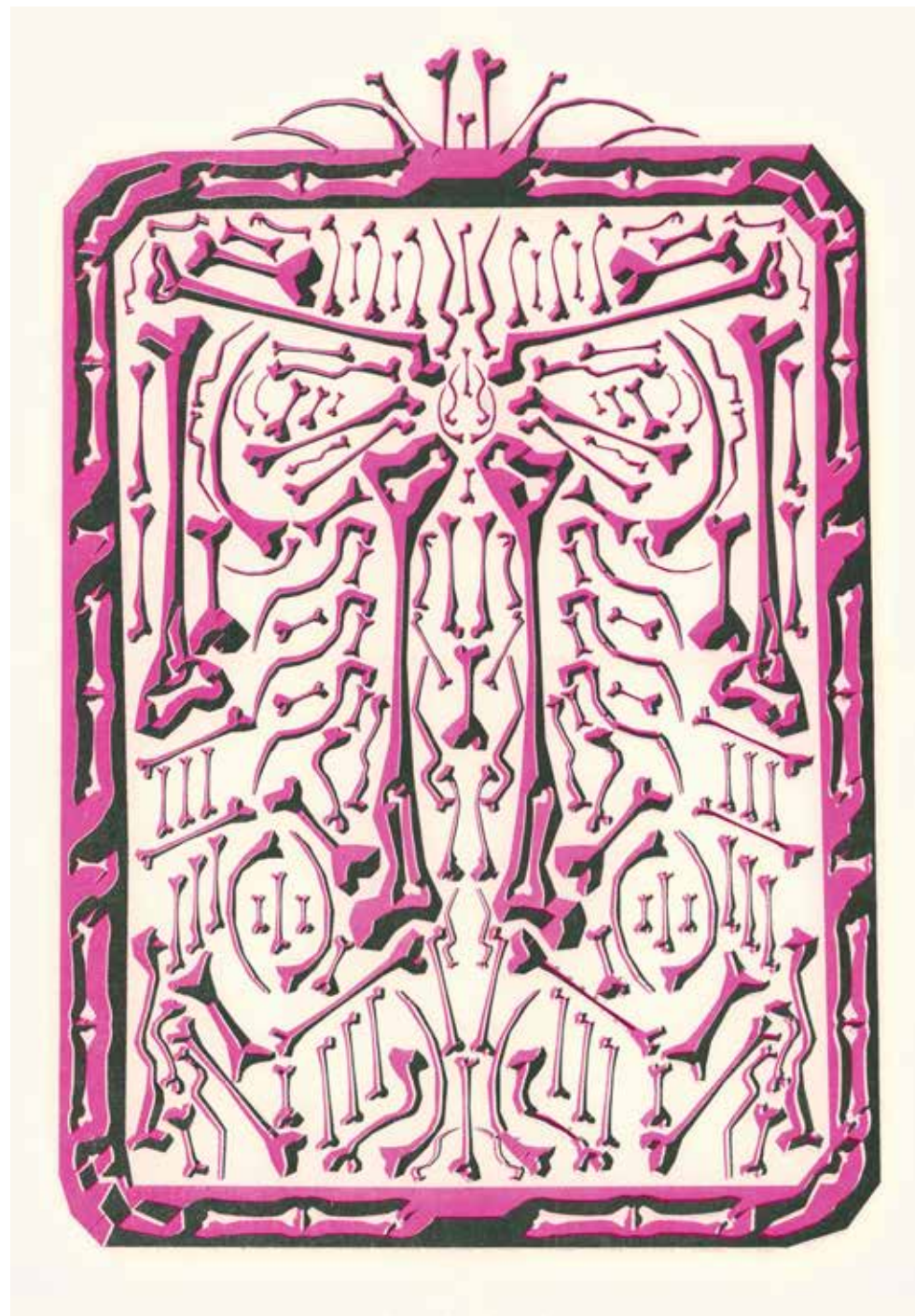

Signal 2

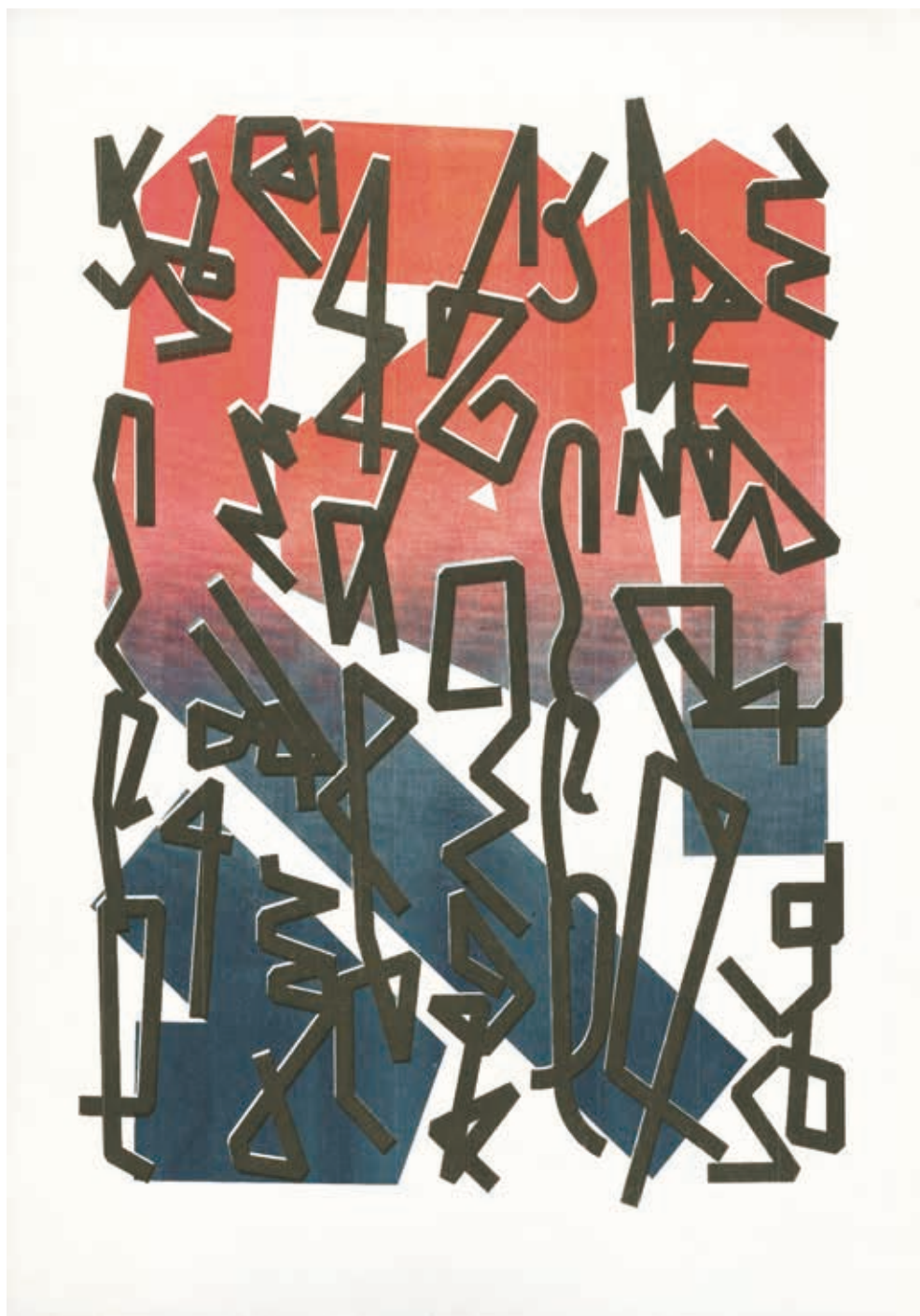

At night 5

Signal Rug 3

Signal 3

JÁNOSI Zoltán

A finnugor kozmosz őre

Pusztay János könyvéről – három tételben

1. Ember és küldetés

Az emberiség két története közül az egyik az örökös háborúskodást jegyzi, a másik viszont a civilizációé, a kultúráé, a művészeté és a tudományé. Az igazi humán történelmet természetesen a második sor írja, és ennek hősei jóval jelentősebbek bármilyen fondorlatos vagy alantas indokokból másokra támadó hadvezéreknél, uralkodóknál. Kőrösi Csoma Sándor, Szent-Györgyi Albert, Bartók Béla és még sokan mások csupán a magyarok közül jóval többet adtak az emberiségnek, mint a – nem önvédelemből – másokat gyilkolás nagymesterei, a hódítók és pribékjeik. A civilizáció-kiteljesítés hozzáállása az élethez szerencsére folyamatosan ismétlődik az egymásra épülő nemzedékekben. Így az *Irodalmi barangolások a Balti-tengertől az Urálig* című hatalmas, kétkötetes monográfia szerzőjében is egy – nagyjúen – ezen az úton járó embert köszönhetünk. Ám ő még a tudomány művelő, nevesebb professzorai között is különleges. Személyiségvonásaival nem annak az – ugyan magasan képzett – csoportnak a körébe tartozik, amely a maga tudományágán kívül mást nem ismer s a szakmai szűklátókörűséget hordozza magában. A külföldi mintákat kopírozó, terminus-hatványozó, a másoktól átmintázott gondolatokat burjánzó mondatszövevényekkel eltakarni igyekvő, illetve a tekintélyt a hallgatók sűrű buktatásaival megszerezni akaró magatartás is fölöttébb idegen tőle. Nyitott, a tudományt megszerettető, a tanítványok belső értékeire rámutató kreativitással közelítve tudományához és az élet tágasabb dolgaihoz a legnagyobb elődjének példáit folytatja. Még nem ismerhettem személyesen, csupán az írásait, de már azokból kitűnt a maga szűkebb diszciplínájából, a nyelvtudományból messze kitekintő, más emberi terepekre is rányitó igényessége. Aztán az a hír is megérkezett róla, hogy Szombathelyen a főiskolai alapokra egyetemi bázisokat épít, emellett egy József Attila-díjas költő és irodalomtörténész munkatársának a verseit – és másokét is – egész estéket betöltő műsorokban adja elő. Nemsokára azt is megtudtam, hogy nem csupán a nyelvrokonságról s egyéb nyelvi kérdésekről születtek művei, hanem műfordításaival és költői munkáival, sőt esszéivel is gazdagítja irodalmi és nyelvi kultúránkat. Személyisége ezért azzal a debreceni orvosprofesszoréval rokonította bennem, aki még a diktatúrában, egy moszkvai orvoskongresszus alatt, az

ottani kollégáival kivitette magát Bulgakov sírjához, egyébként pedig – mindmáig – Németh Lászlóról közöl tanulmányokat. Mert a létet nem tudományágakra szabdalt ketrecekben, hanem szélesre tárt intellektuális ölelésként fogja fel. Azon sem lennék meglepve tehát, ha Pusztay János egyszer csak az eddig senkitől sem látott festményeinek a kiállítására hívná meg barátait, ahol a megnyitón saját zeneműveit adná elő zongorán a megjelenteknek.

A kétkötetes, nagyszabású összegzés kivételesen gazdag előzetes tevékenységi körök talaján születhetett meg, és formálódott fokozatosan egésszé. Ezért is indokolt, hogy az új szintézist előlegező, motiváló munkák is – a szerző értéktárásnak csupán dióhéjba vont foglalataként – itt is kiemelésre kerüljenek. A nyelvtudományi kutatások mellett a szerző igen gazdag műfordítói tevékenysége szintén nagyban elősegítette, hogy egyre mélyebb és szélesebb övezetekben lásson rá a vizsgált népek irodalmára s a mögöttük álló teljesebb kultúrájára. Műfordítói életműve, amelyet számos, Magyarországon – a finnen és az észten kívül – jobbra alig ismert nyelvű finnugor nép (mari, nyenyec, liv, szamojéd, erza, komi, szölkup stb.) irodalmának (archaikus szövegirodalmának és műköltészetének, kortárs prózájának stb.) magyarra ültetésében elvégzett, s amelyeket kutató elemzéseiben, tanulmányaiban is tudatosított, nem csupán hazájában egyedi módon kiemelkedő, hanem nemzetközi tekintetben is minta érvényű. Nem kizárólag anyanyelvére fordította számos, több esetben már a kihálás (beolvadás) szélére jutott finnugor nép alkotásait, hanem – például a szamojédek esetében – a népcsoport szájhagyományos töredékeiből (epikus történetekből, dalokból, mondákból, mítoszrészletekből) rekonstruálta az illető finnugor töredék elveszett, csupán a szövegdarabokban bujkáló eposzát. A külön-külön szinte már a feledésbe süppedő részelemeket egyenesen a *Kalevalát* megformáló Elias Lönnrot módszerével és elszántságával kovácsolva egésszé. Nem véletlen, hogy a Finnugor Népek Világkongresszusa Konzultatív Bizottsága előbb tagjává, majd titkárává választotta, s több nemzetközi testületben is fontos funkciókat töltött be.

A magyar és más, uráli, illetve finnugor eredetű irodalmi nyelv létrejöttéről, ezeknek fejlesztésében és védelmében írott, a nemzeti identitások megőrzésének fontosságára felhívó szakkönyvei egyaránt szoros kapcsolatban állnak nyelvészeti kutatásaival, átfogó irodalmi (közöttük mítoszkutató) ismereteivel és műfordítói munkásságával. A finnugor népekhez tartozó magyarság identitását védő szervező munkájából pedig az is kiemelendő, hogy fél évtizede az ő stratégiai szervezésében és konstruktív szakmai vezetésével kerül megrendezésre – évente, s minden esetben irodalmi-művészetelméleti kötetet eredményezve – Badacsonytomajon a Határtalan Magyar Irodalom többnapos konferenciája, amely mára a világ magyarságának egyik meghatározó irodalmi és irodalomkutatási találkozási pontjává erősödött. S ugyanilyen fontosakká nőttek a Collegium Fenno-Ugricum és a Tokaj-Hegyalja Egyetem nevében két év óta szervezett hazai és nemzetközi konferenciák is.

2. Az identitás létfókusz

Kétkötetes nagymonográfiájában a szerző a finnugor nyelvrokonokról s néhány közülükben élő népről szisztematikus rendszerben és következetes programokban alkotott tanulmányait fogja egységbe. Az identitásörzésnek a kötet minden lapjáról a tekintetbe izzó kulcsszavát követve a nyelvi világok mögül Pusztay János érzékenyen és sokrétűen tekint ki a folklór, a helyi tudományos és irodalmi élet, a néprajzi értékek köreire is. Lászlóffy Aladár szép gondolatával azokat a tartalmakat öleli át, miképpen őrzi más nyelvek, kultúrák, történelmi érdekek szorításában is „ez a szigetnyi finnugor Európa” – Pusztay könyvében természetesen több szigetével Ázsia is – önmagát. A több százada vagy ezrede megszakadt műveltségbeli folytonosság, kapcsolat helyreállítása, fönntartása tehát éppen olyan fontos küldetése a kötetnek, mint annak komplex rendszerében az egyes, már-már elfogyott népek öntudatra biztatása is, az erőt adás a fönntmaradásra. Vagyis a szerző erős mozdulatokkal kilép a nyelvtudomány zártabb keretei közül, s könyvével (mögötte nyilvánvalóan egész munkásságával) antropológiai, történelmi és politikai síkokra is tekint. Noha a nyelvtudomány a kiindulási origója, onnan nagyívűen és mindvégig következetesen lendül át antropológiai, művelődéstörténeti, sőt filozófiai szempontokra, elvekre. A világ veszélyeztetett nyelveiről szólva így kikezdhethetetlen és keserű axiómaként említi meg, milyen jelenlegi és várható helyzettel szemben mozgósítja a maga – e könyvbe nagy erejűen koncentrált – tudományos és erkölcsi erőit. „Az UNESCO adatai szerint a világ nyelveinek – jelenleg 6-7 ezerre becsült – száma évente néhány százalékkal csökken. Egy pesszimista forgatókönyv szerint az őslakosok nyelveinek csupán 10-20%-a éli túl a következő 50-100 esztendő. Ezekhez a népekhez tartoznak – létszámuknál és helyzetüknél fogva – oroszországi nyelvrokonaink is.” S ezzel kapcsolatosan egy igencsak riasztó statisztikát is közöl. A nevükről elnevezett oroszországi területeken, azaz „ősi” földjeiken, az általa említett népek között az identitásvesztés és a beköltözések következtében már csak a komi-permjákok rendelkeznek 50% fölötti lakosságárányval (60%), a mordvinok, udmurtok, marik a maguk 30-40%-ával a többséget már nem érik el, nem is szólva a karjalaiak (10%), de főképp a legközelebbi nyelvrokonainknak számító hantik, manysik mindössze 2%-ának népességarányáról. S óhatatlan, hogy ha ezeket a számokat magyar tekintet olvassa, ne a burgenlandi, a fel- és délvidéki vagy a partiumi, bánsági, sőt az egész erdélyi magyarság száz éve tartó apadása ébredjen fel gondolataiban.

A „finnugor kozmosz” feltámasztása, a szellemi szövetség, a közös és a népenkénti, egyedi identitásörzés, a kulturális és a kultúrpolitikai kapcsolatok motiválása, aktualizálása Európában (és részben Ázsiában is) történelmi jelentőséggel bír. Ennek lényege, hogy a szláv, a germán, az újlatin és a török nyelveket beszélő népek európai és ázsiai rendszerei mellett azonos rangúan és méltó módon jelenjen meg a nagyvilág történelmi tudatában, civilizáció-históriájában a finnugor történelmi-szellemi hálózat értéktudata és ennek elismerése, sőt aktív jelenléte is. Ezt a nagyszabású törekvést Pusztay János már a könyve bevezető szavaiban rögzíti: „nem elég csak a (rokon)

nyelvek kutatásával foglalkozni, hanem kutatni, ismertetni kell a nyelvrokonok helyzetét, kultúráját is. Mert lehet, hogy miközben kutatjuk a nyelvet, eltűnik mögüle a nép. Ekkor csöppentem bele a nyelv- és kisebbségpolitikába, ez tükröződik a jelen kötet néhány írásában is, s jöttem rá, hogy az irodalom – ismétlem – identitáserősítő tényező lehet, de csak akkor, ha azt az anyanyelven művelik.” „S dült hiteknek kicsoda állít / káromkodásból katedrálist?” (*Ki viszi át a Szerelmet*) – tette fel közismert műremekében a közösségi értékek képviselője nevében is a közönnyel s romlással szembeni indulatait kifejezve a költő Nagy László. Pusztay János elhallgatásokkal, némasággal, beolvasztásra törő erővel szemben megformált intellektuális erőfeszítései, s meglehet, olykor a némaságot, az ellenerőket tördelő „káromkodásai” is az ellenállás és a tartós, a szilárd szövetségteremtés jegyében állnak össze katedrálissá e nagyszabású tudományos művében.

Akik ennek a több „szigetnyi finnugor Európának” és Ázsiának az egyben tartó tudatosításáért Pusztay János előtt igen sokat tettek, azok között természetesen nem csupán a nyelvtudomány művelőit lehet felsorolni. Zsirai Miklós, Hunfalvy Pál, Budenz József, Barna Ferdinánd, Szinnyi József, Munkácsy Bernát és a velük kortárs vagy az őket követő sok más nyelvtudós mellett nyomatékosan meg kell nevezni azokat az irodalmárokat is, akik – főképp Vikár Béla úttörő *Kalevala*-átültetése után – tanulmányaikkal, esszéikkel, műfordításaikkal tették egyre inkább közkinccsé a finnugor népek szöveg hagyományait, hangsúlyozták, őrizték és gazdagították magyar nyelven ezt a sajátos kulturális világtartományt. E bemutatás keretei között itt most elsősorban Németh László és Illyés Gyula munkáit szükséges ezek közül kiemelni. Németh Lászlótól elsősorban azt a – noha a finnugorságot csak részelemeiben érintő, de rájuk is nagy fényt vető – gondolatot, amely a finn tavaktól a görög szigetekig egy új szellemi földrész körvonalait pillantja meg az ott élő népi kultúrákban (*Téjtestvérek, Most, punte, silta, a Tanu, 1932/2-es száma*). „Mint a föld mélyében letiport őserdőkben a kőszén, úgy őrződött meg e szomorú és gyönyörű paraszt-atlantiszokban a prehisztória melege, kultúrában ez: óriási tartalék és jövő. Keleten van miből, csak föl kell fakasztani és kiaknázni, amit zenében, népköltészetben, gondolatban ezek a lelki önkormányzatok megőriztek.” (*Most, punte, silta*) S Gulyás Pál *Út a Kalevalához* (1937) című nagy tanulmányának egyes gondolatait továbbépítve – aki azt írta, hogy a finn eposz a maga „személytelen nagyságával s természetlátásának mindent feloldó nyugalmaival hivatva van kiegyenlíteni az egyéni színbontások anarchiáját” – ő, azaz Németh is modellként értelmezi a finn népi eposz erőit a magyar irodalom megújulásához s abban a maga „bartóki” elveinek kifejlesztéséhez.

Illyés finnugor kötődése a Némethénél jóval konkrétabb: tapasztalati ismereteiken és elmélyült nyelvészeti tájékozódáson egyaránt nyugszik, s a finnugor egység felé nyitó társadalmi gondolataiban is jóval erőteljesebb. Ő nemcsak olvasta Munkácsy Bernát, Zsirai Miklós, Vámbéry Ármin, Stahlenberg Fülöp, Sajnovits János, Gyarmathy Sámuel és Reguly Antal munkáit, hanem fordította is a finnugor népek irodalmát. Átültetései között vogul varázsének, medvéének, halottsírátó, udmurt imádság is szerepelnek. A felsorolt múltat kutató elődök közül különösen Reguly

Antal életműve ragadta meg, a *Bölcsőkutatók* (1938-ban megjelent) című írásában részletesen fejtette ki annak értékeit és Reguly hosszú kutatóútjának legfontosabb tapasztalatait. Ebben idézi fel a magyar tudósnak és a finn Alexander Castrennek az utolsó vogul fejedelem fiánál, Szatigin „királyfinál” Tobolszk környékén tett látogatását is, amely tragikusan előrejelezte az önálló állammal nem rendelkező kisebb finnugor népek jövőjét. Csalódásuk ugyanis óriási volt: az uralkodói leszármazott már alig beszélte anyanyelvét, oroszul kommunikált, nem ismerte ősei szokásait sem. A tanulmány többek között arról is tanúskodik, hogyan ismerte fel Reguly az egyik osztják törzs szóbeliségében a *Csodaszarvas* monda egyik változatát. A *Rokonoknál* című Illyés-esszé pedig arról ad számot, hogy az író a Szovjetunióban tett 1934-es útja előtt az orosz mellé még egy osztják nyelvtant is beszerezett, Moszkvában hosszabb keresés után mordvin nyelvrokonainkkal találkozott, s az egymásra ismerés örömeivel rögzítettek rokon szavakat. Ezek a második világháború előtti tanulmányok és látogatási emlékek is motiválják az író – újabb, politikai és morális megfontolásai mellett –, hogy az egykori összetartozás-tudatot feltámasztó, sőt világos, közös kultúrpolitikai programot alkotó verset szerezzen a finnugor rokonságról. Ezt annak a Finnugor Világkongresszusnak az alkalmából (és tiszteletére) alkotja meg, amelynek jelentőségét Pusztay János csaknem egy fél évszázad múlva így összegzi a könyvében: „Kezdetben volt a közöny és a fanyalgás. Sznob fintorok jelentek meg a finnugor népek kultúrájának említésekor is. Aztán hirtelen érdeklődés támadt, intézményes érdeklődés, melyet a Budapesten rendezett 1975-ös IV. Nemzetközi Finnugor Kongresszus váltott ki. A kiadók sorra fölvettek tervükbe a finnugor tárgyú kiadványok megjelentetését, antológiák, tanulmánykötetek láttak napvilágot. Olyan kötetek, melyekből kiderült, a halzsíros atyafiság nem csupán – s talán nem is elsősorban – a szótövek száraz összehasonlítását, a nyelvtani elemek összevetését, a hangmegfelelések keresgélését jelenti, hanem jóval többet.” Illyés Gyulának *A törzs szavai* című (Az 1975. évi *Finn-ugor Világkongresszusnak* alcímmel ellátott) műve – amely mottóként egy Mallarmé-idézetet használ („Donner un sens plus pur aux mots de la tribu”, azaz: tisztább értelmet adni a törzs szavainak) – felismeri az egybetartozás és az egymást támogató erő korszerű jelentőségét, így akár közös „finnugor himnusznak” is nevezhető. Az Illyés-vers itt kiragadott szemléltető részlete is meggyőző érvényű lehet arról, hogy – fél évtizeddel a határon túli magyarok tragikus sorsát és a környező magyarellenességet fókuszáló Illyés-vers, a *Koszorú* (1970) születése után – miért látja fontosnak a költő az európai és a világtörténelem adott állapotában a históriától a magyarokhoz hasonlóan darabokra tépett, fogyatkozó finnugor népek összefogását: „szavak, kivert szavak, mi, / fölszállva újra önként, / ama harci ölyüként / had-őrző keselyűkként / rikácsolni a törvényt, / hogy: együtt! bár űzöttként / futván együtt maradni! / elhullót fölragadni, / ... / szavak, rebtent szavak, mi / hogy ne sujtson ítélet, / nem kérdezve, mi végett, / szánjuk mi e szétszéledt, / szélesztett nemzetséget, / oly idegenbe tévedt. / Szavak, rekedt szavak, mi / károgjuk újra össze, / csaholjuk, vést körözve, / ha nincs égi erő, se / földi, hogy egybe kösse...”

3. Nyírfahíd az omlások fölött

Pusztay János könyve ugyanakkor e majdnem ötven év után is az eleven tanúság arra, hogy van földi erő és ennek a munkájának az alapján bizonyára lesz „égi” segítség is, hogy „egybe kösse” nem csak az erősebbnek maradt, de a szétszórt és megtépzott kultúrákat is, méghozzá az Illyés-költeményben megjelöltek igénye szerint. Amely szándékot – a teljesség nélkül – olyan irodalmárok és műveik segítettek még – Németh Lászlón és *A törzs szavai* szerzőjén kívül – az elmúlt évszázadban, mint a már említett Gulyás Pál a *Kalevala*-tanulmányával, azután József Attila, Gellért Sándor, Juhász Ferenc, Nagy László, Kormos István, Szilágyi Domokos, Weöres Sándor, Kalász László és Kiss Anna a kalevalai, illetve egyéb kis finnugor népek szövegfolklor-vonásainak, képi és szemléleti világának a magyar lírába ültetésével; Domokos Péter és Tverdota György a tanulmányaival, Ágh István, Bella István, Buda Ferenc a műfordításaival, Képes Géza pedig mindkettővel. Együttesen kísérelve meg, hogy az irodalmi műveken keresztül is tudatosítsák az ugor-finnugor közösség kulturális jelenlétét, értékeit, szemben azzal a szürke közönnyel, amely Pusztay Jánost is cselekvésre szólította, amikor e világ megismerésére és megértésére már fiatalon tollat fogott: „Fel akartam hívni a figyelmet egy nálunk sajnálatosan kevésbé ismert, s nem csak az anyanyelvünk finnugor rokonságát ellenzők körében megfigyelhető tudatlanság szülte érdektelenséggel kísért kultúrára. Ezt szolgálták könyvismertetésem a múlt évszázad, mit évszázad, évezred utolsó évtizedeiben, továbbá ismeretterjesztő cikkeim.”

A kötet Badacsony–Budapest–Sárospatak háromszögéből (a kötet-kiadás lapjain is megjelölten) a Balti-tenger, az Ural tágasságáig, sőt még tovább, Szibéria távolabbi területeire is kitekintve ötvözi magába a finnugor népek és néptörzsek irodalmának eddig napfényre került értékeit, illetve az ezzel összefüggő ismereteket. Az *Irodalmi barangolások – a Balti-tengertől az Urálig* cím ugyanakkor igencsak szerény és (jóindulatúan) félreérthető is, hiszen nem csupán az Urál vonulatáig, hanem attól messzire, keletre is pillant. A „barangolások” szó ugyanis jórészt esetleges, véletleneket is magába foglaló ide-oda utazgatásokra utal, noha a könyvszerkezet egészen mást, szinte matematikai átgondolást mutat. A némiképp megtévesztő cím mögött igencsak tudatos struktúraalkotásra, a katedrálisépítő következetességére, a tudatos rendteremtés igényére lelhet az olvasó mind a tájékozódás alaposságában, mind pedig az értékelmutatások rendszerében. A 346 lapnyi első és a 312 lapot számláló második kötet – példás szerkezetben – az előszóval együtt összesen nyolcvan írást tartalmaz. Felépítésében az irodalom, a nyelv, az entitás és identitás sokrétű viszonyáról ad elsőként igen részletes alapvetést, majd általánosságban beszél a magyar és az uráli, illetve finnugor kulturális és egyéb kapcsolatokról és azok tudománytörténetéről. Majd az e kohéziós körbe tartozó egyes népek irodalma következik, a szerző nagyjából a népességszám alapján állítja sorba őket. A finn, az észt, a kisebb balti finn népek (inkeri, szetu, liv), majd a lapp, a vogul, az obi-ugor, a mari, az udmurt, a szamojéd, végül a hozzájuk elsősorban az areális nyelvi kapcsolatok szintjén csatolható,

de nyelvi értelemben nem uráli eredetű lettek és a paleo-szibériai népek (csukcsok, korjások, aleutok, eszkimók, jukagirok, giljakok) követik egymást. Az egyes népek szöveghagyományának (beleértve a szóbeliséget is) tömör irodalomtörténeti vázlatát, esetenként (ahol összetettebb s jobban feltárt bázis található) részletesebb kifejtését is adva igen sok, az irodalmi fejlődést érintő művelődési-gazdasági-történeti összefüggésekről is pontos ismereteket szerezhet a könyvet forgató. S az érdeklődés további orientációjához, az egyes írásokhoz csatolódó szakirodalom-jegyzéken túl határozott iránytűket adnak számára az egykori szombathelyi főiskolai uralisztikai tanszék és a Collegium Fenno-Ugricum adott témákban született kiadványai. (Ezek a munkák a kötetek végén külön is felsorolásra kerülnek.)

Ha a recenzió vagy bemutatás terjedelmi keretei nem bírhatnak el egy óriási szellemi építmény gondosabb elemzésével, akkor az egyetlen út, hogy annak szerzője megkísérel lényegi vonulatokat kiemelni a könyvből, a tartópillérekre rávillantani. Mert igényében és arányaiban a jelen és jövő irodalomkutatásának is óriási kihívás e hatalmas földterületen szétszórva élő népek irodalmi műveltségének alaposabb megismerése, majd – igény szerint – újabb elemeinek nyomon követése. A kötet szerzője pedig nem tett kevesebbet, mint ehhez a teljesebb tudományos programhoz és diszciplináris összefogáshoz készített alapozó tudástárat. Az alkotásába fogott nemzeti irodalomtörténet-sűrítmények céljaikban így hasonlítanak ugyan a hagyományos és gazdagon kifejtett európai irodalomtörténeti összefoglalások koncepcióihoz, de a többágú szerzői érdeklődés és a szemléleti komplexitás miatt számos vonásban el is térnek azoktól. Az eredendő nyelvtudós személyiség e kötete megalkotásában egyszerre többféle tudományos nézőpontot és tartalmat egyesít, a művet létrehozó szerepei között a nyelvész és az irodalomkutató mellett a történész, a folklorista, a kultúrpolitikus, a kritikus, az esztéta, a műfordító is megjelenik, s csak hézagosan lehet felsorolni azt is, hogy ennek következtében könyve (a nyelv- és irodalomtudományon kívül, illetve ezeken belül) még milyen egyéb tudományterületekkel érintkezik. Már az első lapok után az olvasó szemébe szöknek a történetkutatás, a mítosz- és folklórelmélet, a népköltészet-kutatás, a fordításelmélet, a vallástörténet, a magyar-finnugor összehasonlító nyelv- és irodalomtörténet, a korszakokra, a verstanra és más terepekre is kitekintő komparatisztika, a *Kalevala*-tudomány, a drámaelmélet, a kortárs magyar irodalom uráli-finnugor és ezek fordított irányú recepciója és több egyéb szakismeret irányvonalai is. A vizsgált műfajok köre – noha az egyes népeknél különböző arányokban – pedig kiterjed a népköltészet: a mese, monda, közmondások, siratók, ráolvasások, népi imádságok stb.; az archaikus eposzok, a rítusok; a dráma, a színház; a regény, kisregény, elbeszélés; a könyvismertetések s más szellemi-irodalmi alkotóutak tartományaira is. S a szerző által a kötetben alkalmazott tudományos műfajtipusok is hasonlóan gazdagok. Az alapozó szaktanulmányok mellett megjelennek lapjain az esszék, a beszédek, felszólalások, az előszók, a műelemzések, a recenziók, a röpiratok, a cselekvési programtervek is, s közöttük gazdagon statisztikák, kimutatások is az egyes népek létszámbeli, művelődéstörténeti és egyéb állapotairól. Alattuk pedig ott áll

a személyes tapasztalati tájékozódáson túli ismeretösszeg: a felhasznált irodalmak sokasága. (Csak az első, rövidebb írása mintegy húsz hivatkozást jelöl, közöttük számos külföldi tudóst és eltérő tudományágak alkotóit.)

A kötet egyik alapvető gondolati íve mindezek az alapokon a szovjet utódállamokban is folytatott állami „egynyelvűsítés” és kultúra-átalakítás deformációival és vészjelzéseivel s a globalizációval szemben a nemzeti kultúrák, irodalmak és nyelvek értéktudatát és a megőrzésükre hívó tudományos és etikai létparancsot veti nagyszabásúan fel. Az erre vonatkozó jelmondatok, hívó szavak, célzatos idézetek sokaságát lehetne kiemelni a könyvből. Olyanokat például, mint a Lotman-gondolat, amely szerint: „Minden nép és nyelv halála a világ tragédiája”, sőt azt a Pusztay Jánostól adott meghatározást is, amely nem állít mást, mint: „Az eposz: nemzetalkotó tényező”. S ezt a hatalmas erőt és akaratot mutatja ki a finn mellett a részben ennek modellje alapján született észt, lett, komi, vogul-osztják és a többi eposzban is. Könyvével tehát a professzor – miközben sorozatosan és példaszerűen ráutal szövegeiben a hasonló kutatásokat végző elődei, így (a teljesség igénye nélkül) Dugonics András, Gyarmati Sámuel, Vikár Béla, Bán Aladár, Kodolányi János, Kálmán Béla, Hajdú Péter, Diószegi Vilmos, Domokos Péter, Fehérvári Győző, Voigt Vilmos, Jávorszky Béla és nagyrabecsült s szeretett mestere: Bereczki Gábor munkásságára is, volumenében és alaposságában is egy égető irodalomtörténeti és kultúrdiplomáciai-politológiai adósságot pótol. Széles tudománytörténeti és diszciplináris aspektusokat egyesítő közelítésben ad számot az ugor-finnugor irodalmakon át egyszersmind a mögöttük álló népek társadalmi, művelődésbeli, morális helyzetéről és az uráli-finnugor szolidaritás sürgető feladatairól.

Tanulmánygyűjteményéből csupán néhány szikrázó mondat vagy bekezdés felidézése is képes kifejezni mindazt az átfogó szellemet és szerteágazó programtartalmakat, amely a kötet valamennyi írásából sugárzik, és ösvényeket jelöl a „finnugor kozmosz” további erősítéséhez. Feltűnő metodikai, egyszersmind antropológiai természetű és az identitás szerepére igen erősen visszamutató s folyamatosan visszatérő közelítése, hogy az egyes népek irodalomtörténetének leírását, sőt a kiválasztott művek értelmezését is azoknak folklóralapjainál kezdi. A népköltészet, a mítosz, a forrás, az ezekből kiszakadó ráolvasások, történetek, varázsigék s egyéb szövegtípusok legtöbbször ott állnak a kultúrák, irodalmak, civilizációk, illetve művek tárgyalásának kezdetén. Nem egy, általa szemléltetésre kiragadott művet összeköt a magyar népi kultúra egyes érintkező elemeivel is. Így egy karjalai, vérvést elállító varázsigében (Rab Zsuzsa fordításában) mintha Erdélyi Zsuzsanna archaikus népi imádságyűjteményének egyik iker-darabját olvasnánk: „Mária, szent szűzanya / széles tenger széliben / arany kövön kuporog, / arany fonalat fűzöget, / arany tüvel öltöget. / Erek, ahol szakadnak, / ölti őket össze, / vér, ahol vereslik, / ő felfogja folyását, / ereket köt egybe, / bőr alatt látatlan, / bőr felett forratlan. / Seb, ahol szíváro, / ott a sebet beköti / színarany szíjjal, / színselyem zsinórral, / se nem sajog, / se nem fáj, ámen!” Külön figyelmet érdemel az a gesztusa, amellyel az egykori folklórgyűjtők, népköltészeti kötet-összeállítók, archaikus

szöveg-feltárók erőfeszítéseire emlékezik. A személyes példamutatás, a kiemelkedő emberi szellem nagyrabecsülése ideológiai szempontból ma is igen fontos és időszerű, hiszen egyszerre mond ellent mind a kommunizmus/marxizmus, mind a globalizáció profanizált (idealizált, sematizált, illetve eltüntetni akart) a közönség érdekeiért színre lépő „nagy ember”- avagy hős-szemléletének. A nemzetéért cselekvő, akarattal teli ember, a noha gyakran magányos, de mégis fény-gyújtó személyiség értékét helyezi szembe a kommunisták tömegekre, a „sokaságok” akaratára, az önmagában vett „fejlődésre” hivatkozó álszent történelemalakításával és a globalista intézmények (azok között is a láthatatlanságba burkolózó, s ott torz szándékokat elfedő) koncepcióival. Ahogyan Elias Lönnrotról beszél, önmagában is kifejezi ezt az értéktudatosító akaratot: „Elias Lönnrot, aki az egyetem elvégzése után körorvos lett Észak-Finnországban egy – akkori szempontból nézve – Isten háta mögötti településen, Kajaaniban, akkor, amikor még nem volt vasút, sem repülőgép, nem létezett telefon és internet, s mégis, sikerült rendkívül értékes anyagot gyűjtenie a finn eposz számára, s ezt a hatalmas értéket megszerkesztette, s vált – az eposznak köszönhetően – a finn szellemi élet vezető alakjává. Megalkotta több tudományág szakszókincsét, összeállította a finn nyelv leggazdagabb szótárát (...) A *Kalevala* megjelenésének köszönhetően vált Finnország világszerte ismertté. Az eposz egyúttal sajátos láncreakciót is kiváltott. A finn eposz hatására született meg Észtországban az észt és a többi is.” A nemzeti identitásképző erőként felmutatott népköltészet és a belőle felszított, tőle feltáplált eposzok önazonosság-megtartó erejét úgy emeli ki a kutató, mint az immár kétségbevonhatatlan bizonyosságot a történelemből és a kultúrtörténetből, s helyezi oda fókuszként a ma is fogyatkozó-beolvadó népek látóterébe. „[A] nagyhatalmak (svéd és orosz) árnyékában élt népek a függetlenségi mozgalma számára a *Kalevala* s a mögötte kimeríthetetlen szellemi forrásként buzogó népköltészet kovásként szolgált a múlt század első harmadától kezdve, és egyúttal a világba való kilépés lehetőségét is megadta ennek az eladdig szinte ismeretlen népek. (...) A *Kalevala* 100 éves évfordulóján kiemelték, hogy az eposz »a finn nép közös alkotása, a finn kultúra és a nemzeti függetlenség sarokköve és a legtisztább finn lelki világ ábrázolója« (Anttonen). A *Kalevala* kiváltotta nemzetközi érdeklődés büszkeséget és önérzetet szült: a finn nyelvű lakosság öntudata erősödött, büszkéek voltak finn mivoltukra, arra, hogy a finn állam polgárai.”

Az önbecsülés, az önérzet és az önkifejezés belső erőire biztatás szintén az egyik nyomatékos belső elvét képezi a szerző fogyatkozó ugor-finnugor népeket ölelő mozdulatainak. Az egyszerre morális és politikai természetű elv azonnali áthallásokat képez a kötetben – az oroszosító törekvésekkel szembeni ellenállás mellett – a globalizáció nemzetietlenítő erőit megfékezni akaró fellepésekkel is. Az önértékelés erőire támaszkodás alábbi gondolatrendjét előlegező kérdést a legnyilvánvalóbban feltehetjük a ma Európájában önmagunknak is: „[A]z igazi probléma... az, tisztelik-e maguk a finnugor népek a nyelvüket, kultúrájukat. Tapasztalataim szerint az anyanyelvhez, a saját kultúrához való viszony inkább csak szavakban nyilvánul meg, mintsem a tettekben. Sokakban a nemzeti öntudat helyett egy általános, oroszországi

öntudat fejlődik ki. A *homo sovieticus* megteremtésének folyamatát a Szovjetunió szétesése után felváltotta a *homo russlandicus* létrehozásának igénye.” Hogy a határon túli magyarságot mennyire érintik az analóg identitásvesztő fejlemények, arra csak egyetlen példa álljon most itt: Egy burgenlandi kisvárosban, Felsőőrben nemrégén megtartott író-olvasó találkozón a nemzeti megmaradásra koncentráló beszélgetés után felállt egy, a településen jól ismert, magyar szülőkkel rendelkező közszereplő, illendően megköszönte az elhangzottakat, majd öntudatosan hozzátette: „csak azt akarom még elmondani, hogy mi itt nem magyarok, hanem magyarul beszélő oszt-rákok vagyunk.”

A közös finnugor-uráli tudat megszilárdítása is része tehát annak a nagyobb, átfogóbb programnak, amely az egyedi népi identítások, hagyományok, alapvetően a nyelv megtartására, sőt egyre korlátozottabb szerepének legyőzésére, az anyanyelv visszahódítására biztat. Hiszen a nagyobb, egyetemesebb rokonsági rendszerhez tartozás tudata meghatározó felhajtóerőt képezhet a megmaradás támogatásában is. A közösen, de leginkább a legerősebb népek közreműködésével elvégzendő feladatok listáját Pusztay János világosan és konkrét feladatok kijelölésével fogalmazza meg: „A finnugor népek irodalmát meg kell ismertetni a finnugor közösséggel – a művek kölcsönös fordítása révén. A világirodalom – s benne az orosz irodalom – legértékesebb alkotásait le kell fordítani az oroszországi finnugor nyelvekre, s lehetőleg eredetiből, és nem az orosz közvetítésével. Rendszeres író-olvasó-találkozókat kell szervezni iskolákban, művelődési házakban városon és falun egyaránt. Meg kell oldani, hogy a finnugor nyelveken megjelenő szépirodalmi művek eljussanak az olvasóhoz. Rendszeressé kell tenni a műfordítói szemináriumokat. A finnugor köztársaságok egyetemlein be kell vezetni a finnugor nyelvek kölcsönös oktatását. Az oroszországi finnugor népek irodalmát meg kell ismertetni a világgal. Mindezt egyrészt azért, hogy gazdagodjon a világ kultúrája, másrészt viszont azért is, mert ezáltal növekszik a finnugor népek nyelvének, kultúrájának presztízse maguknak e népeknek a szemében.”

Végezetül kiemelendő még e gazdag kötetből a jelenkori magyarság ugor-finnugor kultúrákhoz való viszonyulásának gondos háttérreljárja is. Ahogyan más témakörökben, itt sem árnyékoló, a problémákat elfedő, hanem egyértelmű, világos – és nemzeti értelemben önkritikus – szavakkal fogalmaz a szerző. „Ha van nálunk a világirodalomnak »mostohagyereke«, úgy az urali népek irodalma az. Érvényes ez a megállapítás nyelv-rokonaink irodalmának, kultúrájának hazai ismeretére.” – mondja. „Régi adóssága van könyvkiadásunknak az urali népek irodalmával szemben. Nyelv-rokonaink kultúrája eddig szélesebb körben – a finnekén és az észtekén túl – szinte ismeretlen volt. Hogy ezért az állapotért milyen elmarasztalás érheti a finnugor tudományok művelőit, most ne firtassuk. Annál is kevésbé, mert akkor beszélünk kellene arról a merev elzárkózásról, melyet a kiadók, némelykor szerkesztőségek is tanúsítanak e kérdésben.” Csupán a színházi kapcsolatok állapotára tekintve pedig egyenesen elkésztően jegyzi fel, hogy „az egymilliós Észtországban Petőfit ötezres, tízezres példányban nyomtatják ki, a finn és az észt színházakban évek óta megy az

Adáshiba, a *Macskajáték*, a *Tóték*, *Az ember tragédiáját* a tartui Vanemuine Színház nálunk is nagy sikerrel mutatta be, a helsinki opera repertoárjában magyar operákat is találunk, mi viszont csak a *Kalevala* színre vitelével dicsekedhetünk.”

S mindazokon az ismereteken túl, amelyeket nyelvészeti, néprajzi, mítoszelméleti, műfordítói, tudománytörténeti s egyéb területeken e két kötet lapjairól megtudhat az olvasó, számos olyan információval is gazdagodhat, amelyek az adott földrajzi-kulturális területre vonatkozó tudásához eddig nem látott, különös ragyogású fényeket tesznek hozzá. A számos szíven ütő, erős ismeretvillanás között például izzóan tűnhet szemébe az ugyan nem finnugor, de balti népnek, a lettek himnuszának kapcsolata Kölcsey alkotásával. „*Dievs, svēti Latviju*” – ’Isten, áldd meg Latviját’ (Lettországot). A magyar mellett a lett himnusz Európában az egyetlen, amely Isten áldását kérve kezdődik. Már ez az egybeesés is elegendő indok lehet arra, hogy körülnézzünk – ahogy Hunfalvy Páltól tudjuk – a Balt-tenger (sic!) vidékén.”

A könyv tömör ajánlását az olvasókhoz végül a kötetből kiemelt lapp népdal egyik rövid, de jelképes gyöngyként fénylő szakaszával teszem meg. Mert a szerelemről szóló énekszöveg az ugor-finnugor népek egymásra irányuló figyelme, szeretete, becsülése irányában is messzire világító sugarakkal nyílik meg benne: „Egy nyírfából kihajt kettő, / négy levele együtt játszik. / Lehetnének csak ketten együtt, / két szemünk játszana együtt...”

S ha száz, ha ezer, ha millió, a tárgyalt népekhez tartozó szempár figyelne és értékelne egymást, s ha a leendő olvasók is segítenek ebben a szellemi egymásra találásban, akkor már hatalmas segítséget kapott Pusztay Jánosnak az „ugor-finnugor kulturális kozmoszt” rehabilitáló, azt veszélyeztetettsége ellenére is világkulturális értékhagyományként felmutató szándéka. S ha Lemminkeinen anyja a *Kalevala*-ban fiának szétkaszabolt darabjait – több ezer éve is – össze tudta szedni, majd ismét életet lehelt belé, az archaikus eposzi minta a harmadik évezred első századában is azt sugalmazza: most sem lehetetlen ez a vállalkozás.

(Pusztay János: *Irodalmi barangolások a Balti-tengertől az Urálig. I–II. kötet. Collegium Fennougricum – Tokaj-Hegyalja Egyetem, Badacsony – Budapest – Sáropatak, 2024. 346+318 o. ISBN 978-615-5589-34-8. Báthory téka. Főszerkesztő: Pusztay János. Literatura – Studia 1.)*

SZENTIRMAI László

A bábszínháztan és pedagógiája

Gondolatok egy készülő kötet kapcsán

A bábszínháztan és pedagógiája úttörő munka. Az a mondatokként tanulmányozható törekvés nyer benne megfontolandó formát, amely a bábjáték, illetve a tudásátszár-maztatás, valamint a tőle elszakíthatatlan képességfejlesztés halmazát a „tudni, hogy mit” és a „tudni, hogy miként” szilárd ötvözetként tárja elő. Arra vállalkozik, hogy rávilágítson azokra a pontokra, amelyek e meglehetősen sok tudnivalót egybefogó háló csomóit adják.

De a legfontosabb mégiscsak az, hogy a 21. század első negyedéhez illő útmutatóként szolgáljon azok számára, akik értik és elfogadják azt a tételt, hogy a gyermekkorát élő, az iskolázás első lépcsőfokain felfelé haladó (még fiatal) embert felet-több hasznos dolog a bábjáték világába – mind *befogadóként*, mind pedig *alkotóként* egyszerre – be- és átvezetni. Történjék mindez azzal a jól megrajzolt céllal, hogy ebből a komplex önépítő munkálkodásból kilépve, a felnőtté válás kapujában egy kultu-rált fogyasztó álljon, akinek a – harmonikus és arányos emberépítés jegyében – a jobb agyféltekés képességei kifejlesztésével is egyenrangúan foglalkoztak.

Miért is?!

Általánosan elfogadott felfogás szerint a jobb félteke felelős a mintázatok és for-mák felismeréséért, az arcvonásokra való emlékezésért, a művészetek értékeléséért, a humorért, a zenéért, a táncért, a képzelőerőért és a téri képességekért... nem véletle-nül itt gyökerezik és indul az innováció.

„Educating the mind without educating the heart is no education at all”. Ezek Arisztotelész figyelmeztető szavai: „az elme oktatása a szív nevelése nélkül egyál-talán nem nevelés”.¹ A fiatal generációk teljes, holisztikus fejlődésének biztosítása érdekében felül kellene már emelkedni a tanítás (benne a tanulás) kognitív aspek-tusán és támogatni kellene olyan értékek be-, vagy éppenséggel visszailllesztését, amelyek az emóciók talaján tenyésznek és szökkennek szárba. A teljesség igénye nélkül elősorolva ilyenek: az empátia, a bizalom, a becsület, az elszámoltathatóság, a közösség és a szűkebb és a tágabb haza szeretete, s folytathatnám hosszan. He-lyes döntés ugyanis csak az elme és a szív által közösen, az értelem és az érzelem egyensúlyával születethet.

A bábszínháztan és pedagógiája a megszokott trendtől eltérően nem tudomány- vagy filozófiai ág vagy művészeti szakterület elnevezéssel zsúfolja valamiféle „tantárgyi ka-lodába” az elsajátítandókat, így szándékozva elhitetni, hogy ha a tanítvány elmerül a témakör elméleti feldolgozásában, akkor már birtokolja annak átadására való képes-séget is. Ezzel szemben *célirányosan válogatott ismereteket* szerkeszt fejezetekbe, hogy azok az átadásukra bevált metódusokkal ötvözve módszertani segítségként (mintegy receptként) szolgáljanak a mindennapi gyakorlatban. Kikerülhetetlen néhány sar-kalatos elem definíciója: bábjáték, bábszínház, tan /értsd tudomány/ pedagógia stb., leginkább módszertani megközelítésben. Mindenekelőtt a kötet címének elemzése.

A báb – elsősorban – szobor, ami (emberi közreműködéssel) képes mozogni. „Elég, ha egy maszk eltávolodik az arctól, mozgást mutatva, íme máris báb lett; ha az ember megtáncoltat egy szobrot, életet ad neki...”² A báb a világ minden pontján fellelhető, az emberiség évezredekre visszatekintő múltja kezdetétől. Eleinte szent tárgyként, az isteneket képviselve jelent meg a vallási ceremóniákon, s csak később vált világi, hétköznapi színházi eszközzé. Mai, közkeletű nézet szerint megelőzte a színész megjelenését.

Az arc(vonások) formáló, javarészt fejre rögzített és így mozgatott *maszk-tól*, valamint élettelen anyagságából következően merev *szobortól* egyetlen dön-tő mozzanat különbözteti meg a bábót: tagjainak mozgathatósága a megeleve-nedettség érzését kelti a nézőben. Innen szemlélve a báb egy mozgatott tárgy, egy *objektum*, amely emberi közreműködés által keresetten emberi jellemvo-násokkal bíró élőlény benyomását kelti. Ennek egyetlen célja van: valamit, ön-magán túl meghaladót tenni. „Tudjon” cselekedni és az, amit tesz, legyen fontos. Kulcskérdés, hogy a néző által élőnek tételezett, odafigyeléssel követett tárgyban jel-lemet, *sorsot* lásson, cselekedeteiben tán többet is – azt, ami a látottakon alapul. Olyan zár ez, amit annak reményében mutatunk fel, hogy a nézőnél ott a kulcs, legalábbis annak nyers változata, amit épp most készre reszelünk.

A magyar nyelv értelmező szótára szerint a *báb* – egyebek mellett – (1) „Embe-ri vagy állati alakot ábrázoló, kézzel vagy zsinórral mozgatható figura, a bábjáték szereplője.” (2) „Baba, bábú”, azaz kisgyermek játéksszere. (3) Átvitt értelemben „gyenge akaratú, könnyen befolyásolható, mások akarata szerint viselkedő ember”.

(4) „Emberi alakot, szívet, vagy egyebet utánzó mézeskalács sütemény; mézesbáb.”³ Számos egyéb definíció létezik, de bábót (mint fogalmat) most a „megmozdított, holt anyagú figura” értelmében használjuk, mint színházi műfaj – a bábjáték – részesét.

A *bábszínház* „olyan, rendszerint kisméretű színház, amelyben a kézfővel és/vagy az ujjakkal mozgatott, illetve zsinagyról rángatott bábukkal bábjátékot adnak elő.”⁴ Ez a lehető legegyszerűbb definíció, ennél a mai bábszínház lépékekkel bonyolultabb. Lehet kőépület belső, de lehet szabad külső tér, ahol egy vagy több bábos bábokkal visz a nézők elé valamilyen drámai cselekményt, amiben az mutatkozik meg, hogy a szereplők karakterük, aktuális törekvéseik függvényében, céljuk valóra váltása érdekében mit tesznek. Lételeme az „itt és most” történet-, illetve esemény-sor.

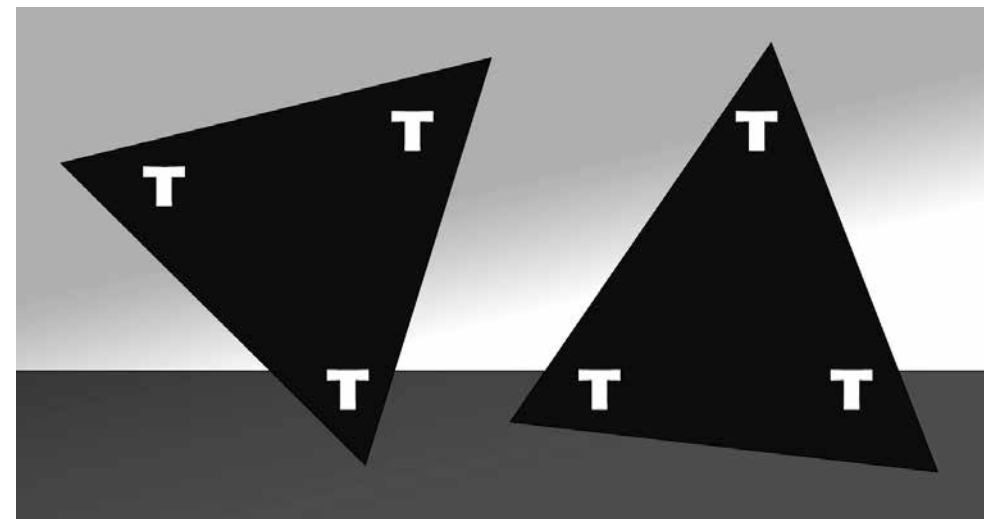
A *pedagógia*: kettős értelemben használt komplex fogalom – egyfelől a nevelés elmélete, tudománya, másrészt az eljárások, szabályok és módszerek rendszer, amelyek biztosítják a nevelési elvek megvalósulását. Itt az utóbbi, metodikai értelemben /alkalmazás/ használjuk és eddig kevésbé megvilágított, praktikus oldalai kifejtésére törekszünk.

Az *alkalmazott bábjáték*: A bábjátékban az irodalom, a képzőművészet, a zene-, a szín- és mozgásművészet sajátos integrációban fonódik össze. Az alkalmazott bábjátékot a dráma autonóm változataként tartjuk számon. Azért kerül be az iskolázásba, mert keretei között megvalósulhat az alkotva tanulás, az érzelmi nevelés, egy eredményesebb személyiségfejlesztés.

Nem speciális változat, hanem a *művészettel való nevelés elvével*, a műfajban rejlő lehetőségek kiaknázásának igényével beiktatott bábjátékos tevékenység, nevelés és oktatás egyben. A bábu, valamint a látványvilág itt alkalmazott képző- vagy iparművészeti termék, a színpadkép alkalmazott építészet, stilizált, tudatosan komponált világ. A zene, az akusztikus effektek keresett használata itt is több és más: tanulságok kifejezése jelképek segítségével. Így az elvont fogalmi gondolkodás kifejlődéséhez, a morál körébe tartozó normák fogalmak, a szokások elsajátításához a bábos-szituációkba ágyazott tevékenység fokozottan alkalmas. Zárásképp kikerülhetetlen a különféle /kis/ mesterségek – a textil-, papír-, fa-, fém-, bőrművesség – területén szerzhető jártasság megszerzése, képességek fejlesztése.

A *tan*.⁵ egymással összefüggő elvek, elképzelések, elgondolások kiérlelt rendszere, amelyeket igaznak és helyesnek fogadunk el. Jellemzően egy szakterület meghatározott kérdésére adott válaszok; elméleti, döntően gyakorlatban is igazolt megoldások rendszere, amit másoknak oktatnak. Ez esetben a *pedagógiai bábszínház*tan a két szó nyelvtanilag megszerkesztett kapcsolata jelentésbeli összefüggésük aspektusából fontos, így értelmezendő az eltérés a jelzős szerkezet általában kötött szórendjétől.

A pedagógusképzés összes problémája vizualizálható egy háromszöggel, sarkain egy-egy „T” betűvel. Helyzete üzenet erejű. Valamikor a hegyén bizonytalanul billeg, vagy épp ellenkezőleg, kimozdíthatatlanul fekszik az egyik oldalán? De mit jelent a három „T”? Felfedem: **T**antern, **T**anár, **T**anuló (vagy Tanítvány), s végképp nem közömbös, melyikük hol található.

Fenn a **T**antern és megkérdőjelezhetetlenül alant a másik kettő? Ugyan mit hozna, ha a **T**anuló érdekei érvényesülnének... és vajon a **T**anár primátusa hova vezetne? Én, ma, a legutóbbival foglalkoznék egy gondolat kísérlet erejéig. A **T**anár szerepét mindennél fontosabbnak tartom. Tapasztaltam, tudom és vallom, hogy senkit sem mire nem lehet megtanítani, ám csaknem mindenkivel el lehet érni, hogy bármit meg akarjon tanulni. Az ok pofonegyszerű – mintakövető lények⁶ vagyunk, szeretünk, vágyunk hasonlítani... az összes celeb és a marketing ebből él. Az ember szeret tanulni, viszont utálja, ha kioktatják.

Mi jellemzi a jó **T**anárt? Mondják: művésze a mesterségének. Igazi mozaikember – tehetség, rátermettség, empátia, karizma... és képesség, lankadatlanul fejlesztett valóságos kompetenciahalmaz. Érzelem és ráció, de patikamérlegesen kimért egyensúlyban! A jó pedagógusképzés feladata felismerni és hívekké tenni azokat, akik nem is sejtették, hogy erre vannak predesztinálva: **T**anárrá lenni.

Ma úgy látom, hogy egy szál magányos embernek csak az egyik **T**-n van valós lehetősége befolyással élni. A tanterv oktatáspolitikai tényező, haladása komótos, ólomsúlyú és a szükségesnél több hivatalnok van a bábák között. A tanulók megszámlálhatatlan számossága, s a terep sokszínűsége, ahonnan jönnek sem fellelkesítő. Jó tanárrá érlelni magát viszont reális lehetőség.

Vigyázat, senki sem mondta, hogy gyerekjáték!

(A *Tökaj-Hegyalja Egyetem támogatásával 2025-ben jelenik meg Szentirmai László „A bábszínháztan és pedagógiája” című kötete. A készülő munkát e közleménnyel ajánljuk olvasóink figyelmébe.)*

Jegyzetek

1 Educating the mind without educating the heart is no education at all = <https://timesofindia.indiatimes.com/readersblog/newvibe/educating-the-mind-without-educating-the-heart-is-no-education-at-all-40011/> (utolsó megtekintés: 2025. január 15.)

2 Olenka Darkowska-Nidzgorski – Denis Nidzgorski: Marionnettes et Masques: Au coeur du théâtre africain. Institut International De La Marionnette Sépia, Paris, 1999. ISBN 978-2-84280-025-3. Az afrikai bábkok évszázadok óta léteznek és jelentős társadalmi szerepet játszanak az afrikai társadalomban. A hagyományos mítoszokból erednek, nem gyerekek szórakoztatására szolgálnak. A könyv számba veszi az afrikai bábkok és színházi maszkok eredetét, jelenlegi szerepét és jövőjét.

3 A magyar nyelv értelmező szótára. Első kötet. A–D. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1959. 381. o.

4 Uo. 385. o.

5 <https://wikiszotar.hu/ertelmezo-szotar/Tan> (utolsó megtekintés: 2025. január 15.)

6 Elliot Aronson: A társas lény. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1994.

Körök 8.3

GODZSÁK Attila

A Szent Jobb Sátoraljaúj helyben, 1939

A Szent Jobb, Szent István király jobbkeze az egyik legjelentősebb szakrális ereklye Magyarországon. Az uralkodó halála után trónviszályos, zűrzavaros idők következtek, ezért a fehérvári káptalan, féltve a bebalzsamozott és mumifikálódott holttestet a megszenteltségtenítéstől, kiemelte a bazilika közepén álló márványszarkofágból és az épségben megmaradt jobb kezét leválasztották róla. Ez után az ereklye eltűnt, később Szent László király uralkodásának idején került elő. Ekkortól kezdődött nyilvános tisztelete és ünnepe. Az Aranybulla pedig törvénybe iktatta tiszteletét. A 16. században a Balkánon őrizték a Domonkos rendi szerzetesek. A Jobbot Mária Terézia szerezte vissza, Budára vitette és elrendelte augusztus 20-ának, mint Szent István király napjának megünneplését. Az 1900-as évek elején a budavári palota Zsigmond-kápolnájába került, ahol 1944-ig volt látható.

1938 kettős szentév volt a magyarság számára. Hazánkban rendezték meg a XXXIV. Eucharisztikus Világkongresszust és Szent István emlékét tartottak az uralkodó halálának 900. évfordulója alkalmából. A két rendezvény hivatalosan nem, de a gyakorlatban mégis összefonódott. Már 1937-ben elhatározták, hogy országjárásra viszik a Szent Jobbot, s közvetlenül a világkongresszus befejezése után el is indult az ereklye, hogy körbeutazza az országot.

A Szent István ünnepi év nyitányának május 30-át választották, amely a Szent Jobb megtalálásának évfordulója volt.¹ A Szent Jobbot ezután indították el az ország különböző pontjaira. Első útját május 31-én Esztergomban tette és július 4-én Nyíregyháza, Miskolc, Eger, Gyöngyös és Hatvan városokat érintve ment utolsó körútjára.² Az eredeti tervek szerint ekkor Sátoraljaúj helybe is elhozták volna, de végül ez nem valósult meg.

A Szent Jobbot vivő ún. „Aranyvonat” szerelvényét Urbányi Vilmos és Márton Lajos tervei szerint építették át egy szalonkocsiból. A mozdony után három vagon következett, elől és hátul egy-egy luxus személykocsi, amelyekben a koronaórság pihenőben levő állománya, illetve a kíséret egyházi, valamint világi tagjai tartózkodtak. Középpont kapott helyet a speciálisan kiképzett vagon, az „aranykocsi”, amelynek kétoldalt nagy felületen üvegfalai voltak, hogy az ereklyét ott is jól láthassák, ahol azt nem emelték le a vonatról, hanem csak áthaladt a szerelvény. A szerelvény külső falán, mindkét oldalán az 1038–1938 évszámok hirdették a szent király jubileumát.

A díszítés ornamentikája a magyaros és az egyházas motívumokat egyesítette és variálta. A kocsi tetején bíborszínű és zöld-arany keretből emelkedett ki az aranyozott Szent Korona nagyméretű másolata, amelynek két oldalán két-két címertartó angyal térdelt. A kocsi egyik oldalát magyaros motívumú arany és ezüst keretben Szent Gellért, Szent Imre, Szent István és Boldog Gizella egész alakos képe díszítette, magyar és Árpád-házi angyalos címerek között. A szerelvény másik oldalán Boldog Margit, Szent Mór, Szent László és Szent Erzsébet életnagyságú alakjai sorakoztak, hasonlóan dús aranyozású keretben. Az aranykocsi belseje is roppant díszes volt. Az ereklyét pedig egy speciális tartón helyezték el, amely a rázkódásokat csillapította.³

Később, 1938 után még több kisebb útra elindult a Szent Jobb és az „Aranyvonat”. Az 1938-as és 1942-es útján a mozdony díszre koszorúval övezett kettőskeresztet ábrázolt, majd ugyanezt Szent István arcképével kiegészítve. 1939-ben, amikor a benünket is érintő felvidéki útját tette meg, szent koronás, árpád-sávós pajzsot áttörő kettőskeresztes díszítésű mozdonydísszel közlekedett.⁴ Erről ismerhetők föl az 1939-ben készült fényképek.

Egy elmulasztott lehetőség: 1938

A *Felsőmagyarországi Hírlap* beszámolt arról, hogy az előzetes tervek szerint a nyár folyamán 19 városba, köztük Sátoraljaújhelyre tervezték elvinni a Szent Jobbot.⁵ A tényt a menetjegyiroda vezetője is megerősítette, aki részt vett az ország 42 menetjegyiroda-vezetőjének értekezletén, ahol a rendezőbizottság ismertette az útvonaltervet. A *Felsőmagyarországi Hírlap* a következőképpen kommentálta az eseményt: „A rendezőbizottságra emberfelettien nagy munka vár. A magyar nemzet szent ereklyéit még soha nem látott ünnepi pompával kívánják fogadni. De ezenkívül nehéz munkája lesz a rendezőségnek a várható hatalmas idegenjárás zavartalan lebonyolításával is.”⁶ 12-15000 zárandokra számítottak Sátoraljaújhelyben. Felkészültek arra is, hogy vélhetően háromezer ember étkeztetéséről és 3-400 fő elszállásolásáról is gondoskodnia kell a városnak.⁷

A Szepesi Szövetség, amely ezen az éven állította föl a Szent István Kápolnát a Magyar Kálvária emlékműegyüttes harmadik elemeként, tervei szerint a Szent Jobb ideérkezése előtt szeretne volna felavatni az épületet, hogy az „már hirdesse a magyar lélek élniakarását.”⁸ Szerették volna, ha az ereklye a hegyre is felzarándokol.

Május 7-én azonban „Az egyház bár felkészült a Szent Jobb fogadására, nem hozzák Sátoraljaújhelybe” cím fogadta a *Felsőmagyarországi Hírlap* olvasóit. Az ok városunk mérete volt. „A szent ereklyét az országnak csak nagyon kevés városába viszik, ahol mód van a legnagyobb szabású pompa kivitelére. Sátoraljaújhely és más városok túl kicsinyek ahhoz, hogy kifejthessék azt a külsőségekben is hatalmas pompát, melyet az egyház a nemzet szent ereklyéjének fogadásánál feltétlenül megkövetel.”⁹

Ehhez kapcsolódva a MÁV 50%-os utazási kedvezményt engedélyezett Zemplén vármegyéből július 4-5-re Miskolcra, Egerbe és Gyöngyösre, a Szent Jobb ott tartózkodása idejére.¹⁰ Ám pár perc erejéig mégis csak megállt az „Aranyvonat”

Zemplénben, a szerencsi állomáson, mégpedig július 4-én. Az előzetes tervek szerint a Nyíregyházáról induló szerelvény 9 óra 47 perckor érkezett Szerencsre és 8 perc múlva indult tovább.¹¹ Már a tokaji állomásra hatalmas tömeg gyűlt össze hódolatát tenni, Szerencsen pedig még többen fogadták az ereklyét. Itt a vármegye hivatalos, tíztagú küldöttsége fogadta a vonatot, Fáty István főispán és Bornemissza Miklós alispán vezetésével, mellettük a katolikus egyház, a helyőrség, hivatalok, egyesületek képviselői is mind-mind várták a Szent Jobbot. A vonat pontosan érkezett, a terveknek megfelelően. Fáty István mondott beszédet, majd vallásos énekek és a *Himnusz* hangzott el az ott tartózkodás ideje alatt. A vármegye hivatalos küldöttsége ez után az ereklyével együtt utazott Miskolcra, hogy részt vegyenek az ünnepi körmenetben. Sátoraljaújhelyt a polgármester (Orbán Kálmán) betegsége miatt Szentandrassy Pál árvaszéki ülnök képviselte.¹²

Szent István emlékévk Zemplénben

Az ereklye ideérkezésétől függetlenül, 1938-ban Zemplénben is megrendezték a Szent István emlékévet, amely bár nem a Szent Jobb fogadásával összekapcsolva történt (mint pl. Borsod vármegye esetében), megérdemel egy rövid összegzést, hiszen időben közrefogja a Szent Jobb tervezett és végül megvalósuló útja.

A vármegye minden településén tartottak iskolai ünnepségeket. Sátoraljaújhelyben a Magyar Turista Szövetség május 26-án a Hősök temetőjében adózott az el-esettek emlékének, majd este a vármegyeháza dísztermében a turisták ünnepélyes közgyűlésére került sor. Másnap a Magyar Kálváriához zárandokoltak el. Ebben az évben emelték a már említett Szent István kápolnát a Szár-hegyen, amelynek átadására szeptemberben került sor. A kápolnánál ezek után több rendezvény zajlott le. Decemberben a Magyar Országos Véderő Egylet tartott Szent István előadást. A sátoraljaújhelyi kegyestanítórendi római katolikus gimnázium pedig 1939 januárjában és februárjában előadássorozatot rendezett, *Szent István Európája*, *Szent István Magyarországa*, *Szent István családja*, *Szent István tízparancsolata*, *A Szent István-korabeli magyar művészet* és *A Szent István év tanulságai* címekkel. A Szociális Misz-szió sátoraljaújhelyi csoportja pedig a Szent Imre dalárdával Sík Sándor *Szent István* című művét vitte színre februárban.¹³

Ebben az évben rendezték meg először a ma Országos Kéktúra néven ismert, egész országot érintő túrát, „Szent István staféta” névvel. A túrázók március 24-én érkeztek Sátoraljaújhelybe, Zsitvay Tibor vezetésével. Ezen az estén száz terítékes vacsorát rendeztek, majd napokig a Zemplént járták.

Mégis lesz örömműnap a városban: 1939

Az „Aranyvonat” közlekedési idejének menetrendjét eredetileg 1938. május 31. és október 2. közé tervezték, ám mint láthatjuk, az előzetes programot a történelem felülírta. A Szent Jobb felvidéki útja az első bécsi döntés után, 1939 tavaszán valósult

meg. Ekkor juthatott el végre az ereklye Sátoraljaújhelybe,¹⁴ ugyanis az időközben hazánkhoz visszacsatolt részekre is el szeretnék volna azt vinni.

Az Actio Catholicától az alispán részére április 20-án küldtek levelet, amelyben közlik az örömhírt, hogy az 1938-ban megkezdett országjárást a tárgyévben folytatják. Mivel a tervek szerint az ereklye a városba is megérkezik, a pontos egyeztetés végett kérték, hogy az alispán jelenjen meg Budapesten április 24-én, akadályoztatása esetén pedig képviseltesse magát.¹⁵

Az „Aranyvonat” 1939. évi programtervében május 6-án, szombaton és 7-én, vasárnap Ipolyság, Balassagyarmat, Losonc, Rimaszombat, Rozsnyó, Fülek, Salgótarján és Pásztó szerepelt, míg május 17-én, vasárnap Sátoraljaújhely, Ungvár, Munkács, Csap, Battyú és Beregszász.¹⁶ A szerelvény megvalósult útvonala végül a következő lett: április 29–30. Veszprém és Komárom; május 6–7. Ipolyság, Balassagyarmat, Losonc, Rimaszombat, Rozsnyó; május 13. Hatvan, majd egy nappal később Sátoraljaújhely, Munkács, Ungvár, Beregszász, Battyú.

A Magyar Királyi Posta 1939. április 27-én „Különleges keletbélyegzők használata az ipolysági, balassagyarmati, losonci, rimaszombati, rozsnyói, salgótarjáni, sátoraljaújhelyi, ungvári, munkácsi és beregszászi postahivatalnál” címen rendeletet bocsátott ki, amely a következőket tartalmazta: „Értesítem a postahivatalokat, hogy az Aranyvonat folyó évi útjaival kapcsolatban folyó évi május hó 6-án az ipolysági, balassagyarmati, losonci és rimaszombati, május hó 7-én a rozsnyói és salgótarjáni, május hó 14-én pedig a sátoraljaújhelyi, ungvári 1. számú, munkácsi és beregszászi postahivatal „A SZENT JOBB ORSZÁGJÁRÁSA” feliratú, a hivatal nevével és kelettel ellátott különleges keletbélyegzőt fog használni a nála feladott levélpostalai küldemények egy részének lebélyegzéséhez.”¹⁷

Az „Aranyvonat” Tiszalúc, Szerencs, Bodrogkeresztúr, valamint Olaszliszka–Tolcsva állomásokon lassítva haladt végig.¹⁸ A Szent Jobb közel másfél órát tartózkodott a Sátoraljaújhelyben: reggel 7-kor érkezett meg és 8 óra 26 perckor indult tovább. Az állomáson katonai díszszázad várta, valamint a város egyházi, világi és katonai előkelőségei.¹⁹ Az érdeklődő tömegnek legkésőbb fél 7-ig el kellett foglalnia a helyét a kijelölt részekben, mert akkor lezárták az utcákat. Az ereklyét a Kossuth Ferenc (a mai Fasor) és a Dohány utcán át vitték a sportpályára díszkísérettel. A gyalog-körmenet sorrendje a következőképpen épült fel: az élen a katonai zenekar haladt, amelyet a díszszázad első fele követett, ez után az alsópapság, majd Pajtás Ernő koronaőr őrnagy, közvetlenül a Szent Jobb előtt. Utána az ereklye őre, Mészáros János, majd a közjogi és egyházi méltóságok, Angelo Rotta, Mihalovics Zsigmond és Serédi Jusztinián haladtak. Őket követte a díszkíséret, majd a helyi előjáróságok és végül a díszszázad második fele. A sportpályán Serédi Jusztinián hercegprímás tartott szentmisét, amely után Hamvas Endre prépost tartott tíz perces szentbeszédet a Szent Jobb történetéről és jelentőségéről.²⁰ Az esemény után tizenöt kocsival és autóbusszal vitték vissza a díszkíséretet és a Szent Jobbot a pályaudvarra.²¹

A vonattal érkezők listáján név szerint harminc személy szerepel, köztük Serédi Jusztinián hercegprímás, Huszár Károly egykori miniszterelnök, valamint Bangha

Béla páter. Név nélkül 11 díszruhás alabárdos koronaőr altisztet, három katonai küldöncöt, valamint egy komornyikot és egy fotóriportert tüntettek fel rajta.²²

Ezután indult a szerelvény Ungvár, Munkács, Beregszász irányába, ahonnan visszaútban 15-én hajnalban érkezett és 10 percre ismét állt az állomáson, a MÁV hivatalos menetrendje szerint.²³

Talán még említésre érdemes az „Aranyvonat” további útja Zemplén vármegyében. Miután elindult Sátoraljaújhelyből, a tervek szerint Borsi, Bodrogszerdahely, Szomotor, Örs és Nagygyéres településeknél lassítva haladt a szerelvény, a perbenyiki állomáson pedig 9 óra 6 perctől öt percet állt, amely után Bélyben is vesztegelt hat percet. Az alispán előre kérte a főszolgabírókat, hogy hívják fel a lakosság figyelmét az állomásokon való megjelenésre ünnepi öltözetben.²⁴ Egy kortárs szemtanú visszaemlékezése szerint a Szent Jobb Sárospatak állomáson szintén lassítva haladt át, vagy még Sátoraljaújhely előtt, vagy másnap, a visszafelé történő útján.²⁵

Végezetül egy korra jellemző apró adalék: az esemény után levél jelent meg a sajtóban, amely szerint a felvonulás útvonalán az egyik ház nem volt nemzeti zászlóval feldíszítve. A panaszos szerint két, Borsiban élő idős ember felemlégette, hogy bezeg ha a csehszlovák elnök, Beneš, „csak tüszentett egyet”, máris ki kellett helyezni a cseh zászlót, ezért bosszantó számukra, hogy itt nincs betartatva a rend.²⁶

A történelem viharainak következtében a Szent Jobb országjárására legközelebb Szent István király halálának 950. évfordulóján, 1988-ban kerülhetett sor ismét. Ebben az évben az érseki és a püspöki székvárosokban, valamint Pannonhalmán fogadták tízezrek a nemzeti ereklyét.

Jegyzetek

1 Gergely Jenő: Eucharisztikus Világkongresszus Budapesten, 1938. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1988. 146. o.

2 Uo. 149. o.

3 Bereznai Oszkár – Puchner Endre: A Szt. István Jobbját szállító aranyvonat leírása = Vasúti és Közlekedési Közöny, 69. évf. 48. szám, 1938. június 12., 581–584. o.

4 Kovács Ferenc: A kettős szentév és a Szent Jobb országjárása 1938-ban = Katonaújság, 4. évf. 2. szám, 2013. április, 24–25. o.

5 Elhózzák Sátoraljaújhelybe is a Szent Jobbot = Felsőmagyarországi Hírlap, XLI. évf. 12. szám, 1938. március 19., 2. o.; Zemplén, LXIX. évf. 12. szám, 1938. március 20. 1. o.

6 Ünnepi pompával fogadják a Szent Jobbot = Felsőmagyarországi Hírlap, XLI. évf. 13. szám, 1938. március 26., 1. o.

7 Felsőmagyarországi Hírlap, XLI. évf. 19. szám, 1938. május 7., 1. o.

8 Magyar Nemzeti Levéltár Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár Sátoraljaújhelyi Fióklevéltár (a továbbiakban: MNL BAZ ML SFL) IV. 2419. a/9. dob. 481. Vö. Magyar Testvéreim! = Felsőmagyarországi Hírlap, XLI. évf. 17. szám, 1938. április 23., 1. o.

9 Az egyház bár felkészült a Szent Jobb fogadására, nem hozták Sátoraljaújhelybe = Felsőmagyarországi Hírlap, XLI. évf. 19. szám, 1938. május 7., 1. o.

10 50%-os utazási kedvezményt engedélyezett a Máv. Miskolcra, Egerbe és Gyöngyöstre a Szent Jobb ottartózkodása alkalmából (sic!) = Felsőmagyarországi Hírlap, XLI. évf. 26. szám, 1938. június 25., 1. o.

11 A Szent Jobb zempléni útja = Felsőmagyarországi Hírlap, XLI. évf. 27. szám, 1938. július 2., 1. o.

12 A Szent Jobb Zemplénnvármegyében (*sic!*) = Felsőmagyarországi Hírlap, XLI. évf. 28. szám, 1938. július 9., 1. o.

13 A Szent István Emlékév. Kiadja A Szent István Emlékév Országos Bizottsága. Budapest, 1940.

14 Hajagos Csaba: „Óh áldott szent jobbkez...” A Szent Jobb országjárásának kecskeméti állomása = Múltbanéző. Az MNL Bács-Kiskun Megyei Levéltára elektronikus folyóirata, 8. szám, 2014. február 28. (https://mnl.gov.hu/mnl/bkml/multbanezo_8_7) (utolsó megtekintés: 2025. január 15.)

15 MNL BAZ ML SFL IV. 2405/b. 4940/939

16 Szendrey Anita: Adalékok a beregszászi római katolikus egyház történetéhez (1938–1944) = Acta Beregsasiensis, 9. évf. 2010. 1. szám, 210. o.

17 Rendeletek Tára a Magyar Kir. Posta részére, 1939. 18. szám, április 29., 131. o.

18 MNL BAZ ML SFL IV. 2405/b. 4940/939

19 MNL BAZ ML SFL IV. 2405/b. 5673/939; Zemplén LXX. évf. 18. szám, 1939. április 30., 1. o.; LXX. évf. 19. szám, május 7., 6. o.

20 A sajtó szerint Mihalovics Zsigmond pápai prelátus mondott szentbeszédet, amely az eredeti terveknek felelt meg, de mivel a legkésőbbi levéltári forrás nem őt említi, Hamvas Endre beszédét tartom valószínűbbnek. A sajtó előre készült sajtóanyagból is dolgozhatott.

21 MNL BAZ ML SFL IV. 2405/b. 4940/939; 5673/939; Zemplén, LXX. évf. 18. szám, 1939. április 30., 1. o.; LXX. évf. 19. szám, május 7., 6. o.

22 MNL BAZ ML SFL IV. 2405/b. 4940/939,

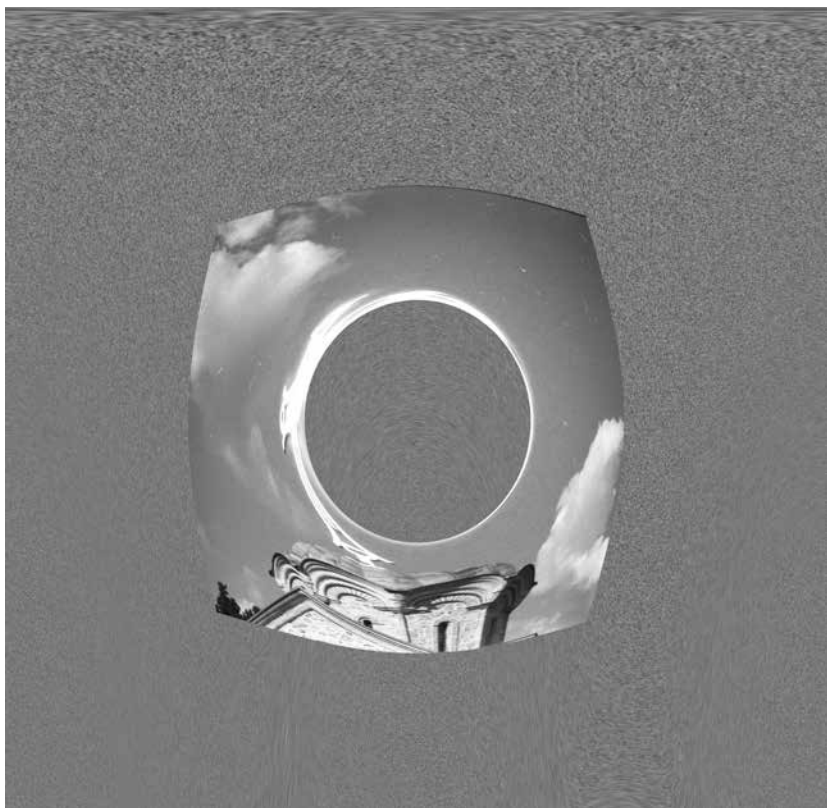
23 Szendrey Anita: Adalékok a beregszászi római katolikus egyház történetéhez (1938–1963). Pályamunka a Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei helytörténeti pályázatra, 2009. II. helyezett. Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltár Adattára, 912. leltári szám. I. melléklet

24 MNL BAZ ML SFL IV. 2405/b. 4940/939

25 Takács Béla: Állomások = Zempléni Múzsza, I. évf. 2. szám, 2001. május, 65. o.

26 Zemplén, LXX. évf. 21. szám, 1939. május 21., 6. o.

Körök 4.2

ERDŐS Tamás

Közösségi borászati feldolgozók Tokaj-Hegyalján

Tokaj-Hegyalján, hároméves program keretében, kizárólag hazai támogatásból származó 8,2 milliárd forint (és további kiegészítő források) felhasználásával közösségi feldolgozóközpontok épültek három településen, valamint teljesen megújult a tarczali Tokaji Kutatóintézet (teljes nevén Tokaji Kutatóintézet Szőlészeti és Borászati Kutató Nonprofit Kft.) A projekt hivatalosan 2019. november 30-án zárult. Az avatóünnepségen Nagy István agrárminiszter így foglalta össze a fejlesztés lényegét: „A minőség kiegyenlítését szolgálja az elsőként a Tokaji Borvidéken megvalósított közösségi borászati központ, amely példaként szolgál más borvidékek számára is. A létesítményeket üzemeltető Tokaji Szőlő- és Bortermelési Községi Infrastruktúra Központ Nonprofit Kft. szolgáltatásai mindenki számára elérhetőek. Így nem kell minden apró pincészetnek költséges beruházásokat végrehajtania a modern borkészítés feltételeinek megteremtése érdekében, hanem a ma ismert legmodernebb eszközök állnak rendelkezésükre a közösségi borászati központokban. A termelők megőrizhetik boraik sajátos jellegét, miközben kiváló körülmények között készülő, magas minőségű terméket állíthatnak elő. Ez segít megőrizni a borvidék sokszínűségét is.” (*Bor és Piac, 2019. november 15.*)

Hercegekúti
Közösségi
Feldolgozóüzem
(3958 Hercegekút,
hrs: 034/8)

A Tokaji Szőlő- és Bortermelési Községi Infrastruktúra Központ Nonprofit Kft-t a beruházás megvalósítására és a létrejött kapacitások működtetésére alapította a Tokaj Borvidék Hegyközségi Tanácsa. Három szolgáltató borászati központot létesítettek: Hercegkúton, Tállyán és Bodrogkisfaludon. Utóbbihoz tartozik a közösségi beszerző központ, ahol a termelők kedvezőbb feltételekkel szerezhetik be a szőlészeti-borászati segédanyagokat, s itt működik a cég központja is. Kialakítottak továbbá egy szőlőműveléshez szükséges, bérelhető, korszerű gépparkot. A fejlesztéssel – a szőlőfeldolgozás és a borkészítés teljes folyamatán túl – olyan szolgáltatások váltak elérhetővé, mint például a precíziós lézer vezérelt oltványültetés, a mobil rendszerű szűrés, címkézési és palackozási lehetőséget kínáló technológia, a must, a gyöngyöző- és habzóbor palackozása vagy a pezsgőkészítés lehetősége. A projekt részeként Tarcalon felépült a szőlészeti-borászati kutatóközpont új épülete, amelyben egy 21. századi laboratóriumi berendezés kapott helyet.

Történeti előzmények

A Tokaji Borvidék (vagy Tokaj-Hegyalja Borvidék) 1737 óta a világ első zárt borvidéke, amelyet az UNESCO 2002-ben *Tokaj-hegyaljai történelmi borvidék kultúrtáj* néven vette fel a világörökségi listára. A borvidék névadója és egyben jelképe Tokaj városa, amely borának köszönhető tett szert világhírnévre, ezzel Magyarország egyik jelképévé vált. A világhírnevet a tokaji aszú alapozta meg, ami akkor is igaz, ha a történeti leírások szerint az első aszúbor elkészítése nem Tokaj városához kötődik. Bátran állíthatjuk, hogy a borvidék hazai és nemzetközi rangját a borvidéket ma alkotó 27 település szőlő- és bortermelésének összessége vívta ki az évszázadok során.

A borvidék Magyarország északkeleti részén a Zempléni- (Tokaji-) hegység déli, délkeleti lábainál húzódik, aktív borszőlő termőterülete 5.189 hektár (2021), a termelt szőlő mennyisége 186.666 mázsa (2020), bortermelése 110.818 hektoliter (2020).

1980-as évekre a borvidék bortermelése – ezzel összefüggésben szőlészeti tevékenysége is – a KGST piacok igénye szerinti minőségi és mennyiségi paraméterekhez igazodó szakmai elvárásokhoz igazodott. Ennek legfőbb jellemzője az óriási mennyiség, de csekély minőségi igény volt. A borvidék szőlőtermelési szerkezete ennek megfelelően alakult át. Az 1960-as évektől kezdve a hegyaljai termőterületek a minőségi szőlő- és bortermelésre legalkalmasabb, meredekebb, kövesebb hegyoldalokról fokozatosan a déli lejtőkre, a gépi technológiával jobban művelhető, de minőségi termelésre alig alkalmas területekre költöztek. Akkoriban a fajta- vagy dűlőszelekció háttérbe szorult, hiszen a legnagyobb (szovjet) piac számára ezek a fogalmak nem voltak értelmezhetők. Az egyetlen termelő, felvásárló és feldolgozó állami nagyvállalat, a Tokaj-hegyaljai Állami Gazdasági Borkombinát (utóda a Tokaj Kereskedőház, a mai Grand Tokaj) mellett a települési termelőszövetkezetek (szakszövetkezetek) és több ezer hegyaljai kis és közepes szőlőtermelő voltak a termelés szereplői. Hivatalos kereskedelmi forgalomba döntően a Borkombinát borai kerülhettek, bár a kereskedelmi forgalmazást szigorú szabályok nem korlátozták (pl. jövedéki törvény nem volt, a hozzáadott répacukor és

kannás értékesítés nem volt tiltva). A borok hazai és külföldi értékesítését állami külkereskedelmi vállalatok végezték (Hungarovin, Monimpex). A különböző nagyságú termőterülettel rendelkező kistermelők a termelt szőlőt vagy mustot a Borkombinát, illetve a szakszövetkezetek részére értékesítették, kis mennyiségben saját fogyasztásra, hagyományos technológiával készítettek bort (ez volt a „házibor” vagy „termelői bor”).

Az ekkortájt hazai vagy nemzetközi piacon eladott tokaji bor hagyományos (oxidatív), azaz hordós erjesztésű volt, hiszen a reduktív (zárt, irányított, tartályos rendszerben történő erjesztés) technológia háttere még nem vagy nagyon csekély mértékben volt biztosított. Az aktuális piac sem fogalmazta meg ezirányú igényét, hiszen nem is ismerte.

A piaczgazdaság bevezetésének következményei

A fentiekben vázolt állapotban érte a borvidéket az 1990-ben bekövetkezett rendszerváltás és a piaczgazdaság bevezetésének minden következménye, úgymint a mennyiségi termelés által termelt borok korábbi piacának gyors beszűkülése; az új piacok átmeneti hiánya; a termelőszövetkezeti rendszer összeomlása, átalakulása; a privatizáció; a külföldi borászati cégek megjelenése Tokaj-Hegyalján; a gazdasági válság, a magas infláció, a fejlesztési források alacsony szintje; a szőlészeti-borászati szakma jövőképe hiánya.

A borvidék szőlészete és borászata a bekövetkezett események hatására szinte „sokkszerű” állapotba került. A 90-es évek elején történt privatizáció során borászati fektető nyugati (francia, német, spanyol) cégek megjelenése a mai napig viták, vélemények keresztüztüében áll. Ami azonban egyértelműen pozitív hatással volt a borvidékre, az az új szőlészeti módszerek és borászati technológia megjelenése. Ezek már a modern piaci trendek, fogyasztói igények figyelembe vételével történő termelést helyezték előtérbe. A piac, a fogyasztói igények kényszerítő hatása gyökeres változást hozott a tokaji bor termelésében. Amíg 1990-ben a Tokaj-Hegyalján termelt és fogyasztott borok 90-95%-a oxidatív technológiával készült, addig a 2010-es években ez az arány megfordult.

Tállyai Községi
Feldolgozóüzem
(3907 Tállya,
687/2. hrsz.)

A borvidék kezdetben nagyon nehezen vette tudomásul ezt a piaci nyomás hatására kialakult változást, amely nemcsak érzelmi, morális kérdés volt, hanem gyökeres módosítást kívánt a termelési szerkezet átalakításában, mind a módszerek, mind a technológia terén, nem beszélve az értékesítés gyakorlatának teljes átformálásáról.

A folyamatok eredményeképpen húsz év leforgása alatt lényegesen átalakult a termelés, a termőterületek szerkezete, ugyanis az egy hektár alatti szőlőterületek gazdái és az idősebb gazdák felhagytak a termeléssel, utódaik nem folytatták a hagyományt; a kistermelői struktúra helyett közepes méretű gazdaságok alakultak ki; a közepes és nagyobb gazdaságok felvásárolták a több hektáros, kisebb gazdaságokat; a felvásárlási árak csökkentek, a termelés önköltsége folyamatosan nőtt, a piaci lehetőségek nagyobb befektetések, a termelési hatékonyság növelése nélkül beszűkültek; a mennyiségi termelést felváltotta a minőségi termelés (ez a folyamat van ma is a viták középpontjában); a kis háztáji borászatok nem tudták tartani a versenyt a közepes vagy nagyobb borászatokkal sem termelési, sem technológiai, sem értékesítési szempontból. A kialakult birtokszerkezet és az ehhez kapcsolódó technológiai fejlettség alapvetően meghatározta a termelés és értékesítés piaci esélyeit. A közepes és nagyobb borászatok rendelkeztek a minimális saját szőlőterülettel és a megfelelő minőséget biztosító szőlőtermelői beszállítói háttérrel.

A Tokaji Borvidék mai helyzete

Az elmúlt harminc évben a borvidék jellege, arculata folyamatosan átalakult. A mennyiségi termelést fokozatosan felváltotta a minőségközpontú termelés. Ezt erősítették az egymást követő jogi szabályozások, amelyek alapja a „bortörvény”. A folyamat nem zárult le, hiszen a piac fejlődik, átalakul és ehhez kell igazítani a kereteket is. A termőhelyek fokozatosan visszaköltöznek a magasabban fekvő, nehezebben művelhető, de sokkal jobb minőségű szőlőt teremni képes hegyoldalakra. A fajtaszelekció alapvető elvárás, hiszen csak megfelelően termelt és válogatott szőlőből lehet nemzetközileg is piacképes bort előállítani. Hatalmas fejlődésen ment át mind a szőlőművelés, mind a borkészítés technikai-technológia háttere is.

Bodrogkisfaludi
Közösségi
Feldolgozóüzem és
Gazdabolt (3917
Bodrogkisfalud,
hrsz: 135/13)

Jelentősen csökkent a néhány száz négyszögöles kisbirtokok száma, a termőterületek koncentrációja nyomon követhető. Ezzel párhuzamosan alakultak ki a kis- vagy közepes gazdaságok, emellett a borvidéken 22 nagyborászat jött létre, amelyek száma idővel tovább bővült. A közepes és nagyborászatok rendelkeznek a megfelelő technológiai háttérrel, de a kisborászatok egy igen jelentős része, illetve a termelők – a szükséges fejlesztések, források hiányában – külső segítség nélkül nem tudják teljesíteni a minőségi termelés számos követelményét.

2014-ben megtörtént a Tokaji Borvidék kiemelt térséggé nyilvánítása. Ennek alapján a területfejlesztési koncepció és program kidolgozását és más közös területfejlesztési feladatokat a térségben a Tokaj Borvidék Fejlesztési Tanács látja el. Kétéves munka eredményeként 2016-ban elkészült a Tokaji Borvidék területfejlesztési programja *Hagyomány – természet – modernitás* címmel, amely átfogó elemzést ad a borvidék akkori helyzetéről és számos helyesnek vélt irányt fogalmaz meg a fejlődés útján.

A program *Közösségi infrastruktúra kialakítása és fejlesztése* című fejezete leírja, hogy „az intézkedés keretében megvalósuló fejlesztések célja a kis borászatok borkészítési technológiai hátterének javítása, a borvidéken általánosan elérhető közösségi infrastruktúra park, eszközök kialakításával, mely a borvidék átfogó fejlesztését szolgáló intézkedések sorában kiemelt helyen szerepel. A borkészítés infrastrukturális hátterének fejlesztésével a térség revitalizációja történik meg, biztosítva a tőke és eszközhiánnyal küzdő kis- és középvállalkozások, egyéni vállalkozók és őstermelők számára a szőlőfeldolgozáshoz és borkészítéshez kapcsolódó technológiai hátteret versenyképességük javítása, illetve a minőségi borkészítés támogatása érdekében. A fejlesztés során alkalmazott technológiai eszközöknek alkalmasnak kell lenniük arra, hogy a megtermelt szőlőből magas színvonalú szakmai tanácsadás mellett, az adott birtok egyediségét is megtartva, kiváló minőségű bor készüljön. A szőlőterületek arányában létrehozott korszerű borászati üzemek, elsődleges feladata szőlőfelvásárlási, szőlő-feldolgozási és borászati technológia szolgáltatások nyújtása a termelők részére, továbbá az üzemekben keletkező jelentős mennyiségű melléktermék (pl. törköly) hasznosítása is. A fejlesztések során olyan közösségi mobilinfrastruktúra létrehozására is törekedni kell, melynek keretében mobil (gépkocsira szerelt) komplett palackozó sor, szűrőrendszer és csomagoló rendszer rendelhető a pincészetekhez, mely során, a helyszínen kerülhet sor a bor palackozására, szűrésére és csomagolására.” (*Hagyomány – természet – modernitás. 2016. június 28.*) Az előkészítő folyamat során ez az operatív tervi intézkedés alapozta meg a későbbi fejlesztési források allokációját.

A közösségi feldolgozók nemzetközi történeti előzményei

A közösségi borászat ötlete egészen a 19. századig nyúlik vissza, akkor szövetkezeti formában jelent meg. Elsőként Neckarsulmban (Württemberg) fogtak össze a német borászok, ők az 1833-as, több tartomány között létrejött vámunióra és így az olcsó borok szabad áramlásának megindulására válaszul közös préselésbe és értékesítésbe kezdtek.

Ide sorolható a szintén a 19. század első felében Spanyolországban létrejött „sherry termelési lánc”. Az ún. bodegasok szerepük szerint három csoportba osztha-

tók (bár manapság már elmosódnak a határok). Leegyszerűsítve a termelő bodegasok (bodegas de producción) az ültetvénybirtokosok, ők készítik az újbort. Az érlelő és tároló bodegasok (bodegas de crianza y almacenado) a három központi városban (Jerez de la Frontera, El Puerto de Santa María és Sanlúcar de Barrameda) található, csak érleléssel foglalkoznak. A lánc utolsó tagjai az érlelő és szállító bodegasok (bodegas de crianza y expedición), szintén a három központi városban helyezkednek el. A középsőtől kapott borokat a saját solera rendszerükben házasítják, érlelik tovább majd értékesítik bel- és külföldön.

A szövetkezeti mozgalom egyik legnagyobb sikertörténete Champagne-ban íródik: a borvidék ötödik legnagyobb pincészete szintén szövetkezeti rendszerben működik. Henri Macquart (korábban a szőlőtermelők céhének elnöke) az 1970-es túlermelési válság után győzte meg a termelőket, hozzanak létre közös tárolópincét, illetve feldolgozó egységet. 1972-ben alakult meg a Centre Vinicole de la Champagne, ami ma Champagne Nicolas Feuillatte néven működik. A teljes borvidéki terület 7%-áról, összesen 5500 termelőtől dolgozzák fel a szőlőt.

2022-ben a világ 19. legjobb pincészetének választott, 1938-ban „Winzer-genossenschaft Wachau” néven alapított Domäne Wachau-nak 250 család 440 hektárról adja le a szőlőjét (ez a teljes régió 30 százaléka). A szőlőt a három présház egyikebe szállítják, az erjesztés, érlelés, palackozás már a dünnsteini központban történik.

A tokajihoz hasonló – nem szövetkezeti alapú – közösségi feldolgozók a 2000-es évek elején jöttek divatba (angol neve: custom crush facility). Ezekben hobbiborászok és kapacitáshiánnyal küzdő profik egyaránt elkészíthetik a saját palackozott, címkézett borukat akár vásárolt szőlőből vagy mustból is. Egészen szélsőséges esete ennek, hogy egyes pincészeteknél egy számítógép előtt ülve is ki lehet választani a szolgáltatásokat (hányszor legyen maceráció, szűrés, átféjtés stb.) és azok elvégzésének időpontját. *Custom crush* tevékenységet egyébként végezhet egy borászat szabad kapacitásai lekötésére is, de vannak, akik kizárólag ezzel foglalkoznak. A tengerentúlon – mennyiségtől függően – egy dollártól hat dollárig terjedhet egy palack bor előállítása egy közösségi feldolgozóban.

A nemzetközi példákkal ellentétben a Tokaji Borvidék – és hazánk – első közösségi feldolgozó infrastruktúrájának létrehozása nem a helyi szereplők piaci igényei és lehetőségei által generálva, összefogáson alapuló, alulról jövő kezdeményezésként valósult meg, hanem kormányzati beavatkozási szándék és cselekvés révén. Talán ennek is köszönhető, hogy a beruházás megvalósítása, majd annak üzemszerű működése sem részesült osztatlan elismerésben, sőt az infrastruktúrával szemben ma is jelentős ellenérzések, esetenként negatív megnyilvánulások, tapasztalatok érzékelhetők.

A közösségi feldolgozók szükségességét megalapozó igények és célok

A feldolgozók létrehozását megelőző időszakban hivatalos kereskedelmi forgalomba hozható tokaji bort készíteni gyakorlatilag kizárólag azoknak a gazdáknak, cégeknek állt módjukban, akik/amelyek rendelkeztek saját feldolgozó technológiával. A kis- és közepes termelők ezt főként pályázati források felhasználásával valósították meg, ame-

lyek jelentős önrész bevonását is szükségessé tették. A többezres létszámú kistermelői kör számára – megfelelő tőke és elszántság hiányában – már csak néhány lehetőség maradt: 1.) Megszüntették termőterületeiket, a termeléssel felhagytak, ha megfeleltek a feltételeknek, akkor ehhez támogatást is igényelhettek („kivágási támogatás”). 2.) Területeiket értékesítették, hagyományos feldolgozó technológiájukat, pincéiket, a hordókat eladták. 3.) Tovább termeltek és a felvásárlói ajánlatoknak, szerződéseknak megfelelően a termelt szőlőt alacsony (sokszor önköltség alatti) áron értékesítették. 4.) Egyes években az alacsony felvásárlási ár miatt a megtermelt szőlőt nem szüretelték le, a tőkén hagyták, így megtakarították a szüret költségeit. 5.) 2019 után igénybe vehették a „zöldszüret” lehetőségét (a még éretlen állapotban lévő szőlőfürtök teljes eltávolításával az érintett terület terméshozamának nullára való csökkentése). Ennek keretében a szőlőfürtök tőkére történő közvetlen eltávolítási költségére, valamint az eltávolításból adódó bevételkiesésre jár támogatás. 6.) Szabad kapacitással rendelkező kis- és közepes borászatokkal készítették el kis mennyiségű boraikat.

A közösségi feldolgozó üzemek létrehozása teljesen új lehetőséget kínálhat a sokszor lehetetlen helyzetbe került termelők számára.

A közösségi feldolgozók működése és ügyfelei

A programozást döntések és cselekvések sorozata követte és így érkezünk el 2019. november 30-hoz, amikor a jelentős beruházást megvalósító borvidéki projekt hivatalosan lezárult. A Községi Infrastruktúra projekt célja, hogy a borvidék termelői számára elérhető és nonprofit alapon hozzáférhető minőségi borászati infrastruktúrát teremtsen, ezáltal a borvidék borainak általános minőségét emelje. Fontos feladat a korszerű technológia segítségével a minőségi tokaji borkészítés lehetőségének biztosítása a szőlő- és bortermelés valamennyi piaci résztvevőjének, kiemelten a termelők és kisborászatok számára.

Elsődleges feladat a szőlőfelvásárlási, -feldolgozási és borászati technológiai szolgáltatások nyújtása a termelők részére. Az üzemekben biztosítható a gyors szőlőátvitel és feldolgozás, a mérlegeléstől a mustalj szűrésig, a komplett borkészítési

Tokaji Kutatóintézet
(3915 Tarcal,
Könyves Kálmán u. 54.)

technológia egésze és egyes elemei egyaránt. A beruházás része az üzemekben keletkező jelentős mennyiségű melléktermékek (törköly, mustalj) hasznosítása is.

Az üzemek alkalmasak a szőlőátvételtől a palackozásra kész borig (sőt akár pezsgőig) elvégezni a technológiai folyamatot, de azok elemei önállóan is igénybe vehetők, például: mérlegelés, szüretelő láda bérbeadása, szüretelő konténer bérbeadása, szőlő bérfeldolgozás, mustalj szűrése, must erjesztés, szűrések, derítés, bor tárolása, pezsgőkészítés, pezsgőpalackozás.

A korszerű borászati technológia és a minőségi borkészítés egyik alapkövetelménye, hogy kerülni kell a bor felesleges szállítását. Fontos tehát a közösségi mobil infrastruktúra, amely keretében mobil palackozó sor, szűrőrendszer és csomagoló rendszer rendelhető a pincészetekhez. A bor palackozása a helyszínen történik, a szűréssel és csomagolással együtt.

Ahhoz, hogy valaki a közösségi feldolgozók tokaji bor előállításához szükséges szolgáltatásait jogszerűen igénybe vehesse, számos, alapvető feltételnek kell eleget tennie. A bortörvény igen összetett szabályozását némileg leegyszerűsítve ezek a következők: 1.) Tokaji bort csak igazoltan Tokaj-Hegyalján termelt szőlőből lehet készíteni. 2.) A szőlő a 27 település valamelyikén fekvő hivatalosan nyilvántartott szőlőtermőhelyről kell, hogy származzon. 3.) A termelőnek földhasználati lappal kell rendelkeznie, ahhoz, hogy a hegyközségnél regisztrált termelő legyen (a föld lehet saját tulajdonú vagy bérelt terület). A hegyközség gazdasági aktát vezet a nyilvántartott tagokról. 4.) Mindenki, aki 1000 m²-nél nagyobb (saját vagy bérelt) szőlőterületen gazdálkodik, annak hegyközségi nyilvántartása kötelező. 5.) Szüretkor kötelező a szőlő származási bizonyítványának kiváltása a hegyközségnél. 6.) A termelőnek őstermelői igazolvánnyal, adószámmal és MVH regisztrációs számmal kell rendelkeznie. 7.) Aki a szőlőtermelésen kívül bort is kíván előállítani, az a NÉBIH-től borászati üzemengedély beszerzésére kötelezett, amely borászati üzemnek a 27 borvidéki település valamelyikén kell elhelyezkednie. 8.) A szabályozás lehetőséget ad arra, hogy a szőlő és bortermelő saját célra éves szinten családonként 14 mázsa szőlőből legfeljebb 10 hl (adómentes mennyiség) bort állítson elő, amely kereskedelmi forgalomba nem hozható. Ebben az esetben csak szőlő származási bizonyítványt kaphat, de nem kaphat bor származási bizonyítványt. 9.) Ha kereskedelmi forgalomba szánt bor előállítása is történik, abban az esetben is szükséges a szőlő származási bizonyítvány igénylése, amely átváltásra kerül bor származási bizonyítványra. (Ezt csak borászati üzemengedéllyel rendelkező termelők kérhetik). 10.) A bortermelők számára kötelező a FELIR (élelmiszerlánc-felügyeleti nyilvántartás) azonosító igénylése, ami a NÉBIH-től szerezhető be.

A Tokaji Borvidék érdekképviseleti és szakmai szervezete a Tokaji Borvidék Hegyközségi Tanácsa, amely – mint köztestület – a Hegyközségi Törvény szabályai szerint jött létre, 1995-ben. Eredetileg 21 hegyközség alakult, amelyekből 2008-ban összevonások után a jelenleg működő nyolc hegyközség maradt, a 27 borvidéki települést lefedő hatáskörrel. A Tokaji Borvidék Hegyközségi Tanácsa által kiadott *A TOKAJ oltalom alatt álló eredetmegjelölés termékleírása* minden Tokaj-Hegyalján szüretelt szőlőből készült borászati termékekre alkalmazandó. Ennek alapvető elemei

(fejezetei) a következők: 1.) Névhasználat: eredetmegjelölés vagy földrajzi jelzés (TOKAJ, Felsőmagyarországi vagy ZEMPLÉN oltalom alatt álló földrajzi jelzés); 2.) A borok leírás (bortípusok): analitikai előírások, érzékszervi jellemzők; 3.) Különös borászati eljárások: borkészítés, pezsgőkészítés, a szőlőtermesztés szabályai; 4.) A terület; 5.) A maximális hozam; 6.) Engedélyezett szőlőfajták; 7.) Kapcsolat a földrajzi területtel; 8.) További feltételek; 9.) Ellenőrzés; 10.) A hegyközségi feladatok ellátásának rendje. Mindezen feltételeknek való megfelelés és a termékleírásban megfogalmazott kritériumok teljesítése után juthat el egy Tokaj-hegyaljai termelő oda, hogy bekopoghasson a közösségi feldolgozó kapuján tokaji bor előállítási szándékával.

A közösségi feldolgozók első éveinek eredményei

A Tokaji Szőlő- és Bortermelési Községi Infrastruktúra Központ Nonprofit Kft. működése első éveinek gazdálkodási adatait az alábbi táblázatban foglaltuk össze:

	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022
árbevétel (eFt)	0	31.130	61.270	261.732	333.114	361.525	452.920
eredmény (eFt)	0	780	720	24.918	-3.902	-18.639	4.919
foglalkoztatottak száma (fő)	1	4	8	19	29	28	30

Az alapítást követően, az építési beruházás ideje alatt (2017–2018) a NKft. árbevételei döntő részben alapanyag kereskedelemről származtak. A mezőgazdasági gépimunka ágazat, illetve az elsőként átadott hercegkúti feldolgozó üzem már 2019-ben jelentős árbevételt termelt. 2020-at tekinthetjük az első teljes kapacitással működő évnél, amelynek árbevétele reálisan tükrözi a tevékenységek felfutását. 2021-ben tovább nőtt az árbevétel, a dolgozói létszám 30 fő alatt stabilizálódott. 2020-ban és 2021-ben a NKft. mérleg szerinti eredménye negatív volt. 2022-ben az előző évihez képest közel 100 millió forintos árbevétel növekedés mellett cég mérleg szerinti eredménye ismét csekély, megközelítőleg 5 millió forintos nyereséget mutat. Foglalkoztatotti létszáma 30 fő.

(A tanulmány a Tokaj-Hegyalja Egyetem Lorántffy Intézet Gazdaság- és Vállalkozásfejlesztési Tanszékén, vállalkozásfejlesztés mesterszakon, 2023-ban TDK-dolgozatként I. díjat nyert, majd 2024-ben szakdolgozatként megvédett írásmű részlete. Konzulens: Dr. habil Köpeczi-Bócz Tamás PhD tanszékvezető egyetemi docens, rektori biztos, projektigazgató.)

Források és irodalom

- 6/2014. (II. 7.) OGY határozat a Nemzeti Fejlesztés 2030 – Országos Fejlesztési és Területfejlesztési Koncepcióról
2020. évi CLXIII. törvény a szőlészetről és borászatról
- Beregi-Nagy Edit: Hogyan működik a közösségi infrastruktúra? Megmutatjuk! = magyarmezogazdasag.hu (2021. február 1.) <https://magyarmezogazdasag.hu/2021/02/01/van-egy-regio-ahol-nem-rettegnek-az-osszefogastol/>
- Brochot, Aline – Plet, Françoise: Külföldi befektetések a tokaji borvidéken és a helyi környezet válaszai. „Külföldi beruházások és helyi környezet” kollokvium, Rennes, 1998. október (kézirat, fordította: Cros Kárpáti Zsuzsa)
- Geri Ádám: Községi borászati feldolgozó Tokajban: kinek jó ez? Az új modellről pro és kontra. = vinoport.hu (2019. november 19.). <https://vinoport.hu/tema/kozossegi-boraszati-feldolgozo-kinek-jo-ez/4090>
- Gigafejlesztést kapott Tokaj-Hegyalja: ilyen lett az új borászati központ. (MTI, 2019. november 11.). <https://www.hellovidek.hu/gazdasag/2019/11/15/gigafejlesztest-kapott-tokaj-hegyalja-ilyen-lett-az-uj-boraszati-kozpont>
- Hagyomány – természet – modernitás. A Tokaji Borvidék Területfejlesztési Koncepciója. Tokaj Borvidék Fejlesztési Tanács. (2016. június 28.) <http://www.terport.hu/a-tokaji-borvidek-teruletfejlesztesi-koncepcioja.html>
- Magyarország szőlészetének és borászatának helyzete. Háttér tanulmány az ágazati stratégiához. Hegyközségek Nemzeti Tanácsa, 2016. = <https://www.borrend.hu/a-magyar-szolo-bor-agazat-strategiaja>
- Nagy István: 21. századi fejlesztések a Tokaji Borvidéken = Bor és Piac (2019. 11. 15.) <https://borespiac.hu/2019/11/15/21-szazadi-fejlesztések-a-tokaji-borvideken/>
- Salamin Ferenc: Tokaj-Hegyalja, Községi borászatok = Országépítő.net, 2020. november 27. <https://orszagepito.net/epuletek/tokaj-hegyalja-kozossegi-boraszatok-salamin-ferenc/>
- Termőterület és termés mennyiség. Hegyközségek Nemzeti Tanácsa = <https://www.hnt.hu/statistikak/termoterulet-es-termesmennyiseg/>
- Tokaji Borvidék Tanácsa = <https://tokajiborvidek.hu/hkt.html>
- Tokaji Borvidék Hegyközségi Tanácsa: A TOKAJ oltalom alatt álló eredetmegjelölés termékleírása. = <https://boraszat.kormany.hu/tokaj>
- Tokaji Szőlő és Bortermelési Községi Infrastruktúra Központ Nonprofit Kft. = <https://landmarktokaj.hu/>

(Az internetes források utolsó megtekintése egységesen: 2025. január 15.)

KOCSIS Károly

Állam és nemzet

Előszó Magyarország Nemzeti Atlasza
legújabb kötetéhez

A tisztelt olvasó *Magyarország Nemzeti Atlasza (MNA)* új kiadásának az *Állam és nemzet* című kötetét tartja a kezében. A *nemzeti atlasz az adott ország, nemzet „személyi igazolványa”, mely a zászló, a címer és a himnusz mellett a nemzeti jelképek egyik legfontosabbika.* A jelen kötet a korábbihoz hasonló széles körű szakmai összefogással valósult meg, 18 szerkesztő, 53 fejezetszerző, 64 térképszerző, több tucat térképész, szakmai és nyelvi lektor kiváló munkáját dicséri. Az MNA különös fontosságát átérezve, az elmúlt években nem csupán a kiadó intézmény és kiemelt stratégiai partnere, az adatbázis túlnyomó részét biztosító *Központi Statisztikai Hivatal* – munkájukat közfeladatként végző – munkatársai, hanem az egyetemek (pl. SZTE, ELTE, ME, NKE, BBTE, PTE) és más támogató, közreműködő szervek, intézmények (pl. HUN-REN BTK, CSFK, KRTH) munkatársai is nagy lelkesedéssel, önzetlenül vettek részt ebben az össznemzeti vállalkozásban.

Mielőtt részletesebben is megismernénk országunk és nemzetünk e térképekben testet öltött szimbólumának harmadikként megjelent kötetével, nagy örömmre szolgálna, ha a kedves olvasó velem tartana azon a képzeletbeli nem-

zetközi és hazai ösvényen, mely a kiadványnak és digitális változatának megszületéséhez elvezetett.

A *nemzeti atlasz* egy – általában szöveges magyarázatokkal és különféle illusztrációkkal is kiegészített – térkép-sorozat, amely logikusan, arányosan felépített, meghatározott méretarányokban ábrázolt, kartográfiai viszonylag egységes kivitelű térképeken az adott állam természeti, gazdasági és társadalmi adottságait mutatja be az ország lakóinak, illetve a külföldi érdeklődőknek. Az eddig megjelent nemzeti atlaszok főbb közös jellemzője az, hogy tárgykörük egy adott *állam területére* vonatkozik; egy ország természeti, társadalmi, gazdasági térszerkezetét, annak tér-időbeli jellemzőit csaknem *enciklopédikus* igény-nel, összetett módon, *rendszeresen*, egymást logikusan követő *térképek sorozatával* mutatják be. A nemzeti atlaszokkal szembeni *legfontosabb elvárások*: szolgálniuk kell az *állam, a nemzet reprezentációját, az államigazgatási tervezést és döntést, a tudományos kutatást, a köz- és felsőoktatást*, valamint – közérthetőségük révén – a művelt, széles *nyilvánosság* igényeinek kielégítését is.

Napjainkban a Föld országainak többsége rendelkezik nemzeti atlasz-

szal mint fontos nemzeti szimbólumával. Általában a nemzeti függetlenségre törekedve vagy azt elérve jelentették meg, és utána többnyire két-három évtizedenként frissítik. Az első atlaszt az orosz fennhatóságtól szabadulni kívánó Finnország adta ki 1899-ben. A 20. század derekáig az atlaszok túlnyomó része egyetlen kötetben jelent meg, de méretük meglehetősen változó, módszertanuk többnyire rendezetlen, tartalmuk inkább természetföldrajzi jellegű volt. A második világháború után számos fejlett ország látott hozzá (első vagy újabb) nemzeti atlaszának megalkotásához, immár a területi tervezés, területfejlesztés céljával.

Az 1980-as évektől kezdve korszakváltás zajlott le a nemzeti atlaszok történetében – alapvetően marketing okok miatt. Az egyre igényesebb nemzeti atlaszok immár a művelt átlagembereket, valamint a köz-, illetve felsőoktatás szereplőit célozták meg. A funkcióváltás jeleként a közérthetőség, népszerűség, jobb eladhatóság érdekében az atlaszokban a térképek rovására rendkívül megnőtt a magyarázó szövegek, fényképek, különböző grafikák aránya, a térképek gyakran leegyszerűsödtek, a tematikákban a fő hangsúly a társadalmat, a felhasználókat leginkább érdeklő témákra helyeződött át. A továbbra is tudományos alapokon nyugvó, de már piacorientált, tömegfogyasztásra is alkalmas, modern atlaszok a hagyományos nyomtatott forma mellett az 1980-as évek végétől elektronikus változatban is megjelentek. A személyi számítógépek megszületése, majd széles körű elterjedése világszerte forradalmasította a térképészetet és azon belül az atlaszkartográfiát is. Az 1990-es évektől a gyártási technikában és az informáci-

ós technológiában lezajlott változások eredményeként a modern atlaszok egyformán képesek megfelelni az elmúlt évszázad egyes időszakaiban eltérő hangsúlyt kapott, különböző funkcióknak. Az újszülött elektronikus atlaszok közül kezdetben a hagyományos módon, nyomtatásban megjelent atlaszok CD-ROM változatai (kísérői) bukkantak fel a piacon, majd – elsőként Kanadában – életre kelt az első világhálós (internetes, webes) nemzeti atlasz is.

Az elmúlt két évtizedben kiadott nemzeti atlaszok körében a hagyományos, nyomtatott formában megjelentek kétségtelenül háttérbe szorultak a szinte végtelen mennyiségű multimédiás elemet (pl. fényképet, videót, animációt, világhálós hiperhivatkozást) tartalmazó elektronikus változatokkal szemben. Ám „az áramszünet idején is működő” papír alapú atlaszok – amelyek közül egyet az olvasó is a kezében tart – mint az adott állam földrajzi környezetének kiemelkedő fontosságú kordokumentumai, nem tűntek el, hanem látványosan megújultak, érdekesebbé, lebilincselőbbé váltak az elektronikus tömegkommunikációs verseny során. Az elektronikus atlaszok pedig a területi vonatkozású információszerzés és elemzés elsődleges forrásaivá, eszközeivé váltak. Az utóbbiak közül a világhálón megjelenő (webes) atlaszok könnyű elérhetőségükkel, naprakészségükkel, szinte kimeríthetetlen adat- és térképtárolási kapacitásukkal tűnnek vonzónak.

A magyar földrajztudomány és térképészet mindig meghatározó szerepet játszott a nemzet- és honismeret fejlesztésében, a magyarságról és az országról alkotott kép formálásában. Az első világháború után az ország korábbi területi egysége-

nek teljes vagy részleges helyreállításához igazolásul szolgáló, a trianoni katasztrófa hatásait tükröző, többnyire francia, angol vagy német nyelvű földrajzi és kartográfiai munkák, köztük térképek, térképsorozatok, atlaszok jelentek meg.

1945-ben a jelenlegi CSFK Földrajztudományi Intézet szervezeti elődjének számító Államtudományi Intézetben magyarul és angolul elkészült Középeurópa atlasz a nemzeti atlaszokkal szemben támasztott követelmények mindegyikének megfelelt, de nem kizárólag egy állam (Magyarország) területét, hanem hazánkat, a Kárpát-medencét és annak meglehetősen tág (12 országot érintő) környezetét ábrázolta.

1948 után, az alapvető politikai, társadalmi, gazdasági változásokat, az államszocialista rendszer megszilárdítását követően, 1967-ben jelent meg Magyarország Nemzeti Atlaszának első kiadása, mely az új szocialista Magyarországot volt hivatva bemutatni. A térképgyűjtemény munkálatai 1959-ben kezdődtek meg a Nemzetközi Földrajzi Unió (IGU) Nemzeti Atlaszok Bizottsága ajánlái alapján. Az MTA (főleg annak Földrajzi Bizottsága) tudományos és a Kartográfiai Vállalat térképészeti közreműködésével megjelent mű a „gazdaságvezetés és tervezés munkájának” segítségét és az általános honismereti tájékoztatást tűzte ki célul. Az MTA 1983-ban ismét kormányzati támogatással, a Mezőgazdasági és Élelmezéstudományi Minisztériummal való összefogásban határozta el az MNA újabb kiadását. Az MTA Földrajztudományi Kutatóintézet irányításával 87 (túlnyomórészt) állami intézmény, szervezet és 183 szerző, szerkesztő közreműködésével, a rendszerváltozás előtti pillanatban,

1989-ben jelent meg az MNA második kiadása. A korábbihoz képest terjedelmében közel négyszeresére nőtt, még mindig egyetlen kötetben megjelent atlasz a külvilág felé való nyitás érdekében kétnyelvűvé vált (magyar és angol).

Az 1989 utáni alapvető társadalmi-gazdasági változások arra késztették az MTA Földrajztudományi Kutatóintézetét, hogy a társadalom gyors és pontos tájékoztatása érdekében, 1994–1995 között kiegészítő lapokban folytassa az MNA kiadását. A korszerű nemzetközi trendekhez való felzárkózást nem csupán az egységes, hatalmas terjedelmű kötetben való megjelenéssel történő szakítás jelentette, hanem a funkcióváltás, a művelt nagyközönség és az oktatás felé való nyitás, a társadalom széles rétegeit érdeklő, problémaorientált tematika és a térképszerkesztésnél a hagyományosról a digitális technikára (ArcGIS) való átállás is.

Az MNA új kiadásának előkészületeként, regionális atlaszsorozata keretében a jogelőd MTA Földrajztudományi Kutatóintézet 2009-ben angolul (Hungary in Maps), 2011-ben magyarul (Magyarország térképeiben) jelentette meg viszonylag kisméretű honismereti atlaszát, mely gyors áttekintést kívánt nyújtani a harmadik évezred elejének Magyarországról és számos térkép segítségével hazánkról, a Kárpát-medencéről is.

Közel negyedszázaddal az MNA második kiadása után, 2013-ban – a történelmi előzményeknek megfelelően ismét – az MTA CSFK Földrajztudományi Intézetének vezetésével, az MTA támogatásával elindultak az MNA új (hagyományos) kiadásának előkészületei.

A fő célok tekintetében egyedülálló újdonság, hogy az MNA 2018-ban, a

Természeti környezet című kötettel elindult kiadása nem csupán Magyarország-ra, hanem – ahol a szükséges adatok rendelkezésre állnak – a Kárpát-medencére és annak szomszédságára (a Kárpát-Pannon-térségre) – tehát 12 ország kb. félmillió km²-nyi területére, 34 ezer településére – vonatkozóan kívánja a *természet, a társadalom és a gazdaság dinamikus térszerkezetét* bemutatni. Itt jegyezzük meg, hogy a gyakran szinonimáknak vélt Pannon- és Kárpát-medence fogalmakat az MNA-ban élesen megkülönböztetjük egymástól. Míg a *Pannon-medence* földtudományi, természeti fogalom és az Alpok, a Kárpátok, valamint a Dinaridák közötti tényleges medencét, addig a jelenleg a magyar nyelvben mindennaposan és tömegesen használt *Kárpát-medence* (irredenta jelentéstartalom nélkül, de határokon átívelően) a történeti-kulturális haza fogalmát, a magyarság őshonos szállásterületét, gyakorlatilag a történelmi államterületet jelenti.

További fontos cél színvonalas geoinformatikai háttéranyag összeállítása a *kormányzat, illetve a köz- és felsőoktatás számára* és közkinccsé tételük, vagyis közérthető és elérhető legyen a társadalom széles rétegei számára a Magyarországról és a Kárpát-medencéről *tudományos* alapossággal készített ismeretanyag.

A hagyományos (nyomtatott) változat mellett, a világhálón megjelenő MNA esetében alapvető törekvésünk az interaktív elemzési, keresési lehetőség megvalósítása, a kor technikai elvárásainak megfelelő *interaktív digitális nemzeti geoinformatikai rendszer kialakítása* és annak feltöltése az MNA tartalmával. A *külföld* hiteles és nemzetközi színvonalú *tájékoztatása* érdekében elengedhetetlen

az MNA 2018-tól megjelentetni tervezett négy kötetének *angol* nyelvű kiadása (a magyar mellett), illetve *online közzététele*.

A *hagyományos, papír alapú kiadás* a legfontosabb témaköröket *négy önálló kötetben* (Állam és nemzet, Természeti környezet, Társadalom, Gazdaság), *reprezentatív minőségben* dolgozza fel, mely inkább célozza a tudományos ismeretterjesztést, mint a magas tudományt. Természetesen tisztában vagyunk azzal, hogy a hosszú idő alatt előkészített, hagyományos, papír alapú kötetek megjelenésük pillanatában gyakran már kevésbé aktuális információt is tartalmazhatnak, és a mai olvasóközönség jelentős része kevésbé vonzódik hozzájuk, az utókor szempontjából azonban mégis rendkívül *fontos kordokumentum*nak számítanak. A szinte naprakész tájékoztatást és a széles társadalmi rétegekkel való kapcsolattartást pedig a 2021-től fokozatosan megjelenő *digitális változat*, az *e-MNA* vállalja az *atlasz honlapján* (www.nemzetiatlasz.hu).

Atlaszszorozatunk egyes kötetének *fejezetei saját színnel* rendelkeznek, melyek az olvasó könnyebb tájékozódását segítve a lapok oldalán, az alcímekben, az ábrákra és képekre utaló hivatkozásokban tűnnek fel. A szigorúan vett tudományos publikációktól eltérően, de a nemzeti atlaszoknál alkalmazott gyakorlatnak megfelelően az egyes fejezeteknél a szerzőknek csak a nevét adjuk meg, adataik (tudományos minősítés, beosztás, elsődleges munkahely neve és városa) az egyes kötetek végén (*Szerzők, irodalom és források*) találhatóak meg. A mű jellege miatt a szövegben nem szerepelnek szakirodalmi hivatkozások, lábjegyzetek, ezért a szöveg írásához, az áb-

rák megszerkesztéséhez felhasznált vagy a témakörben további magyar nyelvű tájékozódást kínáló szakirodalomra, egyéb forrásokra, a fényképek szerzőire szintén az imént említett fejezetben bukkanhat rá a kedves olvasó. A fentiekkel (és sok esetben a helyhiánnyal) összefüggésben az egyes témaköröket látványossá tevő ábrák (térképek, táblázatok, grafikonok, diagramok) és fényképek nem tartalmazták a szerzők nevét és az elkészítésükhöz esetleg szükséges forrásokat. Az atlasz e fontos alkotóelemeinek adatai szintén a *Szerzők, irodalom és források* fejezetben találhatóak. Az egyes ábrák és fényképek címét, előfordulási helyét az *ábra- és képjegyzékek* tartalmazzák, nagymértékben segítve ezzel célirányos keresésüket. A fenti illusztrációkon kívül az atlasz használatát segítik, a szöveg olvasását tartalmilag színesítik a bizonyos szakkifejezésekhez, fogalmakhoz, érdekes jelenségekhez kapcsolódó (sokszor önálló ábrákat, képeket is tartalmazó) *szövegdobozok*, melyeket az adott fejezet színével emeltünk ki.

Az egymás után megjelenő kötetek mindegyike *rövid, áttekintő*, azonos címet viselő (*Magyarország dióhéjban*) fejezettel kezdődik, mely három oldalon az ország legfontosabb adatait ismerteti, térképek segítségével pedig az adott évben aktuális közigazgatási beosztást, illetve a Kárpát-Pannon-térség általános földrajzi viszonyait (domborzat, vízrajz, település- és közlekedési hálózat) mutatja be.

Abból a tényből kiindulva, hogy az anyanyelvi szókészlet fontos részei a *földrajzi nevek*, melyek védelméről főként a térképek gondoskodhatnak, az MNA-ban az egyes földrajzi (pl. domborzati,

vízrajzi, táj- és település-) neveket – államhatároktól függetlenül – a magyar nyelvű kötetekben *magyarul* használtuk. Közülük azokat, illetve idegen nyelvű megfelelőiket, melyek Magyarország mai határain kívül lelhetők fel, az egyes kötetek végén külön *névjegyzékben* gyűjtöttük csokorba.

Az MNA új kiadásának harmadiként megjelenő kötet, az *Állam és nemzet* egymásra épülve mutatja be *hazánk földjének megismerését, felmérését, térképezését, a magyar honfoglalás előtti lakóit, a magyar állam történeti és jelenkori közigazgatását, a magyar állam és nemzet területének hullámvázait, népi kultúránk és nyelvünk térbeli tagolódását, társadalmi-politikai aktivitásunk és nemzetközi kapcsolataink térbeli sajátosságait, illetve a magyarság tehetségföldrajzát*. Az MNA 1989. évi kiadásához képest, a jelen kötet (jórészt térképészeti, történeti, néprajzi, nyelvi, politikai, közigazgatási) témakörének terjedelme és térképeinek száma több mint hétszeresére, a magyarázó szöveg, ábrák, táblázatok, képek aránya 15%-ról 50%-ra nőtt úgy, hogy a fényképek új elemként bukkannak fel az atlaszban. Az új szemléletnek és a rendelkezésre álló adatoknak köszönhetően a Kárpát-medencével foglalkozó térképek száma 95-re, aránya az összes térképen belül közel 40%-ra emelkedett. A kötet címe a korábbi tervekhez képest az időközben lezajlott tematikai bővülés miatt némileg módosult.

A szakmai tudás, az elkötelezettség, a lelkesedés, a kiemelt stratégiai partner, a Központi Statisztikai Hivatal önzetlen adatszolgáltatása, szakmai közreműködése, továbbá a HUN-REN és az MTA sokrétű hozzájárulása mellett új kiadású

nemzeti atlaszunk e kötetének megjelenését ezúttal is – a nemzetközi gyakorlatnak megfelelően – a kormányzati támogatás tette lehetővé.

Végzőként ezúton szeretném megköszönni minden közreműködő intézmény, személy áldozatkész, önzetlen munkáját, kiemelten kormányunk és a KSH támogatását, mellyel lehetővé vált az MNA új kiadása *Állam és nemzet* című kötetének megjelenése. A munkában érintett több száz alkotó nevében adok hangot azon reményünknek, hogy a kedves olvasók – határainkon innen és túl – haszonnal és örömmel fogják forgatni (nagy mérete ellenére) a nyomtatott kötetet, vagy olvassák, interaktív módon használják a digitális változatát az MNA honlapján. Bízunk benne, hogy

segítségével jobban meg fogják ismerni hazánk, a Kárpát-medence és azon belül országunk és nemzetünk múltját, államunk közigazgatásának, politikai viszonyainak, nemzetközi kapcsolatrendszerének, népi kultúránk és nyelvünk térbeli tagolódását, sőt a kötet végén olvashatnak a hajdani és jelenkori magyar, illetve magyarországi tehetségek földrajzáról is.

(*Magyarország Nemzeti Atlasza. Állam és nemzet. Főszerkesztő: Kocsis Károly. HUNREN Csillagászati és Földtudományi Kutatóközpont Földrajztudományi Intézet, Budapest, 2024. 208 o. ISBN 978-9545-69-4. Az A/3 formátumú, térképekkel, táblázatokkal, ábrákkal és fotókkal gazdagon illusztrált kötetre a főszerkesztői előszó közlésével hívjuk fel olvasóink figyelmét.*)

Körök 13.1

PACSUTA Szilvia

Tokaj és Sauternes: bor és történelem

2022. november 2. és 6. között Sárospatak adott otthont a „Les racines des vignobles de Tokaj et Sauternes” című nemzetközi konferenciának. Az esemény a Tokaj-Hegyalja Egyetem és a Bordeaux-Montaigne Egyetem együttműködésében valósult meg, magyar és francia szakértők részvételével. A tanácskozás fő célja a magyar és francia szőlőtermesztés és bortermelés több évszázadra kiterjedő történelmének bemutatása volt, illetve alkalmat adott a borvidékeket összekötő kötelékek erősítésére, közös pontjaik által. Az esemény anyagából 2023-ban a Tokaj-Hegyalja Egyetem és a L'Harmattan Kiadó gondozásában, Orbán Áron szerkesztésében jelent meg a Speculum Kutatócsoport kötete, amely a konferencia előadásait tanulmányok formájában ismerteti meg az olvasóival. A keményfedeles kiadvány külső megjelenése illeszkedik a sorozati arculathoz, borítóján Andreas Fucker 1749-es Tokajt ábrázoló metszetével, amely a könyvet kézbe fogva megteremti az olvasó számára a történelmi információk befogadásának légkörét.

A kötet szerkezete követi a konferencia programjának sorrendjét, a tartalomjegyzék után a köszöntők olvashatók, a Tokaj-Hegyalja Egyetem részéről

az akkori rektor, Horváth Ágnes angol nyelvű üdvözlése, majd a magyarországi Francia Intézet részéről Kemele-Vandlik Ariadné francia nyelven megírt beszéde.

A bevezető után a kötet két fő szakaszra tagolódik, mindkét szekció öt-öt előadást foglal magába. A tanulmányok francia nyelven olvashatók, ezt követi a tanulmány rövid összefoglalója magyar nyelven, így a franciául nem értő magyar olvasóközönséget szintén megszólítja. Lássuk tehát, milyen előadások hangzottak el a konferencián, az előszóban bemutatott témák miként kerülnek bemutatásra a kötetben.

A bor arcuata és íze – országok imázsai. Ezzel a címmel illeték a konferencia első szekcióját, ahol három francia és két magyar szakértő mutatta be kutatási témáját. Marguerite Figeac-Monthus írásában betekintést nyújt a tokaji bor franciaországi ismertségének és elismertségének alakulásáról a 18. századtól napjainkig. Érdekesképpén a tokaji bor áráról és a vámok mértékéről is képet kap az olvasó. Monok István a Bibliotheca Corvina és a tokaji borok közös pontjairól értekezik. Naldo Naldi kódexe nehezen értelmezhető szöveg, de további kutatása ígéretes lehet a tokaji borokkal kapcsolatos ismeretek gazda-

gítása érdekében is. Tóth Ferenc a felvilágosodás korába kalauzol el bennünket, ahol a tokaji borok útjait vizsgálja az Oszmán Birodalmon belül. Szerémség török megszállása a tokaji borvidék számára számos előnnyel járt, jelentős szőlőtermelő népesség költözött fel északra, magával hozva a tapasztalatokat, technológiákat. A tokaji édes bor jó híre hamar elterjedt a birodalmon belül és külföldön is. A szállítási útvonalak kijelölése során nem csak a távolság, hanem a biztonság és a vámok is szerepet játszottak. Stéphanie Lachaud a sauternes-i fehérborokról tartott előadást, tanulmányában számos táblázatban foglalta össze azokat a kimutatásokat, amelyek a különböző időszakokban a termelt borok mennyiségét, a fehér és vörösborok arányát vetik össze. A szekció utolsó tanulmányában Philippe Meyzie az édes borok és kulináris élmények kapcsolatáról értekezik a 16–19. századokat átívelő időszakot vizsgálva. Megtudhatjuk, hogy a nyugati társadalmakban a 18. században az édes ízek, italok, cukrászati termékek az előkelő rétegek számára különösen kedveltek voltak, így tehetett szert nagy népszerűsége a tokaji is, amit a likőrborok kategóriájába soroltak.

A nemesség szerepe a Tokaji és a Sauternes-i megszületésében. A tanulmánykötet második nagy szakasza a nemesség szerepét veszi górcső alá a két borvidék felemelkedésében. Itt négy francia és egy magyar szerző tanulmányait olvashatjuk. Michel Figeac történelmi áttekintést ad az újkori francia bortermelés és a földbirtokos nemesség kapcsolatáról, fókuszban Bordeaux vidékével, a nemes borokkal. Ezek a birtokok élen jártak a modernizációban,

és megállapítást nyert, hogy a siker és a hatékonyság titka elsősorban a közvetlen irányításban rejtett. Tanulmányában Figeac leírja, hogy XIV. Lajos kora számít a minőségi szőlőtermesztés és borkultúra kialakulásának. Caroline Le Mao ehhez a gondolathoz csatlakozva, írásában XIV. Lajos uralkodásának idejére fókuszálva a bordeaux-i bortermelés átalakulásáról értekezik, részletezve azokat a történelmi és gazdasági eseményeket és okokat, amelyek hozzájárultak a változásokhoz. Ezt követi Nagy Kornél tanulmánya, amely rendhagyóan angol nyelven került a kötet írásai közé. Témája a Rákóczi család szerepe és befolyása a Tokaj-Hegyalja borvidéken. A magyar olvasó számára egyértelmű a Rákóczi család betöltött szerepe a térség szőlőtermesztésében és bortermelésében, Nagy Kornél azonban bemutatja azt a folyamatot is, ami a család és a borvidék felemelkedéséhez vezetett. Jean-Pierre Poussou a párizsi pincék összeírásait elemezve von le következtetéseket az édes borok franciaországi elterjedéséről. Megállapítja, hogy a 18. század utolsó harmadára mutatkozott meg az a változás a pincék állományában, ami az asztali vörös borok irányából a fehér likőrborok és desszertborok felé mozdította az arányokat, mivel a társadalom felsőbb rétegeiben ekkor jöttek az édes ízek divatba, ahogy korábban Philippe Meyzie-nél is olvashattuk. Végezetül Corinne Marache tanulmánya zárja a kötet második szekcióját, a sauterne-i példán keresztül vizsgálja a mezővárosok és kisvárosok bortermelésre gyakorolt hatását a 19. században és a 19–20. század fordulóján, amely időszak jelentősen eltért a kötetben

korábban bemutatott évszázadoktól. A kereskedelem fejlődése a termelés és a marketing területén is változásokat hozott magával ebben az időszakban. A kiskereskedelem és a kapcsolódó szakmák (pl. kádárok) fejlődését is nyomon követhetjük. Corinne Marache megállapítja, hogy azok a kisvárosok, amelyek bortermelése jelentős volt, erősen eltérő képet mutattak más, hasonló méretű mezővárosokhoz képest.

A kötet lezárásaként Michel Figeac francia nyelvű összegzése olvasható, amelyben a konferencián elhangzott előadások konklúzióját fogalmazza meg. Kiemeli azokat a közös pontokat, amelyek a tokaji és sauternes-i borvidékre egyaránt jellemzőek. A tanácskozáson elhangzott előadások témáit történelmi, kronológiai sorrendbe rendezve ismerteti, majd visszatérve a jelenbe olyan kérdésköröket érint, amelyek mindkét borvidék hírnevének alapját képezik: a tradíciók, az évszázados minőség. Ezután a jövőbe tekintve az elkövetkező kihívásokat és lehetőségeket vázolja fel, amely például a környezetvédelem kér-

désköre. A kötetben megtalálható ezen kívül a konferencia teljes programja, valamint a hely- és névmutató.

A Les racines des vignobles de Tokaj et Sauternes című tanulmánykötet igazi csemege mindazok számára, akik érdeklődnek a borászat történelme és nemzetközi összefüggései iránt. A kötet a tudományos igényességet olvasmányos megközelítéssel ötvözi, olyan utazásra invitál, amelyben a borászat kulturális és társadalmi jelenségeként jelenik meg. Remek olvasnivaló azok számára, akik mélyebb ismeretekre vágnak a Tokaj és Sauternes által képviselt értékekről.

(Les racines des vignobles de Tokaj et Sauternes. Sous la direction de Michel Figeac, István Monok. L'Harmattan – Tokaj-Hegyalja Egyetem, Budapest–Sárospatak, 2023. 232 o. ISBN 978-2-14-034213-4; ISBN 978-963-414-976-7. Europica varietas Tokajensis. Editor-in-Chief: István Monok. Acta Universitatis Tokajensis Sárospatakini – Patrimonium culturale – ΔΩPON I. Edited by: Áron Orbán. ISSN 2939-810X)

BENCZE-MOLNÁR Fanni

Időutazás Lorántffy Zsuzsanna udvarába

A Pagony Kiadó *Abszolút Tőri* sorozatában olyan lendületes és könnyen olvasható könyvek szerepelnek, amelyek a mai kamaszok nyelvén jelenítik meg a magyar történelem meghatározó eseményeit. Ehhez csatlakozik Mészöly Ágnes *Színház a félhold árnyékában* című regénye, amely a 16–17. századi Magyarországi időszakát és a kor hangulatát átadva, illetve a történelem jelentős alakjait megszólaltatva igyekszik a fiatalokhoz közelebb hozni a régmúlt világát.

Mészöly Ágnes *A királyné violája* című regényével került be először az *Abszolút Tőri* sorozat szerzői közé, s Mátyás király udvarába repítette el olvasóit. A már ismert kerettörténetet megtartva – miszerint a Vitéz János Nyolcosztályos Gimnázium diákjai időutazáson vesznek részt az intézmény területén található portál segítségével –, illetve a korábban megismert szereplőket játékba léptetve kalauzolja a befogadókat a három részre szakadt Magyarország korszakába. Betti és Kende szilveszter napján úgy döntenek, hogy visszatérnek Mátyás udvarába – ahol már korábban is megfordultak –, viszont Krisztin, az iskola TikTokkerek titokban utánuk oson és ügyetlenkedésével egy másik korbá rántja a többieket. Az események nem várt fordulatot vesz-

nek, így a kamaszok 1651-ben találják magukat, a reformáció időszakában, a törökök által megszállt Budán.

Az olvasók a fordulatos kalandregény révén, szinte észrevétlenül kerülhetnek közelebb a kor hangulatához és jelentős alakjaihoz. Az író nagyszerű érzékkel és részletgazdagsággal ábrázolja a 17. századi Magyarországot, ahol a török hódoltság, a Habsburgok uralma és az Erdélyi Fejedelemség három különböző világot alkot. Megjeleníti a törökök pusztításait, fosztogatásait, akik elől a fiataloknak többször menekülniük kell: „igazából nem volt biztonságos semmi: a törökök számíthattak rá, hogy a gyanútlan áldozatok besétálnak a csapdájukba, azaz a völgybe, és még néhányan lesben álltak: sziklák, fatörzsek mögül próbált leszedni minket egy íjász, két gyalogos pedig karddal támadott”. (292. o.) Emellett a Habsburgok erőszakos cselekedetei is megmutatkoznak: svéd követeknek hiszik a diákokat és Bécs városába akarják elhurcolni őket. A kiutat István vitéz és emberei jelentik az idegeneknek, akiket Lorántffy Zsuzsanna udvarába visznek.

A regény központi egységeiben a korabeli Sárospatak mutatkozik meg, amely biztonságot nyújt az időutazó kamaszok számára: kollégiuma nagy jelen-

tőségű helyszín a reformáció idejében, amelynek oktatási és vallási szempontból meghatározó újításokat köszönhetünk. A város akkori állapotát, illetve a lakók szokásait a részletes környezetrajz által ismerhetik meg az olvasók: „Léva várán kívül nem láttunk olyan erődítményt útközben, ami ennyire egyben lett volna (Budát és Füleket ugye nem láttuk, a többi meg eléggé le volt pusztulva), és itt még a vár körüli, nem is olyan kicsi városon is látszott a jólét, a virágzás és a gazdagság.” (109. o.) A szerzői utószóából kiderül, hogy az író különféle szakemberek és a helyi múzeumok által megőrzött emlékek segítségével igyekezett minél pontosabban rekonstruálni a korabeli Sárospatak világát. A történet központi helyszínéül a Sárospataki Kollégium és Lorántffy Zsuzsanna udvara szolgál, ahol a szereplők nemcsak a kor szokásait és életmódját ismerhetik meg, hanem részt is vesznek az akkori események alakulásában. Többek között szerepet kapnak Rákóczi György esküvőjének előkészületeiben, ahol segítik Pfalzi Mária Henriettát a vendégekkel való kommunikációban, illetve Kende cselének köszönhetően kicsapnak a kollégiumból egy nemesi származású fiataalt, aki megkeserítette a szegényebb társadalmi osztályba tartozó diákok életét. A könyv korhűen ábrázolja a kollégiumi életet, a tanulók mindennapjait, a tantárgyakat és a taneszközöket, illetve azokat a különbségeket, amelyek a diákok eltérő származásából adódtak.

A regény egyik erőssége, hogy a jelentős történelmi személyeket nem csupán statikus, tankönyvi figurákként jeleníti meg, hanem élő, lélegző karakterekként, akiknek döntései és érzelmei

befolyásolják a cselekmény alakulását. Lorántffy Zsuzsanna alakja különösen fontos szerepet játszik a regényben, mint a korabeli magyar történelem egyik kiemelkedő női alakja. Az udvarában zajló események jól példázzák a nők szerepét és befolyását ebben a zűrzavaros korszakban. A szöveg kiemeli Lorántffy Zsuzsanna jóságát, keresztyéni cselekedeteit és tudását: említést tesz a *Mózes és a próféták* című munkájáról, bemutatja, hogy jó szívvel befogadja az idegeneket udvarába, anyaként ápolja a beteg Krisztint, illetve azt is, hogy a fiai házasságaival miként igyekszik biztosítani politikai helyzetét. Kende a kollégiumi élet megismerése után így nyilatkozik az öreg fejedelemszövegéről: „Már az előző nap is jó fejnek tartottam Lorántffy Zsuzsannát, de ettől még szimpatikusabb lett. Mármint nem attól, hogy meg kell húznunk magunkat, hanem hogy csóró parasztgyerekeknek is lehetőséget ad a tanulásra.” (165. o.) A regény megjeleníti a híres Comeniust, akit a modern oktatási elvek megalapozójának neveznek. A tudós nagyságát bizonyítja, hogy nagy hatást gyakorolt az oktatás módszereire és elveire, amelyek ma is érvényesek: jelentőségét, a kollégiumban élő kultuszát a szöveg is érzékelteti.

A három részre szakadt Magyarországon átutazva a szereplők nem csupán történelmi ismeretekre tesznek szert, hanem saját identitásukról, bátorságukról és felelősségvállalásukról is fontos tanulságokat vonnak le. A szöveg egyéni és társadalmi szempontból lényeges kérdéseket vet fel: ilyen például a terhelt szülő-gyerek kapcsolat, az árvaság, a betegség vagy a közösségi média által okozott függőség témája. Az író remekül játszik

az ismert és az ismeretlen kettősségével, hiszen a főszereplőknek a múltjukról való tudásuk segítségével kell megoldaniuk az eléjük gördülő akadályokat.

Mészöly Ágnes *Színház a félhold árnyékában* című regényének könnyed nyelvezete vonzóvá teszi a történetet a fiatalok számára, ugyanakkor az irodalmi igényesség sem szenved csorbát. A szerző képes arra, hogy a történelmi háttérrel érdekfeszítő módon szője bele a cselekménybe, anélkül, hogy az didaktikussá vagy túlzottan tanító jellegűvé válna. A történet nem csupán a fiatal olvasók számára lehet

izgalmas kaland, hanem minden olyan érdeklődőnek, akik szívesen barangolnának a történelem rejtélyes világában. A regény izgalmas időutazás a három részre szakadt Magyarország időszakába, emellett egy érzelmileg is gazdag kaland, amely rávilágít a múlttal való szembenézés fontosságára és arra, hogy a történelem nemcsak a régmúlt embereinek élete, hanem mindannyiunk közös öröksége.

(Mészöly Ágnes: *Színház a félhold árnyékában*. Pagony Kiadó, Budapest, 2024. 392 o. ISBN 978-963-587-664-8)

Körök 13.2

EGEY Emese Csekey István jogászprofesszor emlékezete

Bereczki András történész, az ELTE Finnugor Tanszéke tanszékvezetőjének legutóbbi könyve 2024 végén látott napvilágot. A cím a szakmabelieknek önmagánál kicsit többet árul el: emlékeztet Csekey Istvánnak 1928-ban megjelent tanulmánykötetére, amelynek *Északi írárok* volt a címe.

Bereczki András munkája hiánypótló: egy idehaza szinte teljesen elfeledett jogászprofesszor munkásságát, annak legalábbis egy jelentékeny szeletét tárja fel észt-finn tárgyú írásainak tükrében, olyan tudósét, akit velünk ellentétben az észtek mindmáig számon tartanak. A nem nyelvész finnugristák, azt hiszem, valamennyien azzal foglalkozunk az utóbbi évtizedekben, hogy fehér foltokat tüntetünk el, felkiáltójeleket teszünk olyan témák és életművek elé, amelyekről sem a mai művelt közönség, de ugyanígy a politika és a véleményformálók sem tudnak már, nem kerül a látókörükbe, holott bőséges tanulságokkal szolgálnak, adott esetben követhető mintát mutatnak fel, a jelen esetben pedig ezen túl segíthetnének eligazodni napjaink konfliktusokkal bőven terhelt észt-finn külkapcsolataiban, mert megvilágítják azok történelmi háttérét, mozgató okait.

A számos nyelvet beszélő, európai műveltségű, nyugat-európai egyetemet járt jogtudós pályája a Kecskeméti Református Jogakadémián indult, innen hívta meg 1923-ban a Tartui Egyetem az Észt Közjogi Tanszék élére. Az 1919-ben észtté vált, tekintélyes múltú intézmény (a korábbi nevén Dorpati Egyetem, Academia Gustaviana, 1632) neves külföldi oktatógárdával kívánta feltölteni megüresedett katedráit. [1924–26 között egy másik honfitársunk, Haltenberger Mihály földrajztudós is a Tartui Egyetem vendégtanáraként működött, őt a balti oceanográfiai kutatások megteremtőjeként emlegetik.] Csekey 1931-ben tért vissza innen Magyarországra. Szakmai munkája mellett Klebelsberg koncepcióját megvalósítva, megszervezte a Tartui Magyar Tudományos Intézetet – utóbb az Egyetem kebelében –, és hungarológiai kiadványsorozatot indított *Bibliotheca Hungarico-Estica Instituti Litterarum Hungarici Dorpatensis* néven. (Ennek felélesztése és a magyar szakos képzés megújítása kezdődött meg Észtország második függetlenné válása után Pomozi Péter, első magyar lektorunk tevékenységével.)

Csekey professzor életének további állomáshelyei Szeged, a visszacsatolásokkal néhány évig Kolozsvárt a Ma-

gyar Közjogi Tanszék élén találjuk, rövid időre ismét Szeged, az Alkotmányjogi Tanszék következett, végül pályája a Pécsi Tudományegyetemen zárult. Jelentős szaktudományi műveinek sora, amint megtudjuk, sok más mellett ő találta meg és publikálta a *Pragmatica Sanctio* eredeti kéziratát. Emellett figyelemre méltó publicisztikai tevékenységet folytatott, számos hazai és külföldi lapban publikált rendszeresen. Csekeyt a magyar és az európai sorskérdések foglalkoztatták, mindvégig közép-európai szemmel látta és láttatta korának eseményeit. Észtor-számban, utóbb Finnországban felfigyelt az idehaza is követendő jó példákra, tudott tanulni a kicsiktől is, le tudta tenni régi turanista szemléletét, magyarországi beidegződéseit. Éleslátását mutatja, miképpen ítélte meg a két kisállam Kelet-Nyugat közé ékelt geopolitikai helyzetét, a bolsevizmus és a náciizmus egyaránt leselkedő és egyformán súlyos veszélyét. Mindvégig európai kontextusban vizsgálódott, ugyanakkor folyamatosan kereste a párhuzamokat, a magyar közjogi viszonyokkal való összehasonlítást.

Bereczki András kiemelkedő érdeme a korábban ismeretlen források sokaságának felkutatása, feltárása, elemzése. A szerző kerüli a professzor személyének idealizálását, ugyanakkor folyamatosan azt érzékelteti az olvasóval, hogy Csekey nézeteit a maga korának viszonyai között kell értékelnünk, nem 21. századi meggyőződésünket, elvárásainkat visszavetíteni az 1920–1940-es évekre.

Manapság szinte kötelező kutatási témák elkezdésekor előzetes hipotéziseket felállítani. Számomra sokkal szimpatikusabb, amit itt látok: a források előkerülése, a vizsgálható anyag bővülése szabott

irányt a kutatásnak, a kötet megírásának, hiszen az elején egyáltalán nem látszott, mi minden fog előkerülni. Olyannyira nem, hogy – amint az előszóból megtudjuk – az ilyen részletességű finn kitekintés nem is szerepelt az eredeti tervekben.

Csekey igen termékeny szerző: csak az ő írásait felvonultató szakirodalom több mint hat oldal. Tudományos munkáiban tárgyilagos, publicisztikájában ugyanakkor rendre markánsan állást foglal. Érdemes ezekből a forrásmunkákból kiemelni, címeket felsorolni, hogy lássuk sokrétű érdeklődését (a pontos bibliográfiai adatokat a könyvből kikereshetjük). *A Baltikum és a szovjet; A dorpati egyetem; A dorpati magyar tudományos intézet; A finn alkotmány és jogi élet; A finn és észti jogrendszer; A finnugor népek kultúrtörékvései; A Kalevala jubileumi kiadása; A lapuamozgalom Finnországban; A magyar alkotmány és a külföld; A magyar irodalom Észtországban; A magyar nemzetfogalom; A magyarság első nagy találkozója rokoniával háromezer év után; A német vezéri állam; A nemzetiségi érzület büntetőjogi védelme; A százéves „Szózat” és hatása külföldön; A vilnai Báthory István-egyetem ünnepén [lásd Báthory téka!]; Az észti köztársaság alkotmánya és a Baltikum világpolitikai helyzete; Az észtiországi kommunista puccskísérlet; Észt-magyar történelmi és kultúrkapcsolatok; Finnország sorsdöntő órái; „Kaikki takaisin ja vähän lisää!” [„Mindent vissza és még egy kicsit többet is!” – miként megtudjuk, a hazai „Nem, nem, soha!” finn megfelelőjeként]; „Rokonnépek napja” az észti iskolákban és így tovább.*

A kötet világos szerkezetű: egyrészt kronológiai sorrendben tárgyalja Csekey észti történelmi-jogfejlődési tárgyú írá-

sait, másrészt tematikus csoportokba rendez. Ilyenek a kül- és szomszédságpolitika, az orosz-szovjet reláció, a liberális észti demokrácia, a közigazgatás, a gazdasági élet, a hadügy, az iskolaügy, az egyházak kérdésköre, a tekintélyelvű kormányzás megjelenése. Ahol az eredeti anyag hiányos, átugrik eseményeket, adatokat, melyek a korabeli olvasók előtt nem, de a maiak számára már ismeretlenek, ott Bereczki András pótol, kiegészít, árnyal, magyaráz. Mivel a finnekkel Csekey később ismerkedett meg, történelmüket kevésbé ismerte, így főként a finn jogrendszerről, az ország korabeli belpolitikai kihívásairól, a kiemelten fontos Lapua-mozgalomról, a második világháborús helyzetéről írt elemzésekkel találkozhatunk. Ugyanilyen fontosak a néprokonsági mozgalmat vagy kulturális témákat, a Kalevala önmagán túlmutató művelődéstörténeti jelentőségét bemutató tanulmányok.

A kötet záró fejezeteibe a Harmadik Birodalommal, a faj- és nemzetfogalommal, a magyar alkotmánnyal foglalkozó Csekey-művek elemzése kerültek. A szerző érthető okokból Csekey jogtudósi munkásságának értékelését a jogtörténet-szekre bízta, akik így feladatot is kapnak az elfeledett életművel kapcsolatban. A könyv mindazonáltal a szakma érdeklődésén túl számot tarthat a szélesebb olvasóközönség figyelmére is, hiszen alapossága mellett közérthető, olvasmányos stílusa valamennyiünk számára könnyen forgathatóvá teszi.

(Bereczki András: *Északi példák. Csekey István írásai az észti és a finn történelemről. Collegium Fenno-Ugricum – Tokaj-Hegyalja Egyetem, Badacsony – Budapest – Sárosspatak, 2024. 182 o. ISBN 978-615-5589-38-6. Báthory téka. Főszerkesztő: Pusztay János. Hungaro-Baltica 3. ISSN 3057-8965*)

Egyetemi könyvespolc

ORBÁN Áron

A szellemi ember és az áltudós

A ma 93 éves, hét díjat nyert Irvin D. Yalom az egzisztenciális pszichoterápia vezető alakja, életműve íróként és pszichoterapeutaként egyaránt rendkívül jelentős. Három olyan regényt is írt, amelyben egyrészt egy híres filozófus életébe, életművébe nyújt bepillantást, másrészt pszichoterápiás folyamatokat ábrázol, terapeutá(ka)t vagy ilyen szerepű beszélgetőtársakat bevonva a cselekménybe; e művekben filozófiai, lélektani és társadalmi problémákat mélyen, gondolatébresztő módon, ugyanakkor színesen, izgalmas történet(ek)be ágyazva boncolgat. Az *Amikor Nietzsche sírt* és a *Schopenhauer-terápia* után 2012-ben jelent meg *A Spinoza-probléma* (*The Spinoza Problem*), Komáromy Rudolf általi magyar fordítása pedig 2016-ban; igazat kell adnunk Martin Seligmannek, a pozitív pszichológia úttörő alakjának, aki szerint Yalom e regényével még az előző kettőt is felülmúlta.

Két szálon fut a cselekmény, váltakozva. Egyrészt Baruch (latinul Benedictus, portugálul Bento) Spinoza (1632–1677) élete, személyisége, gondolatvilága bontakozik ki egy sorsfordító esemény mentén. Nézetei miatt Spinozára 1656-ban a leg súlyosabb büntetést, az élethosszig tartó kiközösítést róják ki az amszterdami zsidó kö-

zösség vezetői, Spinoza azonban nem omlik össze, barátokra talál kollegiáns és egyéb szabadgondolkodók körében, legelsősorban pedig egyedül, boldog elmélkedésben éli életét. Nézetei a felvilágosodást előlegezik meg: a józan ész kritikája alá vonja mind a zsidó vallást, mind a kereszténységet, és eljut egészen odáig (a 17. század közepén!), hogy Isten egyenlő a Természettel; mindennek természetes oka van, értelmünk tökéletesítésével és a törvények felderítésével legyőzhetőek az indulatok és babonák. Gondolatait – amelyeket valódi műveiből merítette Yalom – a regényben sziporkázóan szellemes dialógusok közvetítik, általában pedig Spinoza egész életével, személyiségével megeleveníti emelkedett elveit.

A másik szálon Alfred Rosenberg (1893–1946), a nácik talán legfőbb ideológusa életének főbb fordulóit követhetjük nyomon. Az író lebilincselően és komoly lélektani érzéssel ábrázolja, hogy a balti német Rosenberg, ez a meg nem értett és helyét kereső ember hogyan találja meg az identitását egy antiszemita fajelméletben, és hogyan fejleszti tovább zavaros nézeteit; hogyan kompenzálja kisebbségi komplexusát egy „felsőbb-ségi

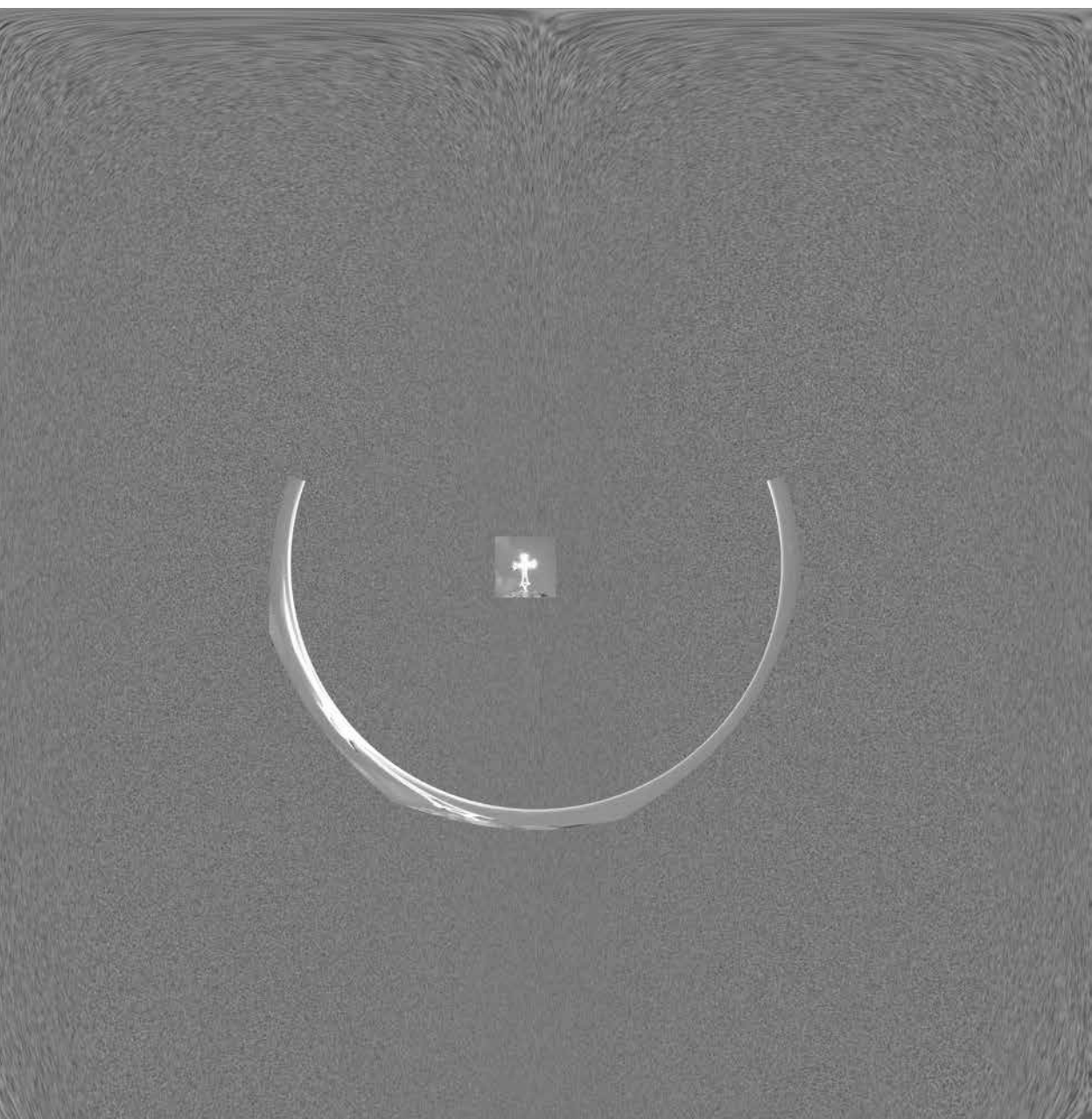
komplexussal” mind önértékelésében, mind történelemszemléletében, ideológiájában; és hogyan válhat egy ilyen ember Hitler bizalmába férkőzve vezető újságíróvá, ideológiai vezetővé, aki zsidóellenes intézkedésekben vesz részt közvetve vagy közvetlenül. Miközben folytonosan foglalkoztatja a „Spinoza-probléma”, hogyan szerethették általa is tisztelt németek ezt a zsidó filozófust.

Nem nehéz észrevenni a többszörös kontrasztot a két főszereplő között. Spinoza a mély és eredeti gondolkodó, a szellemi ember őstípusa, ezért is képes felülkerekedni egy súlyos igazságtalanságon; Rosenberg a sekélyes gondolkodó, az áltudós, aki traumái és komplexusai áldozatává válva egy torz identitást és eszmevilágot fejleszt ki s válik annak rabjává. Spinoza a fényt képviseli egy vallásháborúkkal és társadalmi igazságtalanságokkal terhes évszázadban, Rosenberg viszont a sötétséget a sokak által az emberiség legszebb századának remélt 20. században. Spinoza a magányt keresi, személyisége erejével mégis számos embert magához vonz; Rosenberg folytonosan ki akar törni elszigeteltsé-

géből, mégis örökre magányos marad. És mindezek ellenére Spinoza az, akit a társadalom kiközösített, és aki a maga életében alig tud hatni a nagyközönségre; Rosenberg könyve viszont milliós példányszámban kelt el, és fajgyűlölő eszméi rettenetes valósággá váltak.

A regény végén a szerző egy kis záradékban („Képzelet vagy valóság?”) fejti ki, hogy amennyire lehet, követte a történeti forrásokat a két főszereplőről. Különös súlyt ad a regénynek, hogy *valóban* élt egy hasonló Spinoza, és *valóban* élt egy hasonló Rosenberg. A szerző, mint írja, arra törekedett – szerintem sikerrel –, hogy a fiktív jeleneteket is úgy írja meg, hogy ezek akár meg is történhetek volna történeti ismereteink alapján; Yalom így Umberto Ecónak *A rózsza neve* előszavában kifejtett elvét valósítja meg a jó történelmi regényről. Mindent összevetve filozófiai, pszichológiai, történelmi és fejlődésregényként egyaránt olvasható Yalomnak ez a remekműve.

(Irvin D. Yalom: *A Spinoza-probléma*. Park Könyvkiadó, Budapest, 2018. 424 o. ISBN 978-963-355-276-6)

Körök 4.1

